Baltų meno tūkstantmečiai

Su Lietuvos tūkstantmečio komisijos finansuoto projekto iniciatoriumi ir pagrindiniu tarptautinės parodos „Baltų menas“, jos enciklopedinio užmojo katalogo lietuvių ir anglų kalbomis bei kitų medžiagos pateikimo idėjų kuratoriumi, Vilniaus dailės akademijos rektoriumi prof. dr. Adomu BUTRIMU kalbasi Juozas ŠORYS.

Kaip Lietuvos tūkstantmečio programos projekto iniciatoriaus, tarptautinės parodos „Baltų menas“ ir prestižinio, informatyvaus, puikaus dizaino milžiniško jos katalogo (dar ir mažesnės apimties vadovo bei kompaktinės plokštelės) pagrindinio kuratoriaus noriu paklausti, kaip kilo šio daug archeologijos ir meno sričių aprėpiančio sumanymo idėja, kaip formavosi jo koncepcija?

Kai Lietuvai pribrendo reikalas švęsti pirmąjį jos vardo paminėjimo istoriniuose šaltiniuose tūkstantmetį, valstybinėje Lietuvos tūkstantmečio komisijoje buvo imta galvoti apie įvairiausius galimus renginius – ką įdomaus ir prasmingo galėtume padaryti, parodyti? Kartu su Albinu Kuncevičiumi pastebėjome, kad labai trūksta parodos, kuri ir chronologiškai, ir eksponatais priartėtų prie švenčiamųjų metų. Kadangi daugiausia dėmesio buvo kreipiama į vėlesnius laikus, pagalvojome, kad šia proga labai tiktų pristatyti mūsų praeitį, parodant įvairiose mūsų regiono saugyklose sukauptą archeologinę medžiagą. Taip pat manėme, kad tūkstantmečio iškilmės yra tinkama proga baltų meną įtraukti į europinį kontekstą taip, kad jis būtų suvokiamas kaip lygiavertis greta keltų ar vikingų meno. Juk niekam Europoje nereikia aiškinti, kas tai yra, o mūsų baltiškasis menas, kuris iš tikrųjų yra nė kiek ne prastesnis, Vakarų Europos kultūrinėje apyvartoje arba išvis neegzistuoja, arba labai jau menkai težinomas. Toks buvo mūsų tikslas, o kad jį pasiektume, baltų meną privalėjome pristatyti labai atsakingai parengta paroda ir katalogu, kitaip sakant, turėjome sukurti visą šio meno išskirtinumui ir parodymui reikalingą dizainą, reklamą, katalogus ir suvenyrus. Parodą buvo nutarta eksponuoti Senajame arsenale – Taikomosios dailės muziejuje. Ten ji sėkmingai rodoma ir šiandien: vyksta edukacinės programos moksleiviams, yra parengti visomis pagrindinėmis užsienio kalbomis kalbantys ir parodą pristatantys ekskursijų vadovai. Ir paroda, ir katalogai išėjo maždaug tokie, kokių tikėjomės.

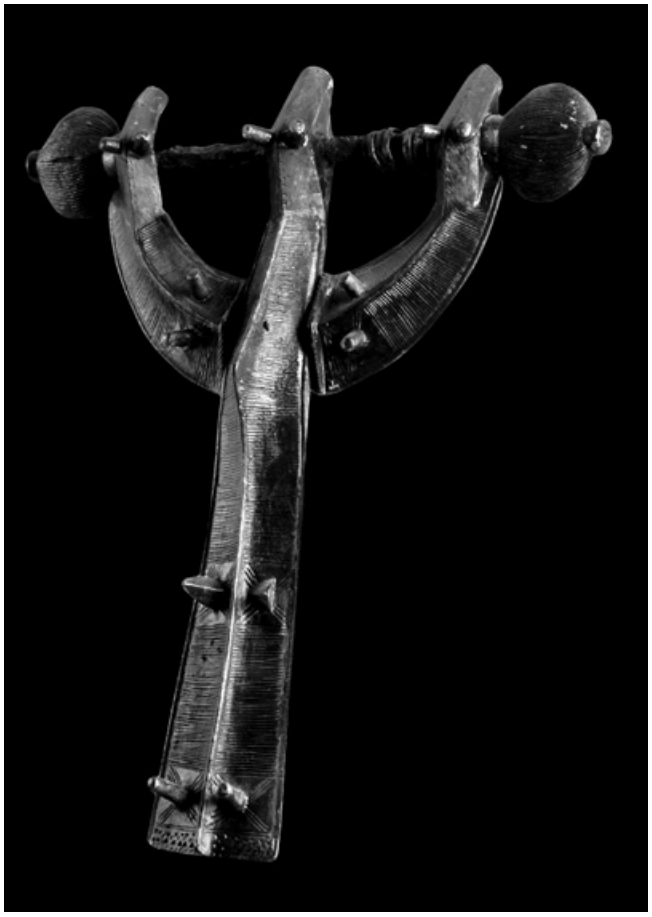
Ar būta panašių projektų anksčiau? Neseniai Lietuvos nacionaliniame muziejuje matėme jo archeologų kartu su Latvijos nacionalinio istorijos muziejaus kolegomis rengiamus baltų genčių (sėlių, žiemgalių, kuršių) archeologijos

Pasaginė emaliu puošta segė iš Mežionių 2 pilkapio 5 kapo. III a. PMA

Auskaras su stilizuota gyvūno galvute iš Kernavės kapinyno. Auksuotas sidabras. XIII–XVI a. KAIM

Žalvarinė lankinė segė aguoniniais galais iš Stačiūnų kapinyno. X a. VDKM

Žalvarinis smeigtukas su pusrutulio formos buoželėmis galuose iš Raudėnų. Galvučių pakraščiai puošti ilgomis įkartomis. VII–VIII a. ŽMA

pristatymus, kurie, regis, 2012 m. žadami užbaigti didele suvestine paroda „Baltai“. Su būsimos parodos katalogu ketinama belstis ne tik į Britų muziejų, bet ir turima vilčių baltus, kaip savaip unikalią sociumo ir kultūros civilizaciją, pristatyti ir „įtarpuoti“ į jau susiklosčiusią istorinę sąmonę ne tik kaimynams, bet ir plačiau. Kaip „Baltų menas“, gal kiek specializuotų tikslų paroda, rodoma pas mus ir, tikėtina, svetur, įsiterps į besiklostantį kontekstą?

Panašių projektų yra buvę ir anksčiau. Baltų archeologijos paroda, kurią pirmąkart surengė ir pasauliui parodė Varšuvos archeologijos muziejus, vyko tuo laikotarpiu, kai baltų valstybės buvo visiškai atitvertos nuo pasaulio, už „geležinės uždangos“, o lenkai buvo šiek tiek laisvesni. Tada jie pirmieji baltų archeologiją pristatė įvairiose Europos valstybėse. Žinoma, tuomet nebuvo rodomas baltų menas – iš esmės publika buvo supažindinama su baltų archeologija, kurią lenkai minėtame muziejuje buvo sukaupę iš prūsų, jotvingių žemių, taip pat iš Vilniaus apskrities, Žemaitijos senųjų rinkinių. Aišku, kad ir parodos apimtis, ir medžiagos pateikimas gerokai skyrėsi.

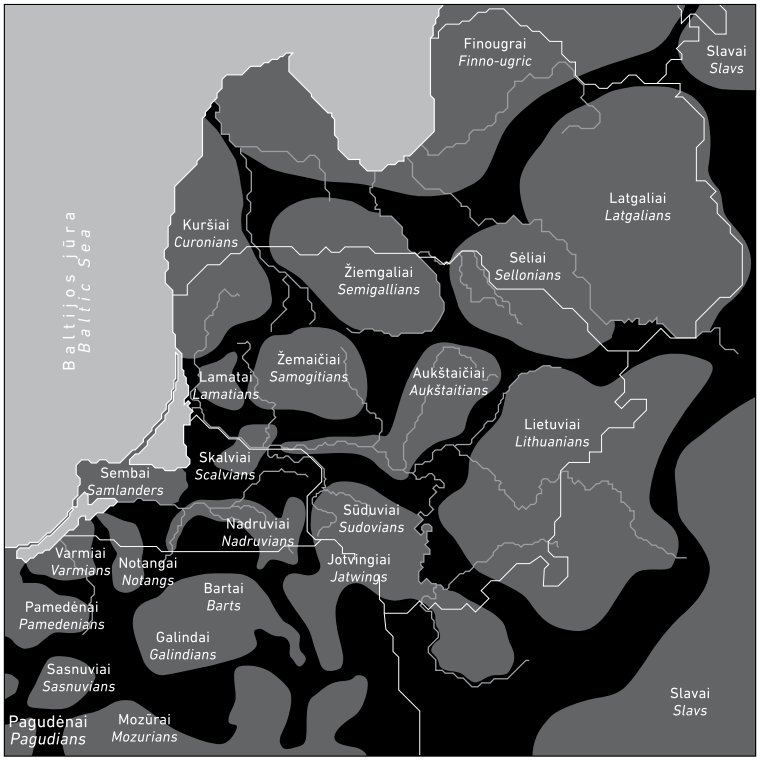
Taigi pabandėme pasižiūrėti, kuo esame stiprūs, kuo savo projektu galėtume skirtis nuo panašių sumanymų, kad ir nuo minėtojo Lietuvos nacionalinio muziejaus projekto su latviais. Pirmiausia, žinoma, tuo, kad „Baltų meno“ parodą ėmėsi organizuoti Vilniaus dailės akademija. Joje esama archeologų, muziejininkų, menotyrininkų, dizainerių, juvelyrų, kurie ir pabandė ne tik chronologiškai sudėlioti eksponatus, bet ir įžvelgti, tyrinėti baltiškojo meno formas, ornamentiką, dirbinių dizainą, bandė atkurti formų ir stilistikos raidą, trumpai sakant, analizuoti juos kaip meno kūrinius. Kartu dirbant pasirinktas ir, atrodo, ne prastesnis už eksponuojamus objektus parodos dizainas (autoriai Jonas Gerulaitis ir Aušra Lisauskienė), kuris iš esmės šią parodą ir daro išskirtinę, tai yra visiškai skirtingą nuo kitų panašių iki šiol vykusių parodų. Buvo nutarta panaudoti ir mūsų akademijos išugdytus menininkus – juvelyrus. Juk turime juvelyrų, studijuojančių Telšiuose ir Vilniuje, turime ir Dailės akademijos juvelyrikos galeriją „Argentum“ Vilniuje (Latako g. 2). Tai labai kūrybingi menininkai, kuriems baltų menas nėra visiškai svetimas. Jie kuria šiuolaikines baltiškojo meno interpretacijas, bet ne kopijas, kaip iki šiol mums buvo įprasta, kurios vis tiek dažniausiai neatrodo tikros, nes išsiduoda savo naujumu, ir ne tokios įdomios kaip originalai. Įdomu dabartinio žmogaus akimis pažvelgti į baltų meną, pajusti jo vertybes, dvasią ir kartais su ironija, sarkazmu, o kartais su didele meile pabandyti kurti jau šiuolaikinį, bet savo formomis ir turiniu baltiškąjį meną.

Manau, kad Eglės Čėjauskaitės, Kristinos Dulevičiūtės ir Jurgitos Erminaitės sukurtos atskirų temų ir dirbinių interpretacijos irgi prisidėjo prie parodos sėkmės. Taigi susidarė nemažai papildomų argumentų, kodėl ,,Baltų meno“ parodą buvo tikslinga rengti Dailės akademijai. Tam turėjome galimybių – suvienytą dizainerių, juvelyrų, dailės istorikų, archeologų, tekstilininkų komandą.

Buvo ir kita svarbi parodos dalis – ją lydintys katalogai, lankstinukai, kompaktinės plokštelės, suvenyrai. Juk visada aktualu iš aplankytos šalies, regiono parsivežti būdingų suvenyrų. Juokavome, kad bandėme kurti baltiškų suvenyrų pramonę. Mums atrodo, kad silpniausioji Lietuvos muziejų veiklos sritis – tai juose veikiančios vadinamosios muziejų parduotuvės. Ar jose galima įsigyti kopijų, šiuolaikinio dizaino kūrinių, susijusių su muziejų ekspozicijomis? Ir vėl manydami, kad galime ką nors naujo ir įdomaus įdiegti ir į muziejinę kasdienybę, parodėme, kaip eksponatai gali atgyti suvenyrų pavidalu. Čia labai išradingai pasidarbavo mūsų dizainerė prof. Aušra Lisauskienė su jaunomis studentėmis, kurios ir sukūrė keletą labai įdomių pavyzdžių, atlikdamos tam tikras užduotis, baigiamuosius studijų darbus. Jas konsultavo ir archeologai, kad tolimos archeologinės epochos jaunuolėms taptų savastimi.

Taip įvairiapusiškai apmąstant baltų meną galbūt ir atsirado savitas parodos dizainas. Viskas skendi tamsumoje, iš kurios žvelgia kažkokios ne iškart suvokiamos spalvų ir formų konfigūracijos, žmonių veidai, viską jungianti kaukė iš žalvario amžiaus pradžios, rasta prie Kretuono, taip pat ornamentika ir kita simbolika, sukurta dizainerių, visiems kartu aptariant projekto tikslus. Šis veidas, atskiros jo dalys visas temas jungia į darnią parodos viziją. Visas darbas, kol paroda įgavo galutinį pavidalą, truko maždaug trejus metus – tai ilgų diskusijų ir bendros kūrybos rezultatas.

Kuo dar išskirtinė ši paroda? Tikriausiai tuo, kad projektą Lietuvos tūkstantmečio komisijoje Akademija laimėjo kartu su ,,Elektroninės leidybos namais“. Vizualioji, arba judančioji, parodos dalis sukurta bendradarbiaujant tekstų autoriams, parodos kuratoriams ir jos dizaineriams. Parodoje ,,Elektroninės leidybos namų“ programuotojų ir dizainerių įrengtas ekranas, vadinamasis ,,paliesk mane“, padeda išsamiau susipažinti su įvairiausiais baltų meno aspektais. Kitame jungtiniame ekrane nusprendėme rodyti tuos baltų meno pavyzdžius, kurie kur kas įspūdingiau nei kataloge atrodo, kai jie juda, keičiasi jų forma, spalva, ornamentika. Trečiasis šio dar naujoviško vizualumo akcentas yra keli filmukai, pristatantys ir buvusių kūrybinių pratybų Akademijoje rezultatą – konceptualų projektą-performansą ,,Gyvas muzikinis audinys“. Jį kūrė tekstilininkai, režisieriai, kompozitoriai. Parodą lydinčios šiuolaikinės elektroninės priemonės ir jomis pasiekti efektai leido kitaip pažvelgti į eksponuojamus kūrinius.

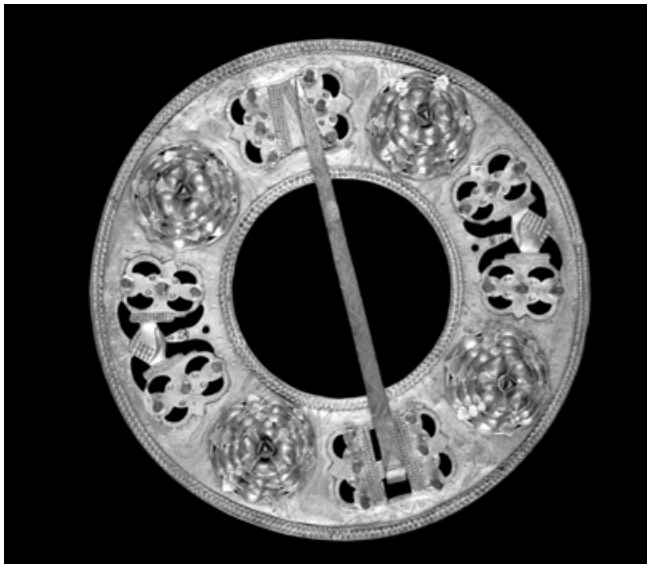
Baltų gentys XII–XIII a.

Žirgo kamanos su antropomorfine ir zoomorfine galvutėmis iš Švaicarijos (Szwajcariai pilkapyno, Lenkija). Žalvaris, sidabras, stiklas. III a. PMA

Kokia šios tarptautinės parodos geografinė aprėptis, ar tai lėmė kitokią regioninio savitumo raišką? Kokias institucijas, muziejus, asmenybes pavyko įtraukti į bendrą darbą? Gal naudojote kokį retesnį ,,masalą“ ar kitus apgalvotus vadybinius ėjimus?

Parodoje dalyvauja 25 muziejai iš Latvijos, Lietuvos, Lenkijos ir Vokietijos. Organizacine prasme viską sustyguoti buvo nelengva, bet dabar jau viskas praeityje. Jungtinės meno pārodos nėra retas reiškinys, bet archeologinio baltų meno parodų nebuvo surengta. Idėją vienytis bendram sumanymui realizuoti muziejai priėmė

XIX a. sužadėtuvių segė iš Ventspilio aps. Pasidabruotas žalvaris (?). VVM

Renesansinė segė su arabeskos ir akanto ornamentu. Uogrėsgalo lobio sidabrinė segė. XVII a. BDM

Burbulinė segė su gotikinėmis heraldinėmis karūnomis iš Uogrėsgalo Silakalnų lobio. XVII a. I pusė. BDM

labai draugiškai, didžioji jų dalis prisidėjo kuo galėjo – davė eksponatus, patarinėjo, kaip tinkamai juos pateikti žiūrovams, konservatoriai paruošė juos eksponavimui. Tai nemenka pagalba, nes skolinimas, dokumentacija, draudimas, pergabenimas, tam tikros eksponatų laikymo sąlygos ir kiti formalumai sunkino parengiamuosius darbus. Parodos tarptautiškumas pasireiškia ir tuo, kad ji skirta ne tik Lietuvai. Pasirinkome tokią strategiją, kad parodą galėtume rodyti ir kitose šalyse, netgi katalogus, ir didįjį, ir mažąjį, išleidome dvikalbius, lietuviškai ir angliškai, kad norintys galėtų skaityti ir pasaulyje dažniausiai vartojama kalba. Galvodami apie žmones tų šalių, kuriose ši paroda bus rodoma, informaciją jiems teiksime ne tik angliškai, bet ir jų kalbomis, pavyzdžiui, Lenkijoje – lenkiškai. Manome, kad artimiausia tarptautinės parodos stotelė bus Varšuva, jos Archeologijos muziejus, kuris su mumis artimai ir geranoriškai bendravo rengiant parodą Vilniuje. Viena iš parodos autorių yra dr. Anna Bitner-Wróblewska, šio muziejaus Baltų archeologijos skyriaus vadovė. Taigi, rengdamiesi parodos kelionei į Lenkiją, rengiame ir lenkišką katalogą bei kitą informacinę-reklaminę medžiagą.

Ar tai bus išleistojo katalogo variantas, ar identiškas dublikatas? O paroda?

Paroda iš esmės išliks ta pati, tik šiek tiek bus pakeistas jos dizainas, nes Varšuvoje neturėsime sąlygų eksponuoti tokios didelės apimties parodą. Užsienyje gauti tokius plotus, kaip mūsų Taikomosios dailės muziejuje, nelengva. Varšuvos archeologijos muziejus, įsikūręs rūmuose, panašiuose į pilį, yra labai gera vieta eksponuoti šią parodą, bet neturi ištisinių didelių erdvių, tai verčia permąstyti eksponatų pateikimą, kiek keisti išdėstymo planą.

Kur dar vėliau keliaus „Baltų menas“? Į Latviją ir Vokietiją?

Į Vokietiją parodą nuvežti sudėtingiau, kadangi šiuo metu Berlyno archeologijos muziejus yra uždarytas ir ne taip paprasta ten dabar būtų rasti kitą tinkamą eksponavimo erdvę. Turime pasiūlymą vežti parodą į Rygą, į Latvijos nacionalinį ar kurį kitą muziejų, kviečia Ventspilio muziejus. Vyksta derybos su Kopenhagos ir Stokholmo nacionaliniais muziejaus – yra tikimybė, kad paroda keliaus ir į Daniją bei Švediją, pradėjome derybas su Suomijos muziejais. Šiuo atveju susidursime su finansiniais sunkumais, nes projekto finansavimas šiemet baigsis. Iškyla daugybė sunkumų dėl tolesnio jo finansavimo – ekonominė krizė, ne tik pas mus, bet ir kaimyninėse šalyse... Bandome rengti parodos keliavimo projektus, kad galėtume įgyvendinti visą sumanymą – kuo daugiau pasaulio valstybių supažindinti su geriausiais baltų meno pavyzdžiais.

Jau sakėte, kad viena iš parodos prielaidų buvo gana specifinė įprastame archeologijos pasaulyje – archeologijos ir menotyros jungtis. Tai, be abejo, susiję su Jūsų, archeologijos daktaro, ilgalaike veikla dėstant kultūros paveldo, baltų meno disciplinas studentams ir daugelį metų esant vadovaujančioje, vertybines gaires nustatinėjančioje Akademijos komandoje.

Išties nemaža metų Akademijoje yra skaitomas baltų meno kursas, per kurį susipažįstama ir su archeologija. Mums kartu su dr. Mariumi Iršėnu, jau daugiau nei dešimtmetį dirbantiems tokia kryptimi, buvo lengviau į archeologiją žvelgti truputį kitaip. Ne tiek chronologijos, kiek formos, ornamentikos, dizaino, medžiagiškumo, estetiniais aspektais. Ir tai, manau, yra pagrindinis skiriamasis šios parodos bruožas.

Klasikiniai archeologai, pavyzdžiui, dirbantys Lietuvos istorijos institute, į parodoje pateiktą archeologiją žvelgtų kitaip – racionaliau, „sausiau“, pragmatiškiau…

Be abejo, nes ir archeologijos mokslo tikslai yra šiek tiek kitokie. Ir jiems tikriausiai būtų sunku atsiriboti nuo įprasto chronologinio ir tipologinio mąstymo. Galbūt mums į archeologiją pavyko pažvelgti kitu požiūriu – pavyzdžiui, kaip kūrinių stilistika padeda suprasti tam tikrus kultūrinius ir istorinius procesus, kaip dirbinių kilmės ir vertės klausimai sprendžiami remiantis ne vien chronologija, bet ir dirbinių stilistika.

Kryžinis smeigtukas iš Čibirikų kapinyno. VII a. ŽMA

Krūtinės papuošalas, kurį sudaro dvi kryžminių smeigtukų galvutės, sujungtos grandinėlėmis, iš Veršvų kapinyno. X a. VDKM

Kokia rėmėtės baltų samprata – iš šaltinių ir tyrinėjimų pažįstamo istorinio geografinio arealo, visų žinomų genčių sankaupa, europinės „su indoeuropiečių šaknimis“ civilizacijos? Baltai įžanginėje katalogo medžiagoje pateikti tarsi apvalyti nuo daugiamečių ginčų apie jų kilmę, istorinę raidą, paplitimą, kalbines ir etnines priklausomybes ir kt. Nustatant istorinį baltų arealo branduolį labiausiai pasikliaujama kalbininkų (Zigmo Zinkevičiaus, fone nujaučiamas lieka rytų baltų kalbinio arealo nustatymo pagal hidronimus tyrinėjimo pradininkas Vladimiras Toporovas, taip pat baltų protėvynės ir migracijos krypčių hipotezių autoriai Viačeslavas Ivanovas, Tomas Gamkrelidzė ir kt.), kiek mažiau archeologų, antropologų duomenimis, o nuo kai kurių hipotezių, plečiančių baltų gyventas žemes, atsiribojote… Ar remiamasi dabartine baltų sampratos tyrinėjimų padėtimi? Kaip tai atsiliepė parodos struktūrai, tematikai?

Situaciją jau iš esmės nusako parodos pavadinimas – „Baltų menas“. Istorinių baltų raidos klausimų čia nesprendėme. Pirmiausia reikėjo pasirinkti tam tikras temas, nes baltų menas yra toks daugiasluoksnis, platus ir įvairiapusis, kad atranka buvo būtina. Nusprendėme atidžiau pažvelgti į laikotarpį, kuris daugiausia susijęs su metalų epocha, kai gyvavo atskiros baltų kultūros. Tačiau neišvengiamai, pasirinkus, sakykim, gintaro temą, labai sunku būtų ją suprasti, jei neparodytume gintaro istorijos ir vietos baltų kultūroje (taip pat ir jo svarbos vietinėse ikibaltiškose kultūrose, kai senieji gyventojai tradicijos pagrindus ėmė kurti dar prieš šešis tūkstantmečius iki mūsų dienų).

Todėl kai kurios temos siekia šiek tiek ankstesnę epochą nei baltiškoji, paskui, aišku, krypstama vien į baltiškas tradicijas, bet priešistorė padeda suvokti, kaip koks nors reiškinys ar forma galėjo atsirasti, kaip vienokia ar kitokia tradicija galėjo susiformuoti. Sąmoningai rinkomės vieną iš papuošalų – smeigtuką. Jo raidą peržvelgėme chronologiniu aspektu, nes baltiškoje tradicijoje tai ilgiausiai nešiotas papuošalas. Pirmieji smeigtukai, atsiradę neolito pabaigoje, buvo kauliniai. Vėliau su bendraeuropinėmis tradicijomis jie neatsiejami nuo žalvario amžiaus, o tolesnė smeigtukų raida siekia net baroko epochą. Atkreipėme dėmesį į jų kaitą daugiau nei per tris tūkstančius metų – į formų, ornamentikos sąsajas su medžiagų,

Žiedas paplatinta priekine dalimi iš Kernavės – Kriveikiškių kapinyno. XIII–XIV a. KAIM

technologijų raida, į tipologiją skirtinguose regionuose. Stengėmės išryškinti ir svarbiausias menines smeigtukų ypatybes. Dėl šių tikslų neišvengiamai įžengėme ir į kiek ankstesnius nei baltiškieji laikus. Mokslininkų vis dar aktyviai diskutuojama, ar nuo neolito pabaigos šiose teritorijose jau buvo baltai ar dar ne? Mes bandėme daugiau baltiškumo matyti metalų epochoje, bet manėme, kad probaltiškos kultūros šaknys, istorinė perspektyva puikiai išryškino smeigtukų formų ir ornamentų dizainą.

Kodėl pasirinktos būtent tokios temos? Ir mes svarstėme, ką atsirinkti, kas svarbiausia. Pasirinktosios temos yra svarbios, nes be jų taip pat negalėtume aprėpti baltų meno visumos. Aišku, galėjome rinktis ir visai kitas temas (ir beveik taip pat sėkmingai pristatyti baltų meną), tačiau vargu ar kitoks variantas būtų buvęs toks gausus ir informatyvus. Pasirinkome šias temas galvodami apie būdingiausius baltų meno eksponatus ir reiškinius tam tikruose arealuose.

Sakysim, latvių tautinio drabužio puošybos pristatymui turėta ir etnografinės, ir istorinių laikų medžiagos. Pasirinkome šią temą kaip tipišką ir unikalų baltų kultūros reiškinį. Juk Latvijoje tautinio drabužio liekanų, jo detalių aptinkama jau nuo pirmųjų amžių po Kristaus. Latvių archeologijos mokykla kaip tik ir stipri tautinio kostiumo analize. Archeologė Anna Zarinia, sulaukusi garbaus amžiaus, visą gyvenimą rinko archeologinio tautinio kostiumo medžiagą, dalyvavo ekspedicijose. Latviai turi surinkę unikalias kolekcijas. Jų aptiktuose drabužiuose būta daug žalvario, o jis puikiai konservuodavo audinius, tad latviams dabar visai nesunku nustatyti jų ornamentus, spalvas ir pan. Lietuvos teritorijoje (kaip ir prūsų bei kitų baltų genčių žemėse) to nėra pavykę taip gerai padaryti. Todėl ir pakvietėme Anetę Karlsonę ir Baibą Vaską pristatyti temą, kurią geriausiai atskleidžia kuršių, žiemgalių ir latgalių medžiaga.

Nors apskritai kiekviena tema yra kuo nors išskirtinė. Tarkim, romėniškasis laikotarpis, kai baltų meno dirbiniuose vyrauja geometriniai ornamentai. To meto baltų dirbiniai buvo netoli vadinamojo bendraeuropietiškojo horizonto. Tada buvo užsimezgę kontaktai su Romos imperija, su kai kuriomis jos provincijomis, buvo jaučiama didelė jų įtaka, ėmė formuotis daugelis dirbinių tipų, kurių iki tol baltų žemėse nebuvo. Tai pradžia, kuri dažnai vadinama „aukso amžiumi“ (Marija Gimbutienė keliose knygose rašė apie baltų „aukso amžių“ – romėniškąjį laikotarpį), ir mums atrodė būtina parodyti, ko tas laikotarpis turtingas, pristatyti jo stilistinį išskirtinumą. Kartu parodėme ir daugybę įvairiu laiku suvešėjusių baltų meno šaknų.

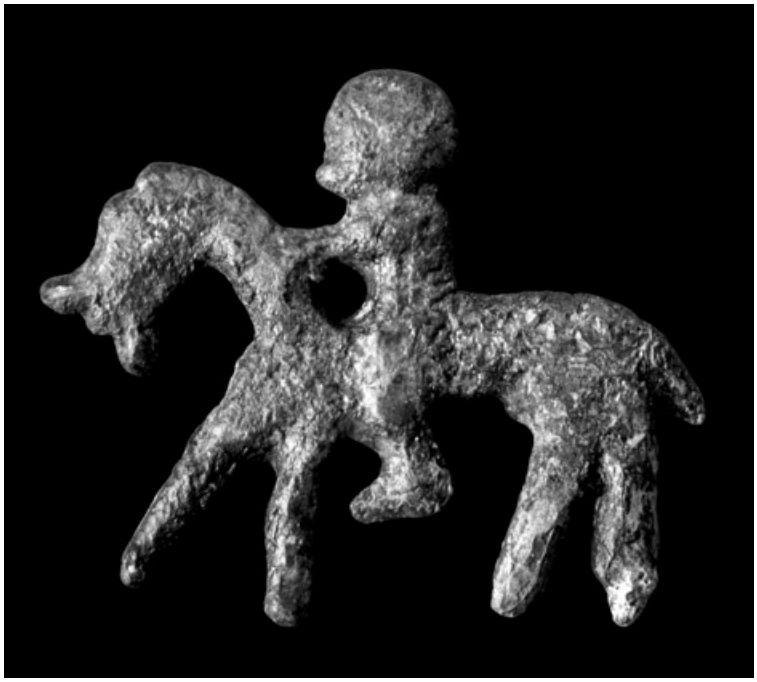
Kitas pavyzdys – antropomorfinė ir zoomorfinė dailė, kuri nėra labai būdinga baltų menui, jei spręstume iš rastų dirbinių kiekio, gyvūnų įvaizdžių ir kt., tačiau tam tikra prasme ši tema yra labai unikali. Baltų mene vyrauja geometrinis ornamentas, ryškios geometrinės linijos, formos, bet daugelyje dirbinių, daugiausia segėse, apyrankėse, – žalčio, gyvatės, žirgo galvų, lelijos motyvai. Vaizduojami gyvūnai nėra plėšrūs kaip kokie vikingų drakonai ar gana plėšrūs paukščiai bizantinės tradicijos dailėje. Baltų mene ramūs gyvūnų motyvai gana dažni, ir mes (ypač temos autorius Marius Iršėnas) pabandėme apžvelgti jų raidą nuo ankstyviausiųjų užuominų iki daugmaž realistinių, vėliau šiek tiek stilizuotų ir paskui visiškai stilizuotų (abstrahuotų) zoomorfinio meno pavyzdžių, siekiančių jau vėlyvus istorinius laikus, miestų archeologinę medžiagą. Įdomu buvo paanalizuoti tų dirbinių stilizacijos procesą, motyvų naudojimą įvairiausiuose papuošaluose.

Žiedus, kaip baltų meninės kūrybos atspindį, apžvelgė Rasa Banytė-Rowell. Archeologinių objektų ir netolimos praeities bei dabarties sąsajas nagrinėjo Vaida Ščiglienė, Jurgita Ludavičienė.

Kita tema, kuriai, manome, iki šiol nebuvo skirta pakankamai dėmesio, yra diduomenės juvelyrika. Juk turime įdomių istorinių šaltinių duomenų apie diduomenę tarp dviejų Lietuvos krikštų, kai Lietuva tapo didele ir galinga valstybe su didžiojo kunigaikščio dvaru, su jo vietininkais, senaisiais sričių kunigaikščiais. Tada aukštasis valstybės sluoksnis dar nepriklausė tikrajai krikščioniškajai tradicijai. Ką padarėme? Pirmąkart kartografavome žinomus diduomenės lobius, kuriuose daugiausia sidabro dirbinių. Pastebėjome, kad jie, kaip ir lietuviškų ilgųjų lobiai, koncentruojasi apie Vilnių, Trakus, Kernavę, Verkius, šiek tiek aptinkama ties Kėdainiais, iš esmės istoriniame Lietuvos valstybės kūrimosi centre, vadinamame „Lithuania propria“. Vėlesniais laikais baltiškų lobių buvo aptinkama ir didžiuosiuose Rusios miestuose, ten, kur

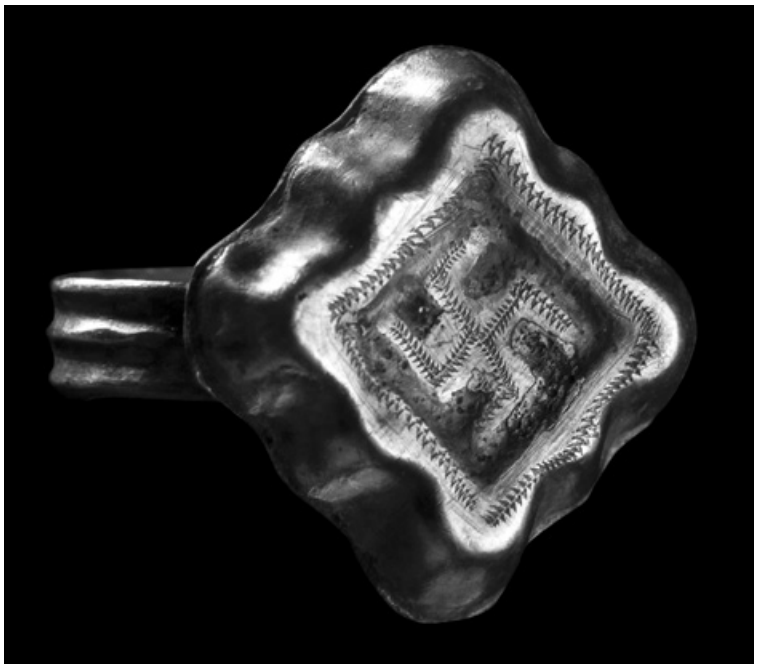
buvo įsikūrę mūsų kunigaikščiai ir kur jiems buvo aktualus tradicinio baltiškojo meno poreikis. Diskutuodami su latvių archeologais pastebėjome, kad dabartinės Latvijos teritorijoje tokio lygio diduomenės dirbinių, tarkim, sidabro dirbinių, kurie sveria tris kilogramus, jų masyvių formų, ypatingo amatininkų meistriškumo, didžiulių turtų sankaupų, neaptinkama. Gana keista, nes žinom, kad mūsų valdovai turėjo juvelyrų Rygoje. Bet ten tokiems dirbiniams nebuvo poreikio, o Lietuvos didikai palaikė baltiškojo meno tradiciją. Į Latviją tada atkeliavo visai kita – riterių ir miestiečių kultūra, atnešusi krikščioniškąjį, bendraeuropinį, tam laikui būdingą gotikinį meną. Iš dalies tai nutiko ir todėl, kad žiemgalių, sėlių ar kitų latviškųjų baltų genčių žemių kunigaikščiai tokios prabangos negalėjo sau leisti, dingo iš istorijos arenos dar XIII a. pradžioje. Jų tiesiog nebeliko per užkariavimus, todėl nebebuvo kam užsakyti ypatingų diduomenės papuošalų, o naujoji aristokratija buvo susijusi su visiškai kitokia tradicija ir to nedarė.

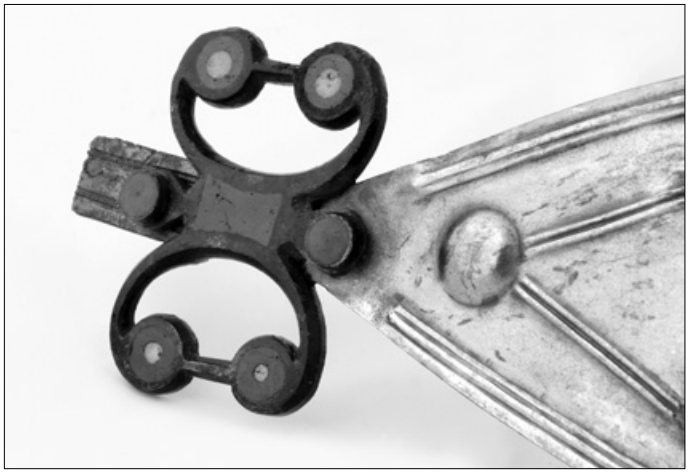
Juk su diduomenės įsitvirtinimu pakito ir dirbinių stilistika, formos, dekoro pobūdis. Diduomenės užsakytų dirbinių stilistika įdomi tuo, kad joje išlieka visi pagrindiniai motyvai – ir zoomorfinės formos, ir ornamentavimo būdas, ir tam tikra sidabro naudojimo tradicija, šviesos ir šešėlių žaismas bei kiti dalykai, būdingi baltų tradicijai. Tačiau matome, kad greta reiškiasi ir kitokia tradicija, pavyzdžiui, bizantiškoji su jai būdinga fantastiškų paukščių ornamentika. Pastebėjome, kad vėlyvuoju laikotarpiu, kai Kijevas iš esmės jau priklausė Lietuvos valstybei, susitiko vietinė tradicija ir daugiausia per Kijevo Rusią plintanti bizantiškoji. Vyko jų susiliejimas, bet baltiškasis pradas išliko ryškus, todėl gal ir pirmąkart parodos kataloge teigiame, kad diduomenės lobių dirbinių stilistikos šaknys, nors kai kurios ir susijungusios su bizantiškąja tradicija, vis dėlto yra baltiškos (anksčiau galvota, kad, pavyzdžiui, Stakliškių lobis gal esąs slaviškos kilmės). Iškart kyla paralelės su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės architektūra, su freskomis, kurios tuo laiku irgi buvo darytos bizantiškojo rato amatininkų ir Trakuose, ir Vilniuje, ir netgi Krokuvoje, kai ten nukeliaudavo Lietuvos valdovai. Tiesiog atkreipėme dėmesį, kad tai epocha tarp dviejų kultūrų, ypač aktyviai veikiant bizantiškajai, ir kad buvo neišvengiama kultūrų sąveika. Tuo metu vakarietiškoji gotikinė stilistika turėjo daug mažesnę įtaką didelei Lietuvos valstybei. Gretimuose kraštuose, ypač Livonijoje, įsitvirtino tradicijos, atėjusios su aiškiais gotikinio meno kanonais. Galima teigti, kad egzistavo ir buvo specialiai kuriama diduomenės juvelyrika, pirmiausia išsiskirianti savita forma, nepaprastai įvairia ornamentika, aukštu amato lygiu, daugybe iki tol nenaudotų sudėtingiausių technologijų (juodinimo, filigrano, inkrustacijos, graviravimo). Tarkim, tyrinėdami ankstesnių laikotarpių papuošalus galime nustatyti tik kelias naudotas technologijas, o kuriant diduomenės papuošalus jų buvo naudojama daugiau kaip dešimt. Vien tai lemia tų papuošalų išskirtinumą. Kitas svarbus dalykas, kad tuo metu papuošalai ryškiau imami suvokti kaip turto sankaupa, pavyzdžiui, trijų kilogramų dydžio vadinamosios žirgų antkaklės. Dabar manytume, kad tai buvo karo vadų ar diduomenės atributas, galėjo būti susijusios su tam tikromis apeigomis, daug įspūdingesnės nei eilinių žmonių papuošalai, rodę individo išskirtinumą, jo vietą tuometinėje visuomenėje,

Žalvarinis raitelio pavidalo kabutis iš Didvyčių. VI–VII a. VDKM

Sidabrinis žiedas su tuščiavidure akimi iš Kernavės – Kriveikiškių kapinyno 216 kapo. XIII–XIV a. KAIM

Emaliu puošto diržo iš Krasnyj Boro (Baltarusija) dalis. III–IV a. PMA

Žirgo kamanos su antropomorfine ir zoomorfine galvutėmis iš Švaicarijos (Szwajcariai pilkapyno, Lenkija). Žalvaris, sidabras, stiklas. III a. PMA

Žalvarinė apyrankė zoomorfiniais galais iš Sargėnų kapinyno. X–XI a. VDKM

demonstravę jo galias ir turtą. Pavyko aiškiai parodyti, kokią vertę turėjo, tarkim, Stakliškių lobis ar Jurbarko ir kitose vietovėse rasti masyvieji sidabro dirbiniai, dabar saugomi Trakų, Kernavės, Kauno, Varšuvos muziejuose.

Kokiems apeiginiams tikslams tiek vietiniai sritiniai kunigaikščiai arba ankstesni šaltiniuose minimi genčių žemių „karaliai“, tiek LDK laikų didžiūnai galėjo naudoti kai kuriuos su baltų menu susijusius dirbinius? Laidotuvėms, įšventinimams, ateities ar karo žygių baigties spėjimams?

Remdamiesi įvairiausiomis europinėmis istorinėmis analogijomis manome, kad tai buvo tam tikros apeigos, kurių metu, tarkim, didžiąsias antkakles galėjo gauti aukščiausio statuso vadai (jos galėjo būti uždedamos ir ant diržų, kurie diduomenei ir valdovų sluoksniui irgi buvo labai būdingi – žinoma pavyzdžių, kaip dėl jų kildavo karų).

Matyt, svarbus buvo aukščiausio bendruomenės statuso suteikimas...

Statuso suteikimas arba tam tikro statuso – karo vado, kunigaikščio ar kito didžiūno – pasiekimas buvo svarbus. Tai rodo ir įkapės, nes juk žinome, kaip buvo laidojami mūsų valdovai! Istorijos šaltiniuose visos brangios jų įkapės išskaičiuojamos – auksuotu sidabru, net brangakmeniais blizgantys diržai, inskrustuoti ginklai bei kiti dalykai. Kaip buvo laidojami? Jei atidžiai analizuosime, pamatysime nemaža detalių ir daiktų, būdingų didikų laidojimo apeigoms. Buvo naudojami ir su statuso pakeitimo apeigomis susiję daiktai. Valdovai ir didžiūnai taip pat dažniausiai laidoti Lietuvos valstybės centre. Prūsų, galindų genčių buvusiose teritorijose, kuriose irgi buvo atsiradę tam tikro statuso vadų, galėtume rasti vieną kitą panašų lobį ar dirbinį. O kur kas platesnėse teritorijose tokie dirbiniai yra unikalūs ir tik retkarčiais atrandami didžiuosiuose Lietuvai priklausiusiuose Rusios miestuose.

Apie statusą kalba ir žymusis Litvos lobis su vadinamaisiais Vytauto diržais ir tūkstančiais Prahos grašių. Vienas iš jų dabar yra saugomas Minske, o kitas, matyt, negrįžtamai prarastas Prancūzijoje. Kiek pavyko surinkti žinių, jie aiškiai priklausė diduomenei, kadangi tai sidabriniai ir auksuoti diržai, o ir meninis amatų lygis leidžia manyti, kad jie priklausė ypatingo lygio karo vadams. Remiantis rašytiniais šaltiniais galima būtų nesunkiai nustatyti, kokie Krymo totorių chanai juos galėjo dovanoti, ir išsiaiškinti įvairius neramumų laikotarpius, kada jie galėjo būti paslėpti. Šių dviejų diržų ir kelių tūkstančių Prahos grašių lobio vertė milžiniška. Simboliška, kad jis rastas dabartinės Baltarusijos teritorijoje, kaime, kuris vadinasi Litva.

Gal su kokio sritinio kunigaikščio valdų centru ta Litva ir susijusi?

Dabar sunku pasakyti, kaip lobis ten atsirado. Žinoma, tada tai buvo Lietuvos teritorija, bet galbūt kažkoks išskirtinumas jai ir buvo suteiktas? O greičiausiai lobis buvo paslėptas per kunigaikščių tarpusavio kovas vieniems bėgant nuo kitų. Kalbėdami apie aukšto rango meninių vertybių atsiradimą vėl pastebime ryškią rytietišką įtaką, ateinančią iš Krymo pusiasalio, susijusią su Genujos, Bizantijos meistrų darbais. Be abejo, tai buvo dirbiniai, reikalingi turtui ir išskirtinumui parodyti. Turto svarbos, išskirtinumo, priklausymo aukščiausiam visuomenės sluoksniui demonstravimu, dovanų dovanojimu ypač garsėjo Vytautas. Tokio lygio papuošalų galėjo atsirasti LDK ir svarbiausiuose jos centruose. Manome, kad į diduomenės juvelyriką reikėtų pasižiūrėti dar plačiau – naudojant ir archeologijos, ir istorijos šaltinius. Bandėme

tai daryti, rengdami parodos katalogą, bet dar laukia didelis tyrinėjimų laukas. Panašiu kompleksinių duomenų kaupimo keliu ėjo, mano manymu, vienos iš geriausių paskutinių metų istorinių knygų – monografijos apie Vytauto Didžiojo įvaizdį autorė Giedrė Mickūnaitė. Toje knygoje menotyriniu aspektu analizuojamos ir Trakų freskos, ir Vytauto valdymo laikotarpis, daug kur tokia rašymo maniera užveda ant kelio, pateikiama ir kai kurių įdomių, naujų rašytinių duomenų. Katalogo straipsnyje taip pat bandėme gilintis į aptariamojo laikotarpio istorinius šaltinius ir radome šiek tiek žinių, kuriomis remdamiesi galėtume bandyti giliau interpretuoti diduomenei priklausančius papuošalus ir galios simbolius.

Kaip reikėtų aiškintis dirbinių paskirtį, kaip kai kuriuos iš jų interpretuoti – ar kaip dekoratyvius praktinius ir šiek tiek puošybinius dirbinius, ar kaip neabejotinai į kuriamą meninę vertę orientuotus artefaktus? Kiek archeologiniuose dailės objektuose kertasi utilitarinis ir estetinis aspektai? Juk buvo ir kasdieniai, ir šventiniai (simboliniai, ritualiniai, apeiginiai) papuošalai, dirbiniai su meno elementais?

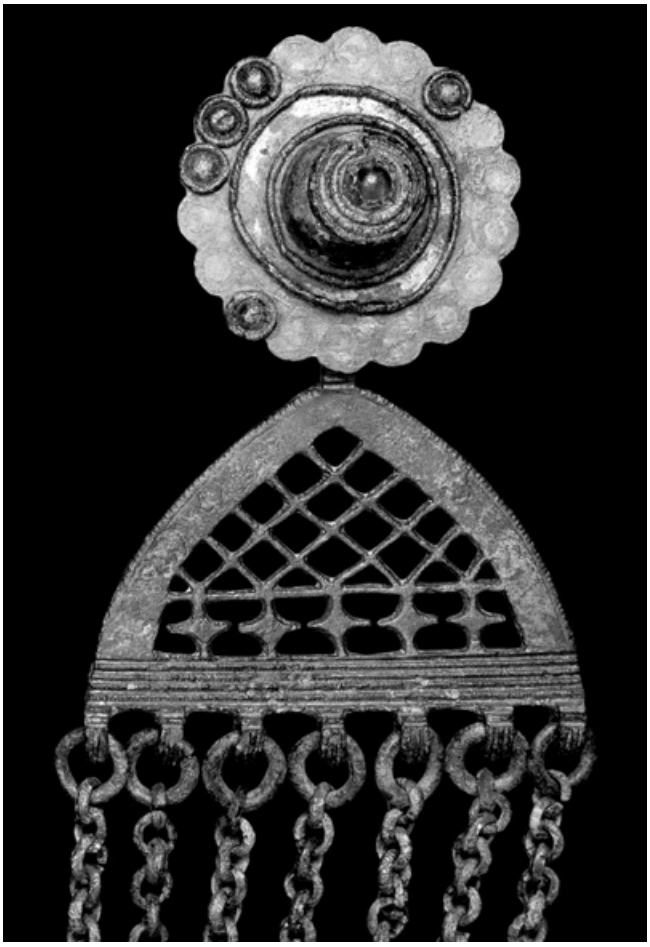
Mūsų tikslas buvo pasirinkti išskirtiniausius, tipiškiausius papuošalus, kurie rodo tam tikrą skonio, amato, technologijų, formos ir ornamentikos pajautimo lygį. Kai pabandėme tai padaryti, atsiskyrė keli sluoksniai. Vienas iš jų – minėtasis diduomenės. Jo išsiskyrimas prasidėjo daug anksčiau – pirmaisiais amžiais po Kristaus. Tai matyti ir iš Taurapilio, Suvalkų ir kitų kunigaikščių kapų. Rasti papuošalai yra iš senųjų tradicinių mūsų teritorijų, tačiau pastebima ir diduomenės galių raida. Tam tikros žemės kunigaikštis, aišku, galėjo turėti ypatingų, iš kitų kraštų importuotų dirbinių, kadangi to, kaip jau minėta, reikėjo išskirtinumui ir galiai parodyti. Vis dėlto kitokio lygmens dirbinių gausu jau iš susikūrusios Lietuvos valstybės laikotarpio. Tie dirbiniai, paprastai randami atsitiktinai, matyt, nebuvo nešiojami kasdien; dažniausiai tai buvo šventiniai, proginiai, su tautiniu ar gentiniu kostiumu susiję daiktai. Kasdieniame gyvenime naudoti daug paprastesni papuošalai. Sunku įsivaizduoti, kad būtų buvę nešiojami iki pusės metro siekę smeigtukai ar kiti sunkūs puošnūs dirbiniai. Jie aiškiai turėjo šventinę, simbolinę ir laidojimo apeigų paskirtį. Iš bendruomenių kapinynų matyti, kaip skiriasi skirtingo socialinio statuso žmonių palaidojimai, bet ankstesnėse epochose ryškaus, iš diduomenės įkapių matomo išskirtinumo vis dėlto nėra. Atskirti ir dabar įsivaizduoti, kaip buvo nešiojami kasdieniai ir šventiniai drabužiai gana sunku, nes ir eiliniai, ir aukštesnio sluoksnio žmonės buvo laidojami ne su kasdiene apranga. Radiniai iš kapų liudija šventinius įvairių socialinių grupių žmonių laidojimo pavyzdžius. Betgi ir iš jų matyti ir kultūriniai, ir dirbinių formų bei ornamentikos skirtumai, o kur dar regioniniai savitumai. Juk yra dirbinių, kurie paplitę tik kai kuriuose konkrečiuose regionuose. Nebūna taip, kad visame regione būtų paplitęs tik koks nors vienas dirbinio tipas. Vyko ir laidojimo apeigų kaita (griautiniai, degintiniai kapai).

Ar apskritai galime kalbėti apie apibendrintą baltų meną, gal tikslingiau būtų aptarti atskirų baltų genčių meną ir tai labai atsargiai sumuoti? Ar yra neabejotinai išsiskiriantys požymiai, kurie leidžia visa verti ant iešmo tarsi iš akies, daug nesvarstant apie regioninių priklausomybių suderinamumą?

Be abejo, pirmiausia reikia kalbėti apie atskiras baltų gentis, tačiau yra tam tikrų dalykų, kurie iškart susieja kelias gentis. Tarkim, Lietuvos ir Latvijos bei Prūsijos pajūryje randama tokio tipo dirbinių, kurie neabejotinai liudija aiškią bendrą jungtį. Tai nėra tik vienos genties ar vieno arealo papuošalai.

Kalbininkai dar skiria vakarų ir rytų baltus, tiesa, dėl galutinių priklausomybių dar aršiai tebesiginčijama…

Vyko ne tik kalbiniai rytų ir vakarų baltų išsiskyrimo, bet ir kitokie etnokultūriniai procesai, kurie slypi už to, ką randame, ir už to, ką dabar rodome parodoje. Tikrai yra daugybė bendrų dalykų, kurie tam tikrais archeologiniais laikotarpiais jungė baltų gentis, tarkim, XIII–XIV a., kai ima rastis miestai, formuojasi diduomenė ir t. t., o bendruomeniniame lygmenyje, bet ne miestų radimvietėse, radiniai yra gana kuklūs, nors ir iš ten aptikta žirgų kapų,

Ažūrinio krūtinės papuošalo iš Bandužių 74 kapo fragmentas. MLIM. A. Baltėno nuotrauka.

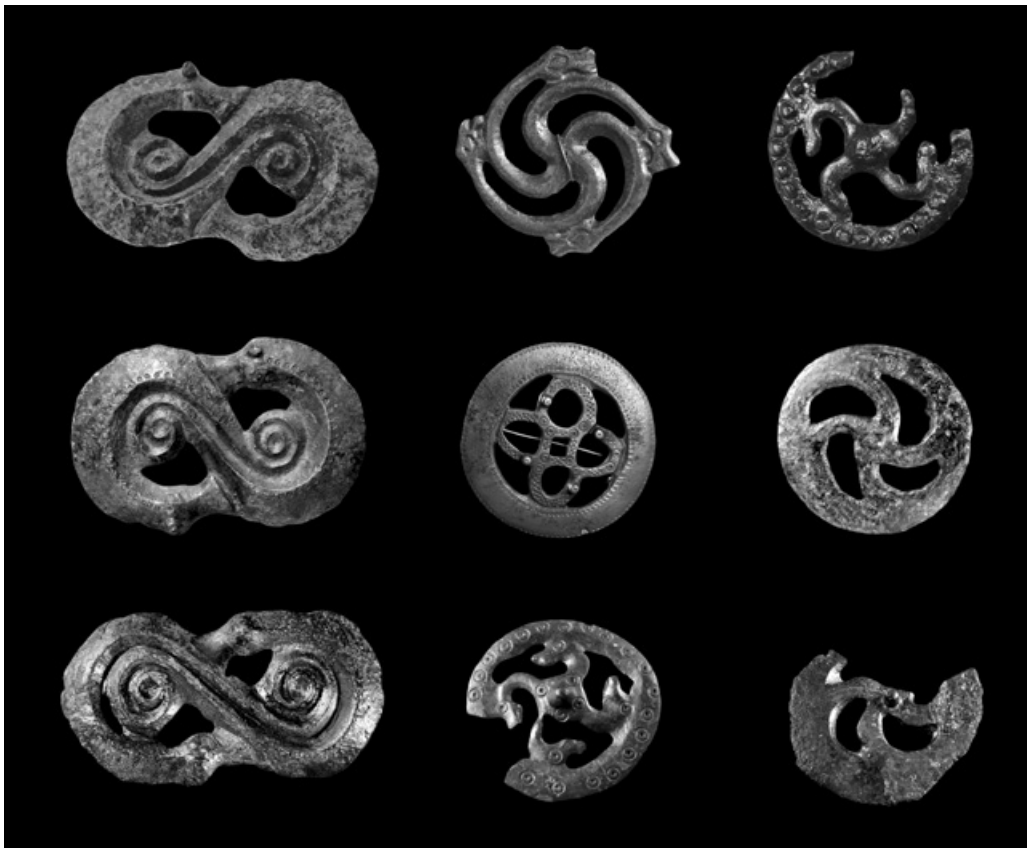
pilkapių ir kt. Tai leidžia manyti, kad tuo metu genčių dėmesys buvo sutelktas į galimybę prieiti prie prekybos kelių, turėti ryšių su komunikacijos centrais. Genčių, kurios tokias galimybes turėjo, kaip kad kuršiai ir prūsų gentys, kultūros buvo išskirtinės. Daugiau galimybių turėjo ir žemėse prie Nemuno ir Dauguvos prekybinių arterijų gyvenusios gentys. Dėl šių priežasčių atokesnėse dabartinės Lietuvos ir Baltarusijos vietovėse gyvenusių baltų genčių kultūros turtingumo negalime įžvelgti.

Daug, kaip galios centrai, matyt, lėmė ir senosios gintaro gavybos vietos prie Baltijos jūros kuršių kontrolės zonoje, Sembos pusiasalyje ir prūsų pagudėnų žemėse prie Aistmarių, netoli Vyslos.

Gintaras buvo išgaunamas ir juo buvo prekiaujama įvairiais istoriniais laikotarpiais. Negalėčiau sutikti su kai kurių archeologų teigimu, kad tam tikrais laikotarpiais gintaro gavyba buvusi apmirusi ir todėl esą nebebūdinga baltams. Žiūrėkime, kaip tose epochose baltiškasis gintaras plito kitur – turime bandyti surasti, ar baltiškosios gintaro formos darė įtaką kitoms kultūroms, ar jis buvo tik žaliava. Reikėtų lyginti tuos laikotarpius ir pasižiūrėti, ar tada galėjo ryškiai sumenkti gintaro svarba ir prekybos mastai. Kai kada būta pastebimų suaktyvėjimo bangų – vėlyvajame neolite, romėniškuoju laikotarpiu ir, be abejo, valstybės kūrimosi metu, kai kryžiuočiai atkreipė dėmesį į Gdansko regione buvusią gintaro gavybos tradiciją. Žinoma, tai reikėtų iš naujo apmąstyti – vėl atskirų tyrinėjimų galimybė.

Sakoma, kad baltų menui pirmiausia būdingas geometrinis ornamentas. Parodos katalogo straipsnyje apie smeigtuką aptarėte ir baltų ornamentų raidos kryptis ir būdus. Gal apibendrintai nusakytumėte jo svarbiausias ypatybes?

Geometrinis ornamentas iš tikrųjų vyravo visais baltų kultūros laikotarpiais. Tokio gyvūninių formų ornamento naudojimo, koks buvo skandinavų arba Bizantijos žemėse, šiek tiek ir germanų kraštuose, baltų gyventame plote nebuvo. Kita vertus, nepaneigsime, kad buvo plėtojamos ir zoomorfinės formos. Tiesa, tai buvo tik tam tikrais laikotarpiais – atsiranda, populiarėja, vėl tradicija silpnėja, nyksta. Dėmesį patraukia specifinis baltų vaizduojamų gyvūnų neagresyvumas. Jie, kaip jau minėjome, visai nepanašūs į grėsmingus vikingų drakonus ar bizantiškuosius paukščių įvaizdžius. Neišvysime ir labai ryškių spalvų kontrasto, baltai rinkosi santūrias spalvas, nemėgo daugelio spalvų derinimo. Galime pastebėti ir formos bei ornamento vienovę. Tais atvejais, kai forma yra didelė, ornamentas vis tiek išlieka gana smulkus. Formos ir ornamento santykis dažnai parodo papuošalo ar daikto archajiškumą. Apibendrinant galima teigti, kad pagrindinės baltų meno, kultūros ypatybės rodo jo išskirtinumą ir kokybę, kuri tikrai yra ne prastesnė nei aplinkinių etnosų. Dažnai prisimenu lenko Liudviko Kšyvickio (Ludwik Krzywicki), tyrinėjusio baltų archeologijos paminklus maždaug prieš šimtą metų, pasakymą (juo pradedame ir katalogą): ,,Čia pirmą kartą supratau, kad galime kalbėti apie lietuvių kultūrą, kaip kalbame apie keltų ar skandinavų kultūrą <...>, kuri buvo visai savaiminga, kuri turėjo savus, savarankiško plėtojimosi uždavinius, savus minties ir kūrybos kelius.“

VIII–IX a. žalvarinės aštuoniukės pavidalo segės su žalčių galvutėmis: 1 – iš Stragnų kapinyno, VDKM; 2 – iš Dvylių, PGM; 3 – iš Vyžaičių (Wieszeiten, dab. Moskovskaja, RF Kaliningrado sr.), MFV. C. Plump nuotrauka.

VIII–IX a. apskritos kiauraraštės segės su žalčių galvutėmis ir be jų: 1 – iš Laivių kapinyno, VDKM; 2 – iš Klaipėdos krašto, MLIN; 3 – iš Laivių kapinyno, LNM.

Mano manymu, vienas iš baltų militarinės kultūros išskirtinumų yra piliakalniai. Jokioje Europos teritorijoje nerasime tiek daug piliakalnių kaip baltų žemėse, ypač supiltų etninėse baltų žemėse ir Lietuvos valstybės centre. Tas baltų kultūros bruožas siejasi su brandžios civilizacijos formavimosi

procesais, su diduomenės iškilimu ir galimybe sukurti pajėgią gynybinę sistemą, kuri keletą šimtmečių galėjo atsilaikyti prieš daugelį suvienytų Europos pajėgų.

Ar to nelėmė savaip paslaptinga, iki galo dar neatskleista baltų pasaulėjauta, pasireiškusi ne tik meno subtilumu ir, tarkim, gyvūninio ornamento neagresyvumu, bet ir neišvengiamu tais laikais karingumu, kita vertus, orientacija į gynybiškumą?

Iš dalies taip, bet istoriškai toks požiūris ne visai tikslus, nes baltų karingumas įvairiais laikotarpiais ir skirtingose vietose reiškėsi kuo įvairiausiai pagal tai, ką diktavo konkrečios egzistencinės aplinkybės. Tarkim, XII a. pabaigoje ir XIII a. pačioje pradžioje kai kurios baltų gentys buvo surengusios labai daug karo žygių į kaimynų žemes! Mūsų protėvių kuklumo ir taikumo nepavyktų konstatuoti ne tik tais laikais, nes kiekviena viduramžiais besikūrusi galybė pradėdavo nuo antpuolių ir gebėjimo ne tik pasipriešinti plėšriems kaimynams, bet ir juos užkariauti. Ar ne taip gimė valstybė nuo jūros iki jūros. Dar anksčiau, pavyzdžiui, su skandinavų vikingais bei platesniu Baltijos jūros regionu bendravo, jokiu būdu ne tik taikiai, kuršiai, prūsai ir kitos gentys. Bet skonio, formų, ornamentikos pajautimas mene baltus išskiria iš kitų.

Jei ieškotume giluminių priežasčių, kodėl vis dėlto toks susiformavo baltų menas, kas buvo svarbiausi lemiantieji faktoriai? Gamta, dora, teisybe ir sąlygine laisve grįstas sociumas, paprotinis kultūrinis paveldas, iš tautosakos šviečianti seseriškumo ir broliškumo tradicija, meilės ir dėkingumo jausmai tėvams, gana ilgas sėslumas, žemdirbiška ciklinė pasaulėjauta, įsižiūrėjimas ir įsikibimas į žemę, mišką, šventybių kultą, protėvių atminimą?..

Manau, kad labiausiai lėmė geografinė padėtis. Romėniškuoju laikotarpiu dar priklausėme barbarų pasauliui. Romos imperijoje jau kūrėsi miestai su mūro architektūra, o mes tada, deja, tebetūnojome miškų zonoje patirdami tik ribotą romėnišką įtaką, kuri daugiausia mus pasiekdavo dėl prekybos gintaru. Buvome barbarų kraštas, baltų žemės kelis šimtus kilometrų buvo nutolusios nuo Romos imperijos. Tos aplinkybės lėmė baltų pasaulio savitumą – daug dalykų iš aukštų civilizacijų kultūrų mus pasiekė, bet ne taip daug, kad aukštyn kojomis apverstų mūsų kultūrą. Kita vertus, svarbu, apie kurio laikotarpio savitumą kalbame. Išskirčiau XIII–XIV a., kai pirmąkart krikštijomės, kai atsivertėme nuo krikšto, kai apie pusantro šimto metų egzistavo pagoniška valstybė (nėra panašių analogų Europoje) ir jos socialinės struktūros, savita valstybinė religija, jos valdovų statusui reikėjo tam tikrų su menu susijusių tradicinių galios atributų. Tose sankirtose raidą patyrusį baltų meną suvokiu kaip turėjusį vidinių kultūrinių galių plėtotis pagal aplinkybių diktuojamą logiką. Tarkim, kai

Žalvarinis žąslų laužtukas iš Marvelės kapinyno. XI–XII a. VDKM

kurie skandinavų meno bruožai atsiranda IX–XII a., o pas mus lyg atkartojami XIII–XV a., todėl tiesioginių paralelių, kas iš to plėtojosi, negalėtume išvesti, nes tai buvo kitos epochos, kitos technologijos, kitos juvelyrų galimybės. Nėra abejonių, kad buvo pasinaudota ir savųjų juvelyrų, ir amatininkų iš Rygos, Karaliaučiaus, Gdansko patirtimi.

Ką manote apie įdomų baltų meno pasireiškimą – antropomorfines akmenines „prūsų bobas“. Kokia galėtų būti jų kilmė, paskirtis, paplitimo ribos? Alfredas Bumblauskas ištrimitavo, kad jos esą susijusios su neva panašiomis poloviečių statulomis...

Tokie pareiškimai yra gryna nesąmonė. Pirmiausia, tose statulose labai ryškios vietinės prūsiškos žymės. Iš atliekamų archeologinių ir kitokių tyrinėjimų ryškėja regionai, kuriuose vadinamosios prūsų bobos paplitusios. Tai buvo ypač būdinga bartų genties teritorijoje ir kai kurioms kitoms aplinkinėms prūsų gentims; vadinasi, tos statulos negalėjo būti iš kitos tolimos genties atneštas kultūros palikimas. Tyrinėjant statulų stilistines ypatybes aiškėja jų paplitimo teritorijos ir laikotarpis. Dar vienas dalykas – dabar, archeologinių tyrimų metu, sakysim, Kenšino muziejaus tyrinėjamose bartų žemėse ir kitur, tie akmeniniai stabai pradedami aptikti ir kultūriniuose sluoksniuose. Pirmieji pavyzdžiai jau surasti ir dabar prūsų kultūros tyrinėtojams, gerai susipažinusiems su moksline prūsistikos literatūra, nebekyla abejonių dėl jų kilmės. Lenkijoje „prūsų bobų“ rinkiniai kaip egzotika eksponuojami prie muziejų – Gdanske, Olštyne, Varšuvoje; juos paanalizavę galime pastebėti pasikartojančius stilistinius ypatumus. Bet svarbiausia, kad jau esama ir kasinėjimų metu rastų panašių objektų ankstyvųjų viduramžių kultūriniuose sluoksniuose, todėl jų neįmanoma paneigti. Jie ir anksčiau rastosios akmeninės „prūsų bobos“ rodo, kad greičiausiai daugelis baltų genčių turėjo arba akmeninius, arba ir medinius stabus. Stabai buvo daromi iš įvairių medžiagų. Atsiranda požymių, kad kažko panašaus būta ir Žemaitijoje (Lūksto ežero ir gretimose apylinkėse).

Baltų meno projektas gali būti apkaltintas baltofilija, atsiras tokių, kurie sakys, kad baltų kultūra buvo neturtinga,

kad tai – tik kuklus palikimas ar dar kas nors… Deja, to, ką mes teigiame, panašia paroda niekada nepavyks įrodyti ir mes to nesiekėme. Norėjome tik paskatinti susimąstyti, nes Lietuvos tūkstantmečio minėjimas buvo proga padiskutuoti apie esminius valstybės ir viso istorinio baltiškojo etnoso kultūrą, meninį palikimą. Parengiamuoju metu buvo iškelti nauji šaltiniai, įgijome didžiulę jų bazę – ne tik iš archeologinių tyrinėjimų Senuosiuose Trakuose, Kernavėje, Vilniaus Žemutinėje pilyje. Buvo tyrinėjami ir istoriniai bei meno šaltiniai didžiuosiuose Europos muziejuose ir bibliotekose. Iš to, kas šio jubiliejaus šventimo dėka tapo žinoma, surasta, publikuota, sukaupta, susidaro vaizdas, kad buvęs šaltinių (sakykime, iki pat baroko epochos) lobynas pasipildė bent trečdaliu. Tai per išvykas į saugyklas padarė Lietuvos istorijos instituto istorikai, Lietuvos pilių direkcijos mokslininkai, ypač išskirčiau Napoleoną Kitkauską, Birutę Vitkauskienę, o ir kiti istorikai, menotyrininkai, archeologai. Publikuoti nauji šaltiniai, svarbūs ir Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos radiniai, nors kai kurie istorikai bando teigti, kad ten esą nieko rimto nesurasta, nėra tyrimų, nieko reikšminga nepublikuota. Jiems tiesiog reikėtų perskaityti tas ataskaitas ir tuos šaltinius, kurie yra publikuoti. Iš jų matyti įvairiapusė ištirta medžiaga ir nauja šaltinių bazė. Su tuo susipažinus nemotyvuotų kalbų būtų mažiau. Šiaip kiekvienas mano, ką nori, nors kai kam gal pravartu turėti išankstinius įsitikinimus, kad visuomenėje galėtų sukelti tam tikras diskusijas. Pirma išsakomos labai originalios mintys, o paskui jau galima diskutuoti ir bandyti ką nors galvoti.

Kartais po mūsų padange pasigirsta ir, sakyčiau, kvailai originalių minčių aisčių istorinės priklausomybės klausimu.

Alfredas Bumblauskas televizijos laidoje apie aisčius sakė, kad tariamai esą įrodyta, jog jie sietini su estais. Negi užmirštami Publijaus Kornelijaus Tacito, Klaudijo Ptolemajo, Vulfstano duomenys, Teodoriko Didžiojo laiškas aisčiams, kur aisčių vardas minimas siejant juos su lengvai atpažįstamomis realijomis, minimos konkrečios jų gentys. Tokie keisti samprotavimai – arba apriorinės nuomonės, arba kažkokios neaiškios nuostatos.

Estai irgi siekia aktualizuoti tą jiems esą palankų aisčių garsinį sąskambį…

Atliekami lingvistiniai ir archeologiniai tyrinėjimai, kurie nori nenori įrodo, kas yra kas. Neseniai Danijoje išėjo labai įdomi knyga apie Vulfstano keliones, joje, remiantis nauja šaltinių baze, atskleidžiama tuometinė Baltijos jūros regiono padėtis ir kas su kuo tada susidūrė. Užtenka susirinkti šaltinius ir susipažinti su rimtais filologų, archeologų ir istorikų tyrinėjimais (taip pat ir Lenkijos, Rusijos, Latvijos, kur sukaupta nemaža naujos baltiškos medžiagos, ypač iš dabartinės Šiaurės Lenkijos, Karaliaučiaus srities). Ir akivaizdu, kad tikriesiems tyrinėtojams klausimų, su kuo identifikuoti istorinius aisčius, nekyla. Aisčiai neabejotinai identifikuotini su Baltijos jūros pakrantėje gyvenusiais baltais. Turime įvardytus aisčių ir dviejų jų genčių – galindų ir sūduvių – paminėjimus net iš II amžiaus. Jei buvo atskiros gentys ir dažnai bendru aisčių vardu minimas platesnis regionas, tai, manau, yra aiškus įrodymas, kad pagrindiniams to laiko šaltinių autoriams istorinė geografija buvo gerai žinoma. Ir niekaip niekam nepavyktų įrodyti, kad tai buvo kažkokia kita teritorija. Gintaras Estijoje? Gerai pagalvokim – žinom, kiek gintaro buvo randama Danijoje, kai klestėjo prekyba su antikinėmis civilizacijomis. Kai jis, buvęs randamas tik lagūniniuose jūros ežerėliuose, pasibaigė, kur tuomet susikoncentravo gintaro prekyba? Vyslos žiotys ir aplinkinės žemės į rytus buvo pagrindinės gintaro prekybos teritorijos. Ir gintaro keliai į pietus susiję su Vysla, o geriausiu atveju pasiuntiniai iš Romos imperijos atkeliaudavo iki dabartinės Kuršių nerijos, Klaipėdos apylinkių gintaro rinkėjų, bet jie nėjo gintaro į Estiją, nes ten jo beveik nebuvo. Ir šiuo aspektu neišvengiama faktų gausa rodo, kad aisčius reikėtų įvardyti atsakingai – tik kaip baltus.

Parodą „Baltų menas“ po lankytojų antplūdžio nuspręsta pratęsti. Ar ji tam turi kryptingą vietinį edukacinį vektorių, visuomenės ir ypač jaunimo švietimo tikslų?

Lietuvos dailės muziejaus (Arsenalo) ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų edukaciniai centrai, ekskursijų vadovai jaunimui yra sukūrę daugybę edukacinių programų, išleidome bukletų, katalogėlių, greitai pasirodys kompaktinis diskas, gal ir todėl paroda yra labai populiari, ji lankoma dešimčių tūkstančių įvairaus amžiaus lankytojų. Ir dėl to baltų menas galbūt dar labiau taps mūsų kultūros savastimi. Išleistas dvikalbis (taip pat ir dabar rengiamas lenkiškas) katalogas nori nenori Europos žmonių sąmonę (bent jau mūsų kaimynų) išplės kad ir minimaliu baltiškojo meno supratimu, leis jį lyginti su skandinavų, germanų, keltų, slavų juvelyrika, tekstile. Manau, kad mūsų siekis šia kultūrine akcija įsirašyti į Europos civilizacijų žemėlapį yra sėkmingas.

Dėkojame parodos rengėjams už leidimą panaudoti katalogo „Baltų menas“ (Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2009) iliustracijas.

The Millennia of the Baltic Art

This is Juozas ŠORYS‘ interview with Prof. Adomas BUTRIMAS, Rector of the Vilnius academy of Arts, curator of the international exhibition at the Vilnius Museum of Applied Arts, “Baltų menas”, initiator of the project certified by the Lithuanian Millennium commission and editor of the bilingual, encyclopaedic (Lithuanian-English) catalogue of the exhibition. The interlocutors discuss the idea and the concept of the exhibition, the development of the Baltic civilisation, which managed to keep the most ancient living Indo-European language. They also set out to situate it among the ancient Scandinavian, Germanic, Celtic, Slavic cultures and their artistic expressions. aspects of form, semantics, material and technologies of the Baltic art among others are discussed.

Žinios apie dangaus šviesulius Griškabūdžio apylinkėse

Jonas VAIŠKŪNAS

Straipsnio objektas – Griškabūdžio (Šakių r.) apylinkių senosios kartos gyventojų tradicinės žinios apie Mėnulį, Saulę, žvaigždes. Tikslas – autoriaus surinktą medžiagą susisteminti ir įvertinti kitų šaltinių turimų žinių atžvilgiu. Metodai: lauko tyrimo, sisteminis-analitinis, lyginamasis. Išvados straipsnio gale.

Prasminiai žodžiai: liaudies astronomija, Saulė, Mėnulis, žvaigždės, žvaigždynai.

Įžanga

Medžiaga surinkta autoriaus su žmona Daiva Vaiškūniene 1992 m., pagal specialų liaudies astronomijos žinių rinkimo klausimyną (Vaiškūnas 1989) apklausus 37 pateikėjus. Taip pat remiamasi 29 pateikėjų šios srities žiniomis, tos pat ekspedicijos metu užrašytomis etnografų Gino Žiemio (19 pateikėjų) ir Juozo Šorio (10 pateikėjų). Iš viso apklausti 65 žmonės, iš jų 41 moteris. Pagal amžių apklaustieji pasiskirsto taip: gimę iki 1910 m. (čia ir toliau gimimo metai nurodomi imtinai) – 21 asmuo, gimę 1911–1920 m. – 17 asmenų, 1921–1930 m. – 21 asmuo, 1931–1940 m. – 2 asmenys, 1941–1950 m. – 3 asmenys (vienos pateikėjos amžius neužfiksuotas). Toliau straipsnyje, jei minėsimas teiginys remsis pateikėjo žiniomis, skliaustuose bus nurodoma jo numeris; jei kelių pateikėjų, jų numeriai eilės tvarka per kablelį. Laužtiniuose skliaustuose nurodomas straipsnio pabaigoje pateiktos rinktinės liaudies astronomijos medžiagos numeris. Taip pat pasitelkiama prieškaryje užrašyta Lietuvių tautosakos archyvo (LTA) medžiaga, saugoma Istorijos instituto Etnografijos skyriaus Tikėjimų kartotekoje.

1. Mėnulis

1.1. Mėnulio fazės ir jo judėjimas

Žinios apie Mėnulį Griškabūdžio apylinkių gyventojų kasdienybėje vaidina svarbų vaidmenį iki šiol. Užrašant liaudies žinias apie dangaus šviesulius, lengviausia pradėti pokalbį būtent nuo Mėnulio ir jo atmainų reikšmės kasdieniams žemiškiems žmonių darbams. Tad nuo jų ir pradėkime.

Griškabūdžio apylinkių gyventojai dažniausiai skiria šias Mėnulio fazes: *jaunas*; *pilnatỹs*, *pìlnatis*, pavieniais atvejais *pilnas* (18, 58); *delčia*; mėnulio atmaina, kai jis yra visai sudilęs ir jo nesimato, vadinama *tuštuma*. Vos keturi pateikėjai paminėjo atmainą *delčgalys* (2, 4, 49, 59). Palyginti su kitomis, retokai buvo minima Mėnulio fazė *priešpilnis* (32, 40, 44, 49, 54, 58), pavyzdžiui: *aštuonias dienas jaunas, paskui priešpilnis, tai gerai sodint* (44). Kartais pateikėjai pastebėdavo, kad *priešpilnio* seniau nevartodavo: *...delčia, jaunas, pilnatis, o tų priešpilnių nevardydavo. Tai pilnatis, kada visas Mėnulis matyt, o delčia kada ima dilt, o jaunas, tai kada auga. O kada visai prapuola delčia ir pradeda rodytis ragutis, tai jau gavom jauno...* (25); *...žmonės niekad nesakė priešpilnis, tik kalendoriuos buvo parašyta* (59); *jaunas – tai priešpilnis ligi pilnaties* (10); *priešpilnis turbūt įeidavo į jauno mėnulio [atmainą]* (22). Iš visko sprendžiant, vyresnės kartos gyventojų sąmonėje ir šiuo metu įsitvirtinusi nuostata Mėnulio atmainas dalyti į 2 pagrindinius periodus – jauną ir delčią. Pilnatis čia suprantama tik kaip tarpinė būsena tarp minėtų atmainų: *dvi nedėlias Mėnulis auga, dvi nyksta* (53); *dvi savaitės delčia, jaunas – dvi savaitės* (26); *pačiam pilnaty kap tik gauni delčią* (39); *kaip tik pilnatỹs ir delčia, skaitydavo – jau Mėnulis ima mažėti. O dabar, kai kalendoriuj, tai delčia nuo pusės Mėnulio* (22); *o kada pats pilnaitỹs būna, jau Mėnesis pradeda eiti žemyn (mažyn) – jau delčia* (12); *...kai tik Mėnulis toks plonytis, tai jaunas, o paskui jis pilnėja, pilnėja, pasidaro ritinys – tai pilnatis. O paskui pradeda diltie, jau eina žemyn, tai tada delčia* (31); *būna dvi dalys jauno ... ir delčios dvi. [...] O kada pats pilnatys būna, jau Mėnesis pradeda eit žemyn (mažyn) – jau delčia* (12). Taigi pilnatimi vadinamas Mėnulis tik tuomet, kai jo diskas yra pilnas – *rundinas* (48, 40), *ritinys* (31). Mėnulio dilimo priežastimi laikoma Saulė. Sakoma, jog Saulė Mėnulį *pagauna* (11, 37, 38, 45, 49) [1], *pagriebia* (50), *užgriebia* (37) [1], *pamato* (10). *Tada delčia, kai Saulė matosi su Mėnuliu. Kada Saulė teka, Mėnulis da būna nenusileidęs. Kada Saulė pagriebia Mėnulį, prasideda delčia* (50). *Saulė pamato nenusileidusį Mėnulį, tai nuo tos valandos prasideda delčia. Rytą nenusileido Mėnulis, o Saulė*

užtekėjo, tai prasideda delčia. Saulė užteka, o Mėnulis baigia nusileist. Jau sekantį [rytą] Saulė bus pakilus, kada Mėnulis leisis. Jau bus padilęs kraščiukas (10). *Jaunas paskui eina į pilnatį, paskui pilnatỹs. O paskui, kaip čia, Saulė kai pagauna, pradeda dilti. Jau, žiūrėk, tik kraštytis nudyla, dyla dyla…* (11).

Mėnulio fazių kaita nusakoma žodžiais: *eina*, *įeina*, *pereina*, *paduoda*, pavyzdžiui: *Mėnulis į pilnatį įėjęs* (27); *pilnatỹs į delčią paduoda* (11); *kai būna pilnatis, o jau paduoda delčiai* (49); *eina į pilnatį* (11, 31), *pereina fazė* (18); *Mėnesis pradeda eit žemyn (mažyn) – jau delčia* (12); *eina į delčią* arba *eina žemyn* (31). Griškabūdžio apylinkių gyventojai yra pastebėję neatitikimą tarp tradicinio, liaudiško ir spausdintuose kalendoriuose priimto Mėnulio atmainų skirstymo (48): *…dabar aš pažiūriu į kalendorių, da turiu pagalvot. Aš kai pažiūriu į kalendorių, tai atsiskaičiuoju pagal senovišką laiką ir darau…* (49).

Mėnulio fazių kitimo priežastį N. Savickienė iš Viliušių kaimo aiškino jo užslinkimu „už kažkokios uolos“: *Sakydavo, kad Mėnulis mažėja, tai jis užeina už kažkokios uolos, tai jo tik kraščiukas matyt. Paskui pradeda išlyst ir visai išlenda* (49). Tikėjimas, kad Mėnulis ir kiti dangaus šviesuliai slepiasi už kalno, laikytinas labai archajišku ir galėtų būti siejamas su kosminio (pasaulio) kalno vaizdiniu.

Pastebėta, kad laikas, kai Mėnulio visiškai nesimato, – *tuštuma* tęsiasi apie 2 paras. Griškabūdiškis J. Strimaitis šį laiką vaizdžiai įvardijo taip: *mėnesio užsimezgimas iki trijų vakarų* (57). Trečią vakarą pasirodžius jaunam Mėnulio pjautuvui, sakoma: *jau jauną gavom* (14, 37); *gavom jauno* (25); *gauna jauno* (2). Žodį *gauti* vartojo ne tik jauno Mėnulio, bet ir kitų jo fazių pradžiai nusakyti: *jauną gauni*; *gauni delčią* (39). Plonytį jauno Mėnulio pjautuvą vadindavo: *ragutis* (25, 42); *kraščiukas* (49, 58); *kraštytis* (47); *graižiukas* (14); *prošvaistytė* (31); *šniūrelis* (2); *driežiukas* [dryžiukas] (49); *siaurutis kaip peilio geležtė* (1). Tiek apie jauną, tiek apie dylantį Mėnulio pjautuvą sakoma, kad jis esąs *riestas* (30), *su ragais* (*rageliais*), pavyzdžiui: *kai Mėnulis su ragais, yra jaunas arba delčia* (2); *kai jaunas Mėnesis, jis su rageliais* (63). Jauno Mėnulio pjautuvas palyginamas su laiveliu: *Kai Mėnulis su ragais ir platokas, jis yra kaip laivelis* (2).

Originaliai mokėta nustatyti pasirodžiusio jauno Mėnulio pjautuvo amžių. Prisidėjus veidrodį prie kaktos, reikėjo žiūrėti į Mėnulio pjautuvo atspindį jame. Pagal tai, kiek matydavosi Mėnulio pjautuvo atspindžių, nustatydavo jauno Mėnulio amžių: 3 atspindžiai – 3 dienų Mėnulis, 4 atspindžiai – 4 dienų Mėnulis, 5 – 5 dienų, o paskui atspindžiai jau susiliejantys (57) [2]. Laiką, atitinkantį jauną Mėnulį, vadindavo: *jaunas laikas* (9), tuščią – *tuščias laikas* (9).

Pastebėta, kad Mėnulis žiemą ir vasarą *eina* skirtingais keliais (1): vasarą Mėnulis *eina žemai*, *žiemos Saulės keliu*, o žiemą *eina aukštai*, *vasaros Saulės keliu* (2, 49), arba *vasarą Mėnulis būna žemiau, o žiemą aukštai. Mėnulis tai pagal dieną… diena trumpa – Mėnulis aukštai, ir atvirkščiai. Mėnulis eina Saulės keliais, reiškia* (26).

1.2. Mėnulis ir orai

Manoma, kad stojus jaunam Mėnuliui keičiasi orai: *Sakydavo, ot, bus jaunas, pasikeis Mėnulio atmaina, pasikeis ir oras* (23); *jaunas bus – tai jau lis* arba *jaunas bus – tai nustos…* (5); *…gavo jauno mažu lis*; *gausim jáunų, baigsis liūtis* (25). J. Laurinaičio iš Degutynės kaimo teigimu, *ant pilnačio* pašąla ir išsigiedrija, *o teip visas Mėnulio permainas lyja ir lyja* (30). Pasak O. Armonaitytės iš Paluobių kaimo, visos Mėnulio atmainos sukeliančios oro pasikeitimus (5).

Būsimus orus mokėta nustatyti iš Mėnulio pjautuvo išvaizdos. Jeigu Mėnulio *ragučiai* atrodo *smailūs, aštrūs*, tai žiemą laukiama šalčio, o vasarą karščio; jei *neryškūs, aptriušę* – drėgnų orų (10) [3]. Kitais atvejais, nenurodant Mėnulio atmainos, sakoma: *neaiškus Mėnulis* – prieš lietų, *kada aiškus* – prieš giedrą (30); o *kai Mėnulio kraštas raudonas, tai bus šalta žiema* (63).

Ar ne iš pastebėjimo, kad Mėnulis žiemą per dangų eina aukščiau, ilgesniu keliu ir dėl to yra daug ilgiau matomas, atsirado įsitikinimas, kad Mėnulis yra šaltas ir šaldo, mat žiemą, esant giedrai, visuomet šalta. Šaldančio Mėnulio įvaizdis aptinkamas ir griškabūdiečių pasakojimuose. Iš J. Rinkevičienės (47) užrašyta dainelė [5], o iš A. Jakubauskienės (23) – pasakojimas apie čigoną, kuriam bandant prieš Mėnulį pasišildyti kojas, nuo šalčio nubyrėjo kojų pirštai. Iš čia ir priežodis: *pasišildė kojas kaip čigonas prieš Mėnulį* (23). Pasak griškabūdiečio J. Strimaičio, *žmonės sakydavo, kad ant Mėnulio ledynai* (57). N. Savickienė (49) iš Viliušių kaimo į klausimą, *Kodėl Mėnulis šviečia, bet nešildo?*, atsakė taip: *Sakydavo, kad Mėnulis yra šaltas už tai, kad te merga nuėjo į tą Mėnulį, atšaldė, užtemdė Mėnulį, o anksčiau jis toks nebuvo. Ta mergina jau čia viską sugadino, to Mėnulio šviesą ir šilumą* [7].

Šviesų ratą aplink Mėnulį (meteorologų vadinamą vainiku arba halu) zanavykai vadina žodžiu *drìgnė*, *drignẽ*. Manoma, kad *drignė* sudaryta iš rūko (44, 32), garų (59), kartais žodis *drignė* tiesiog asocijuojamas su žodžiu *drėgmė* (28). Drignei pasirodžius laukiama darganos (16): vasarą – lietaus (2, 6, 12, 27, 28, 30, 32,

44), žiemą – šlapdribos (1, 59), sniego, pustymo (25, 26, 62) arba tiesiog *blogo oro* (5, 23, 33, 34, 38, 43, 49, 55, 56, 63), *oro permainos* (44), *drėgmės* (51, 52). Jei drignė arti Mėnulio, tai dargana toli, jei drignė toli nuo Mėnulio, tai dargana bus greitai (5, 44, 59, *už dienos*: 28) [4]. Pasitaiko ir priešinga sąsaja: jei drignė arti, tai dargana bus tuojau (12, 34, 33, 37, *kitą naktį*: 11, *ant rytojaus*: 49), o jei toliau – tai trečią dieną (11), už kelių dienų (49, 62). Pastebima, kad *drignė* gali pasirodyti prie pat Mėnulio, kiek toliau nuo jo ir kartais visai toli (59), arba sakoma, kad ji būna kartais mažesnė, kartais didesnė (2, 32, 23): *Mėnulis švarus, paskui tarpelis tuščias, o paskui toks ratas šviesos*, ir drignė *juo platesnė, juo didesnė, tai oras blogesnis būna* (23). Drignės pasirodymas atitinka meteorologams žinomus atmosferos optinius reiškinius: vainiką ir 2 rūšių halus – dažniau pasirodantį 22^0 spindulio ratilą ir rečiau pasirodantį 46^0 spindulio ratilą.

1.3. Mėnulis ir ūkio darbai

Iki šiol gyvuoja įsitikinimas, kad nuo Mėnulio atmainų priklauso įvairių ūkio darbų sėkmė. Daugelis vyresnės kartos žmonių ir dabar savo darbus derina prie Mėnulio atmainų. Pačiu tinkamiausiu laiku dirbti įvairius darbus laikoma pilnatis.

Pilnatis. Sakoma, kad sėjant pilnatyje, *pilni maišai būna, pilnas aruodas* (61). Pilnatyje (dažniausia sakoma – *į pilnatį*) reikia sodinti: agurkus (23, 27, 43, 46, 49, 55, 56) – gerai mezga (1, 39, 42); bulves (6, 49) – *daug po krūmu būna* (12, 21, 42),[1] *pilnos vagos bulvių* (50), gerai uždera (60); sodinti kopūstus (12) – bus pilnos galvos (21); svogūnus (59, 23), braškes, žemuoges (45, 46). Kartais tiesiog sakoma, kad pilnatis yra geras laikas sodinti visas daržoves (6, 51, 52). Pilnatyje taip pat patariama sėti grūdines kultūras: žirnius (10, 12, 42), pupas – geriau mezga (11); avižas, rugius – bus pilnesnės varpos (42, 48). Sakoma, kad pilnatyje yra gerai sodinti jurginus ir kitas gėles (53) – bus pilnaviduriai žiedai (59, 43, 44, 52, 51), gerai prigis, gerai augs (47), subrandins daug sėklų (11). Pilnatis laikoma tinkamu laiku sodinti bei skiepyti (*čiepyti*) vaismedžius (6, 18, 48).

A. Jakubauskienė iš Griškabūdžio patikslina, kad bulves reikia sodinti pačioje pilnatyje, *kaip tik užstoja pilnatis*, nesvarbu, kas tuomet būtų, – diena, vakaras ar net naktis (23).

Pilnatyje kirpdavo plaukus, kad geriau augtų (23); leisdavo vištą perėti, tikėdamiesi vaisingų kiaušinių (59); eidavo medžioti, tikėdamiesi sėkmingos medžioklės (27); naktį žuvų gaudyti su naktine (apšviečiama) meškere, tikėdamiesi gero kibimo (27); pjaudavo kiaulę (6, 13, 47), manydami, kad tuo metu papjautos kiaulės mėsa būsianti skalsesnė (49) ir verdant išsipūsianti, išbrinksianti (60, 48). Manoma, kad pilnatyje susapnuoti sapnai išsipildo (23). Tačiau pilnatyje nepatariama nieko pilti į aruodą, nes viską sukaposiančios pelės (37).

Priešpilnis. Nors priešpilnis minėtas kur kas rečiau nei kitos Mėnulio atmainos, vis dėlto kai kas paminėjo būtent šią atmainą kaip tinkamą sodinti bulves (40, 54), agurkus (40, 32). Pažymėta, kad tuomet pasėti agurkai būsią skanūs (40).

Jaunas. Jauname (sakoma *į jauną*, *ant jauno*) dažniausiai patariama sodinti gėles – gerai ir ilgai žydi (11, 12, 40–42, 47, 50). Kartais dar priduriama, kad sodinant gėles jauname Mėnulyje, reikia sodinti kai Mėnulis *yra ant dangaus*, tuomet jos geriau žydi (9, 6). Jaunas laikomas tinkamu sėti morkoms (39) – užaugusios būna saldžios (19, 21), minkštos (49, 42, 48). Tuo laiku taip pat sėjami miežiai (37, 42). Pasak O. Rudaitienės (48) iš Lūšnos k. ir J. Laurinaičio iš Degutinės k., miežius galima sėti tiek esant jauno, tiek dylančio Mėnulio pjautuvui: *miežius sėt, kada Mėnulis riestas (ar jaunas, arba delčia), tai brandžios varpos* (30). Kai kas teigia, kad esant jaunam Mėnuliui, tinkamas laikas sėti žirnelius, pupeles (43). Pasak O. Rudaitienės, pupas reikia sodinti *ant jauno* ir pradžioje savaitės – daug užsimezga, o pasodinus pabaigoje savaitės – mažai (48). Kai kas yra įsitikinęs, priešingai, kad žirnių jauname negalima sodinti, nes jie tik žydi ir žydi, o neduoda vaisių (10, 12, 15). A. Kreivaitis iš Griškabūdžio pažymėjo, kad kai kas jauname sodina svogūnus (27). V. Jablonskio iš Rygiškių kaimo įsitikinimu, tuomet reikia sodinti ne tik svogūnus, bet ir agurkus (22). Pasak I. Bendoraitienės iš Griškabūdžio, *cibulius, agurkus reikia sodint jauname ir kai nėra Mėnulio, tai tada geras j a u n a s l a i k a s*, ir jie gerai uždera (9). Kartais sakoma, jog jauname arba augančiame Mėnulyje reikia sodinti visas daržoves (52, 51, *pradžioje jauno*: 49) arba tiesiog viską, nes viskas gerai auga (34, 37) – Mėnulis auga, tai ir augalai gerai žydi ir auga (1). Kiti nurodo, kad *ant jauno* pasėti agurkai (19) ir svogūnai (21) būna žyduoliai, bulvės – tik žydi, bet neduoda gero derliaus (60).

Kiaulės skersti jauname nepatartina, nes mėsa ima kirmyti (13, 21), tačiau, pasak seserų Staneikaičių iš Ambrasų kaimo, žemaičiai pjauna kiaulę *į jauną* dėl to, kad jos mėsa verdama tuomet *purpsta* (brinksta), na, o *į delčią* papjautõs – traukiasi (56, 55). Jauname užraugti kopūstai būna minkšti (11, 21, *minkšti kai košė*: 42, 48, 60), nors pasitaiko ir priešingų teiginių (39).

Jauname galima skiepyti medelius, apskritai *an jauno* medžiai gerai auga, *ūgius gerai išaugina* (18). Tačiau medeliai, paskiepyti jauname, nors ir daug žydi, bet

mažai mezga vaisių (10). Jauno Mėnulio atmaina tradiciškai laikoma pačiu tinkamiausiu laiku kirpti plaukus (1), nes paskui jie gerai auga (9, 12, 17, 40). Tačiau, pasirodo, nukirptų plaukų ataugimas priklausąs ne tik nuo Mėnulio atmainos, bet ir nuo kerpančiojo rankos; pasak griškabūdietės A. Jakubauskienės, pasitaiko žmonių su *sausa ranka*, *sausarankių*, kuriems nukirpus, plaukai blogai auga, *triušta* (23).

Delčia. Delčioje (dažniausiai sakoma *delčiõ*) pasodinti kopūstai prastai galvas suka, ir jos būna minkštos (40); bulvės neuždera (12, 42), būna margos (50), nežydi ir blogai auga (2); žirniai vienąkart užmezga ir daugiau nebežydi (12); pasėtos morkos būna kietos, gyslotos, nesaldžios (49, 21, nors kai kam patinka kietos morkos, ir tuomet delčia nurodoma kaip tinkamas laikas joms sodinti: 12); papjautos kiaulės mėsa verdama traukiasi (6, 17, 23, 48) [9]; nesipildo sapnai (30, 23); pakirpti plaukai neauga (9) ir *triušta* (12, 17); paskiepyti vaismedžiai duoda prastą derlių (18). Kartais teigiama, kad delčioje išvis nieko nesodindavo (22), nes netgi gėlės, tuo metu pasodintos, būdavo tuščiažiedės (43).

Nors delčia, iš visko sprendžiant, yra netinkamas metas sodinti vaisinius augalus, tačiau pasitaiko teigimų, jog šiek tiek po pilnaties (10), kartais patikslinama – trečią dieną po pilnaties (taigi trečią delčios dieną) esąs palankus laikas nokstantiems augalams sodinti (12; 49). Pasak griškabūdiškio R. Demikio, ir skersti kiaulę yra tinkama ne tik pilnatis, bet ir pradžia delčios, nes paskui nekirmija mėsa (13). Delčioje apskritai patariama skersti kiaulę, nes mėsa nerūdija (1, 2, 9, 45), nekirmija (21, 60), negenda (49); taip pat kopūstus dėti (raugti) – būna kietesni (1, 2, 11, 21, 23, 31, 41, 42, 49, 50, 55, 56, 60) [9]; kopūstus sodinti – kirminai neėda (41); sodinti svogūnus – nebus žyduoliai (21); plauti galvą – nebus utėlių (59); kirsti medį – jo negrauš vabalai (21). Tinkamiausias laikas, norint ką nors išnaikinti, yra delčios penktadienis, vadinamas *delčia pėdnyčia* (59), *delčios pėtnyčia* (4). Pavyzdžiui, norint išnaikinti karpą, tą dieną reikia ją patrinti pagaliuku, kauliuku ar rasa (59). Žmonės, gyvenantys pamiškėse, užsiimantys gydymu, delčios penktadienį paimdavo kurmį, pritrenkdavo pagaliu ir, pasidėję ant delno, palaukdavo, kol jis nustips, – nuo to ranka įgyjanti gydomųjų galių, *tampa pamačlyva*, ir jei kam skauda galvą, tai tas žmogus galįs nuimti skausmą pačiupinėjęs smilkinius (59). Delčioje gydydavosi nuo dedervinių – lango rasa patepdami gydomą vietą (43). Pasak N. Savickienės iš Viliušių k., taip gydydavosi esant jaunam Mėnulio pjautuvui (49). Karpas, navikus, gumbus, dedervines ir pan. gydydavo baigiantis delčiai, patrindami atsitiktinai rastu kauliuku. Patrynę juo ligotą kūno vietą, kauliuką vėl padėdavo ten pat, kur rado, tikėdamiesi, kad, dylant Mėnuliui, išdils ir liga (49).

Tuštuma, dar vadinama tuščiu laiku. Tuomet nepatartina nieko sėti, nieko dirbti (30, 49, 61), nes *tušti maišai būna, tuščias aruodas* (61). Tuolaik pasodintų gėlių būna menki žiedai (44, 58), bulvės neuždera (12), papjautos kiaulės mėsa, kaip ir delčioje, traukiasi (23) [9], sapnai neišsipildo (23), gimęs vaikas būna nelaimingas ir *visokių įkyrybių špitygėlių [išdaigų] darytojas* (44).

Apskritai, **kai Mėnulis yra danguje**, nepatariama sodinti agurkų (9, 49), nes jie būna žyduoliai (6, 23, 30, 39); svogūnų (9, 35, 49) – būna žyduoliai (*bambliai*) (7, 15, 38, 42), *auga tik laiškai, bet nėra kamblių* (2). N. Savickienės iš Viliušių kaimo nuomone, visas daržoves geriausia sodinti, kai danguje nėra Mėnulio (49). Tuomet nei vištos, nei žąsys neleidžia perėti kiaušinių, nes išsiritę viščiukai būna *bambuoti* ir dauguma jų krinta (7, 42, 48); žąsiukai blogai išsirita, blogai auga (5). Kartais patikslinama, kad sodinti negalima, **kai danguje** būna **kartu Mėnulis ir Saulė**. Tuomet pasodinti svogūnai *būna bambliai* (1), žyduoliai (12). Pasak griškabūdietės O. Demikienės, kad svogūnai nebūtų žyduoliai, juos sodinant reikia žiūrėti, kad *ant dangaus būt arba Saulė, arba Mėnesis* (12). O gėles, priešingai, patartina sodinti esant Saulei ir Mėnuliui kartu, nes tuomet gerai žydi (9, 25, 30); tuo pat metu patartina ir žirnius sėti (25). Kai danguje kartu matyti Mėnulis ir Saulė, tai negalima vištos ar žąsies leisti perėti, nes viščiukai būsią nesveiki (30), *bambuoti* (6).

Pasitaiko dar radikalesnių tvirtinimų: esą svogūnus reikia sodinti tuomet, kai danguje nematyt nei Saulės, nei Mėnulio, nes tik tuomet jie gerai augą, o kitu atveju būna žyduoliai, džiūsta ir gelsta (58).

Tinkama Mėnulio fazė, dirbant ūkio darbus, buvo tik viena iš sėkmės sąlygų, svarba buvo teikiama ir kitoms aplinkybėms: orui, debesuotumui, kalendorinei datai, savaitės dienai ir panašiai. Kartais sodinant augalus buvo imamasi dar ir įvairių magijos veiksmų, pavyzdžiui, agurkus patardavo sodinti šviečiant pilnačiai ir plikai išsirengus (47), pradžioje jauno arba pilnatyje, ir kad būtų turgaus diena – tuomet *toks judėjimas*, užtat geriau mezga (49); vyriškiui viena ranka laikantis už savo lytinio organo (6) ir pan.

Spėjant būsimųjų ūkinių metų sėkmę ir derlių, reikšmė buvo teikiama ir tam, kokia Mėnulio atmaina per svarbias šventes – visų pirma per Kalėdas. Sakyta: *jei Kalėdos šviesios, tai kluonai tamsūs, jei Kalėdos tamsios, tai kluonai šviesūs* (6, 55, 56) [10]; *...kada pilnaty Kūčios – tai [bus] pilni aruodai, o kada jau ne – tai ne* (49). Vadinasi, kuomet per Kalėdas šviečia pilnatis, kitąmet tikimasi daug šieno, gero derliaus. Nors kitąsyk atvirkščiai: *šviesios Kalėdos –*

šviesios šalinės, tamsios Kalėdos – tamsios šalinės (pilni kluonai) (25); *jeigu šviesios Kalėdos, tai bus šviesūs kluonai…* (5). Svarbi buvo ir Jurginių dienos Mėnulio fazė. Jeigu Jurginėse spindėdavo delčia arba jaunas, tais metais buvo tikimasi užaugsiant daug žolės. Geru ženklu per Jurgines laikyta ir pilnatis, bet jeigu Jurginės būdavo *tuštumoj*, tai sakydavo, kad žolė neaugs (25) [11]. Pasak J. Blazgio iš Griškabūdžio, svarbią reikšmę jauno Mėnulio pasirodymo laikui kovo mėnesį teikė žydai: jeigu jaunas pasirodydavo kovo 1–2 dienomis, žydai, sakydami, kad šį mėnesį bus matomas dar vienas jaunas Mėnulis, labai džiaugdavosi: *oi, šįmet du morčiai, tai jau geras metas bus* (10).

1.4. Mėnulio poveikis žmogui

K. Adomaitis iš Vidgirio kaimo prisiminė, kad *pamatęs jauną Mėnulį žmogus Montvila melsdavosi į šventą Apoloniją, kad dantys neskaudėtų. Ir išliko iki senatvės geri dantys* (2). 1899 m. gimimo V. Martišius atsiminė, kad pirmą kartą pamatęs jauną Mėnulį persižegnodavo, pasak jo, kaip perkūnui trenkus (37).

Ir dabar manoma, kad Mėnulio šviesa yra kenksminga miegančiam žmogui, ypač kūdikiui. Kūdikis, apšviestas Mėnulio, *vaikščioja naktį* (18), *vaikšto miegodamas* (30), *per miegus vaikšto* (59), *pasidaro lunatiku* (6, 12, 59). Pasak B. Špakauskienės iš Rygiškių k., mamos dukterims iš kartos į kartą perduodavo, jog miegančius vaikus reikia saugoti nuo Mėnulio šviesos, tam dangstydavo langus paklodėmis (5, 59). O. Demikienė iš Griškabūdžio mano, kad Mėnulio šviesa kenkianti tik nekrikštytiems vaikams (2). A. Jakubauskienės iš Griškabūdžio žiniomis, pilnaties šviesa kenkia tik vaikams, nesvarbu, krikštyti jie ar ne; Mėnulio apšviestas vaikas *keliasi naktimis ir vaikščioja stogais, liepteliais siaurais pereina*; *tuomet vaiko negalima šaukti vardu, nes jis iš karto nukrenta* (23). Pasak A. Ašmantavičienės iš Griškabūdžio, jei *pilnatis Mėnulis* šviečia miegančiajam į akis, tai miegantysis vykdo viską, ką galvoja prie jo kojų stovintis žmogus (6).

Manoma, kad žmogaus bei gyvulio sveikata ir būdas priklauso nuo Mėnulio atmainos, kurioje jie gimė: *žmogus kai biškį lyg suglušęs ar gyvulys nesveikas, tai jau mano močiutė sakydavo „Kiba delčioje gimęs“* (1); *gyvuliai jau an delčio [atsivesti] sveiki būna… atsikratę visokių ligų* (32).[2] Sakoma, jog mėnesieną mėgstančios laumės. Tuomet jos išlendančios iš vandens, kuriame gyvena; jos pasirodančios prieš metines šventes ir padedančios našlaičiams ir nuskriaustiesiems (43).

Kai kurie pateikėjai prisiminė su Mėnuliu susijusių mįslių: *Pilna gelda trupinių, viduryje kepalas* (2); *Pilna marška trupinių, gabalas lašinių* (34, 59); *Pilnas rėtis trupinių ir kamputis lašinių* (5) = žvaigždės ir mėnulis.

1.5. Kas matyti Mėnulyje?

Mėnulio diske dažniausiai įžiūrima su naščiais vandenį nešanti *moteris* (6, 24, 25, 51, 52), *boba* (11, 43), *mergina* (49, 50), *tarnaitė* (18). Rečiau – *Tvardauckas* (14, 30, 43). Atskirais atvejais minimas *žmogus su naščiais, nešantis vandenį* (47); *vyras, rankose turintis kibirus* (44); *žmogus, semiantis vandenį su svirtimi* (2); *žmogaus pavidalas* (12); *Kainas ir Abelis* (45); *jojantis šventas Jurgis* (25). Minimas ir *Tvardauskas su naščiais* (30) [6] – šis vaizdinys neabejotinai yra kilęs sumišus merginos su naščiais ir velnio nešamo Tvardausko vaizdiniams. Ar ne dėl Tvardausko vaizdinio įtakos į Mėnulį perkeltas ir vietinis raganius bei kerėtojas *Baltrus* (53), dar vadinamas *Lėtbaltriu*, pasak B. Špakauskienės (59), gyvenęs Simokų ar Pilypų kaime.

Įdomiai aiškinamas merginos su naščiais atsiradimas Mėnulyje. Pasakojama, kad merginą su naščiais Mėnulis įtraukęs dėl jam parodytos nepagarbos, mat mergina prasitarusi esanti šviesesnė už patį Mėnulį (49) [7]. Pagal kitą pasakojimą, viena tarnaitė papuolė į Mėnulį, pabandžiusi Kūčių naktį 12 valandą iš šulinio pasisemti vynu pavirtusio vandens (18) [8]. Panašus pasakojimas užrašytas Ukmergės r., tik jame mergina, Kūčių naktį sėmusi vandenį, į dangų pakilo su visu šuliniu (Kudirka 1993, 185). Mėnulio siejimas su šuliniu ir stebuklingomis savybėmis pasižyminčiu vandeniu laikytinas itin archajišku.

Burtininko Tvardausko atsiradimas Mėnulyje, pasak griškabūdietės O. Prociūtienės, aiškintinas taip: velniui Tvardauską skraidinant į pragarą, tasai pamatęs bažnyčią, užgiedojo ir paprašė, kad Motina Švenčiausia ir visi šventieji jį gelbėtų, tuomet velnias pasakęs, kad visų šventųjų neišlaikysiąs, metęs Tvardauską, o tas ir užsikabinęs už Mėnulio. *Ir dabar matyt ten kažkoks šmoris. Tai kada pilnatis, reik žiūrėt*, – sakė O. Prociūtienė (43).

2. Saulė

2.1. Metinis Saulės judėjimas

Įprastas kasdienis dangaus šviesulys – Saulė zanavykams, kaip ir kitiems Lietuvos kaimo žmonėms, buvo ne tik šviesos ir šilumos šaltinis, bet ir priemonė orientuotis laike, erdvėje, prognozuoti būsimus orus: *seniau kalendorių nebuvo, tai į Saulę žiūrėjo. Kai nebuvo kalendorių jokių, tai žmonės pagal Mėnulį, pagal žvaigždes, pagal Saulę spėdavo metų laiką* (49).

Kad seniau daug labiau domėtasi Saule, liudija pastebėtas Saulės kelio dangumi pasikeitimas žiemą ir vasarą.

Sakoma, kad žiemą Saulė *daug žemiau eina, jau leidžiasi arčiau* (12). Kad Saulė vasarą ir žiemą teka ir leidžiasi skirtingose vietose, akivaizdu. Kryptis, kur Saulė teka vasarą, – tai *vasaros rytai*; kryptis, kur ji vasarą leidžiasi, – *vasaros vakarai*, atitinkamai žiemą – *žiemos rytai* ir *žiemos vakarai*. Prie šių krypčių pridėję dar pietų ir šiaurės kryptis, gauname erdvės padalijimą į 6 pasaulio šalis. Iš čia matyti, kad zanavykai išsaugojo šį senovinį erdvės padalijimą.

Įdėmaus Saulės tekėjimo ir laidos krypčių stebėjimo atbalsiu galima laikyti ir zanavykams žinomą šokančios Saulės įvaizdį. Ir dabar dar tikima, kad per Petrines Saulė šokanti. Dažniausia teigiama, kad ji pašoka 3 kartus (35, 46): *per šventą Petrą tris kartus pašoka Saulė nuo žemės* (43); *Petro dienoje reikia atsikelti Saulei tekant, ir Saulę pamatysi šokinėjant kryžiumi – aukštyn, paskui skersai* (19); *sakydavo, per šventą Petrą Saulė pašoka tris kartus. Sako, sudreba tris kartus rytą tekėdama. [Kodėl? – J. V.] Skaitosi, ateina tokia riba, kad jau grįš atgal, nu tai, matyt, žemė sudreba ant tokios ribos, jeigu jau ji [Saulė] sudreba. Saulės grąžna, sakydavo, senose knygose, buvo kadaise pas mus religinės knygos. Nu tai vis seni sakydavo: „Jau nuo Petrinių, skaitos, Saulės grąžna, jau Saulė grįžta atgal“* (30). *Kad nuo Petro Saulės grąža, kai pašoka 3 kartus, tai ir grįžta* (56, 55). *Per šv. Petro dieną Saulė šokteli iš vietos* (53). *Kai per šv. Petrą Saulė leidžiasi, ji šokinėja, todėl kad diena eina trumpyn. Tačiau dar kelios dienos būna vietoj* (36). Matome, kad šokančios Saulės motyvas akivaizdžiai susietas su jos tekėjimo ir laidos krypties pasikeitimu – saulėgrįža. Nors žinome, kad astronominis saulėgrįžos reiškinys įvyksta kur kas anksčiau už Petrines – būtent birželio 21–22, tačiau stebint Saulės laidos ir tekėjimo kryptis jos apsigręžimas pasidaro įžvelgiamas maždaug tik apie Petrines (Vaiškūnas 1997, 20–21; 1998, 27–32). Todėl ir sakoma: *saulės grąža per šv. Petrą. Pradeda diena trumpėti* (50); *kai ilga diena – 4 dienas vasaros ant vietos stovi, o paskui pašoka Saulė iš vietos, ir diena trumpyn eina* (63). Apie stebėtą Saulės „stovėjimo“ reiškinį kalba ir griškabūdietė S. Mikalauskaitė: *per šv. Joną Saulė pastovi kokias 2 nedėles ir pradeda trumpėti iki Kalėdų* (38). Bandoma Saulės šokimo reiškinį paaiškinti ir krikščioniškai: *Sakydavo, Petro dienoje Saulei tekant, ji 3 kartus pašoka šokte. Šv. Petras Galilėjyje tris kartus Kristaus išsigynė* (43); *Saulė šokinėja per šv. Petrą 3 sykius, aukštyn ir žemyn. Kai kankino šv. Petrą, tai ir Saulė jautė* (65); *Sakydavo, kad per šv. Petrą Saulė šokinėja. Kad Povilui galvą nukirto, tai galva Povilo šokinėjo* (5).

Dangaus švytėjimas prieš Saulei tekant ir nusileidus – žaros Griškabūdžio apylinkėse vadinamos *pazara* (1, 23, 35) arba *pazaras* (52, 51): *kai Saulė leidžiasi, lieka tokia šviesi dėmė, sako, kad pazara – nenusileidžia vasarą, apslenka per žiemių pusę ir vėl pasirodo* (34); *kartais sakydavo, kad beveik susitiko pazara su pazara – tada tai būna, kai trumpos naktys* (43).

2.2. Saulė ir orai

Pagal besileidžiančią, rečiau pagal užtekančią Saulę būdavo spėjamas būsimas oras. Jei besileidžianti Saulė raudona (39, 22), ir dangus raudonas (23), matomi *raudoni atšvaitai* (45), – bus vėjuota. Jei Saulei leidžiantis rytuose pasirodo rausvi debesiukai, bus karšta diena (13); jei prieš saulėlydį debesų kraščiukai atrodo lyg rausvi, tikimasi būsiant prastą orą – vėją, lietų, perkūniją (28). Jei Saulė leidžiasi į debesį, laukiama lietaus (21). Saulei leidžiantis į ištisinį debesį, sakydavo: *Saulė į mūrą leidžiasi – bus lietaus*, o jei pro tą debesį darsyk pasirodydavo, tai pranašavo rūką (6). Jei po pietų po Saule atsirasdavo platus ryškesnio, šviesesnio dangaus ruožas, vakarop dar paryškėjantis, tikėtasi gero oro (30) [13].

Saulei leidžiantis, o rečiau ir tekant iš abiejų Saulės pusių pasirodančias juostas vadindavo *Sauliãbroliai*, *Sauliabrolė* (18, 20), *Saulės broliai* (13). Jų pasirodymas reiškė būsimą oro permainą (18, 20, 32, 31), lietų (30, 25, 19), vasarą – karštį, žiemą – šaltį (2, 10, 34, 52, 51) arba tiesiog oro pasikeitimą į blogą (43). Pasak Griškabūdžio gyventojos S. Mikalauskaitės, ryte Sauliabroliai pasirodo prieš giedrą, o vakare – prieš prastą orą (38). Sauliabrolių išvaizda lyginama su vaivorykšte (32, 50, 25, 5), Griškabūdyje dažniau vadinama *Laumės juosta* (18, 20, 2, 30, 10, 50) [12]. Sauliabroliai apibūdinami kaip abipus Saulės pasirodantys ilgi ir šiek tiek lenkti *stulpai*, *stulpiukai* (59, 52, 51); *kaip galas tos Laumės juostos* (25); sakoma, jog tai – kaip Laumės juosta, tačiau *trumputė, tik vieno metro* (19); *stulpelis toks per debesį* (30). Virš besileidžiančios arba tekančios Saulės kartais matomas ir vienas šviesos stulpas: *kai Saulė užteka, kai yra iškilęs aukštai stulpas kaip strėlė, tai reiškia šaltį. Jei ilgai būna – ilgai šaltis laikysis* (25).

Kai šviečiant Saulei lyja, sakoma: *karalius duonos neteko* (18, 1, 59, 3, 45, 13, 56, 55, 34, 45, 22, 23, 11, 25, 52, 51, 5, 62, 58); *karalius duonos pritrūko* (50); arba net *Stalinas duonos neteko* (60). B. Špakauskienė iš Rygiškių paaiškino, kad Saulė ir lietus yra tokios pat priešingybės kaip kad duonos netekęs karalius – karalius visada turi turėti duonos (59). Panašiai samprotavo ir J. Šimoliūnienė iš Lūšnos kaimo (58) bei V. Jablonskis iš Griškabūdžio: *ta, turbūt tas karalius tos duonos retai netekdavo, o su Saule lyt retai pasitaikydavo* (22). A. Raguckienė iš Pilviškių aiškino, kad kai vienu metu

Saulė šviečia ir lyja, tai skuba šildyti ir palaistyti, nes pats karalius duonos neteko; kai paprastas žmogelis duonos netenka – ne taip svarbu, tada tik šildo arba tik lyja; juk karalius visus žmones maitina, o žmogelis tik save (45). Panašiai aiškino ir O. Armonaitytė iš Paluobių kaimo (5) bei S. Juodaitytė iš Griškabūdžio kaimo: *sakydavo, kad gerai augina karaliui duoną ir lietus, ir Saulė* (25). Pasak R. Demikio iš Griškabūdžio, jei karalius duonos neteko, tai ir mums blogai bus (13) (kadangi jis gimęs 1949 m., tai jau gali būti savaip perinterpretuota tradicija). *Sakydavo, kas te duoną kepa, va, sako, duoną kepa – lyja ir Saulė šviečia* (31).

Kartais užsimenama, kad seni požymiai, pagal kuriuos spėtas būsimas oras, šiais laikais nebetinka: *jeigu rytą graži Saulė, tada visą dieną gražu, seniau būdavo, o dabar keičiasi daug kartų per dieną, kokius penkis sykius keičiasi orai. Tie putnykai [palydovai], sako, sumaišė orą…* (11). Pasak N. Savickienės, dabar netgi Saulė nebe taip skaisčiai kaip anksčiau šviečia: *būdavo tokia Saulė skaisti, gelsva, graži, o dabar ne tokia, tik visą laiką nublankus ir nublankus* (49).[3]

2.3. Saulė – laikrodis

Darbus dirbti būdavo pradedama ir baigiama su Saule: *Saulė nuo Saulės dirbdavo žmonės* (29). Saulėlydis buvo ženklas baigti darbus: *Saulė kabo ant medžių, sakydavo, tai jau vakaras jau, baigiasi darbas* (29). Apie neaukštai esančią saulę sakydavo, kad ji nuo žemės *per šienkartę* (5), *per grėblį* (23), *per grėbliakotį* (31), pavyzdžiui: *per grėbliakotį Saulė nuo žemės, jau lenda į žemę. Jau truskime, skubėkime, ba saulė netoli žemės, jau vakaras* (31). Saulės aukštį virš horizonto apytikriai nusakydavo ir sieksniais (64), sprindžiais (28, 64), pėdomis (28): *saulė per tris pėdas nuo žemės* (28). Apie nusileidžiančią saulę sakydavo, kad ji *už kalnų užeina* (31), *į jūrą nukrinta* (6), kai kas paaiškindavo, kad *čia užsileidžia, o Amerikoj šviečia* (31).

Piemenys, norėdami nustatyti vidurdienį, žingsniais matuodavo savo šešėlį: vidurvasarį vidury dienos šešėlis būdavęs vieno žingsnio ilgio (1, 42, 49, 57, 64): *Dabar vidudienis – vieno žingsnio [šešėlis], nuo šventos Onos – du žingsniai, pusantros valandos naktis ilgesnė. Jau piemeniui į naudą* (29). Piemenys mokėdavo pasidaryti ir Saulės laikrodį. Tam reikalui į žemę įkaldavo kuolą ir apie jį apibrėždavo apskritimą, kieno nors pasiklausę valandos, pasižymėdavo šešėlio padėtį,[4] apskritimą padalydavo į 12 dalių ir pagal slenkantį šešėlį nustatydavo laiką (13). Namuose vidudienį ir dienos laiką nustatydavo pagal lango krašto šešėlio padėtį tam tikros įsidėmėtos vietos troboje atžvilgiu (31).

2.4. Saulė tikėjimuose

Tikima, kad Saulė susijusi su gyvatėmis, kad jos spinduliai gyvatėms teikia gyvybinių galių, nes sakoma, kad gyvatę sukapojus į gabalėlius, ji tol juda, kol Saulė nenusileidžia (4, 12, 16, 23, 49, 59) [14]. O pasak A. Ašmantavičienės, neįmanoma užmušti žalčio: *Saulė nusileido, ir žaltys vėl atsigauna* (6).

Po Saulės laidos buvo nepatartina parsinešti į namus lauke padžiautų skalbinių, nes tikėta, kad *naktibaldos kažkokie jau į tuos ateina skalbinius ir neduoda užmigt nei vaikam, nei suaugusiam žmogui* (6). Nusileidus Saulei taip pat draudžiama šnekėti apie gyvates ar kitus piktus padarus, manant, kad gali nutikti kas nors bloga (49).

Iš tėvų pasakojimų atmenamas visiškas Saulės užtemimas, įvykęs prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Dieną pradėję temti, vištos susigūžusios spruko į tvartą, žmonės metė darbus ir susirinkę poteriavo, buvo baisu, kai kas verkė, gyvuliai baubė. Paskui, užtemimui pasibaigus, visi supratę, kad Dievas *kažką siunčia negero*. Neilgai trukus prasidėjęs karas. Žmonės tikėjo, kad tai buvusi Dievo bausmė (59).

Pasak N. Savickienės iš Viliušių k., tikima, kad ta pati Saulė šviečianti ir mums, gyvenantiems žemėje, ir tiems, kas gyvena danguje, nors pačiai jai atrodo, kad taip neturėtų būti (49).

Didelė reikšmė buvo teikiama Saulės šviesai per kai kurias kalendorines šventes: Grabnyčias (02 02), Pusiaužiemį (01 25)[5]: *jei Grabnyčiose Saulė šviečia, sako, bus geri metai* (2). Pastebėta, kad per Grabnyčias dienai pailgėjus, ilgėliau danguje užsibūnanti Saulė rogėmis suvažinėtą kelio sniegą iš vienos pusės jau tiek įšildo, kad pasidaro *kreiva vėžė* (6, 7, 14, 22, 23, 28, 32), ir *žiema pakrypsta į pavasario pusę* (23) [15]; *įdienoja jau pavasario žymė* (43); *eina [į] pavasarį* (6) [16]. Tikima, kad Pusiaužiemį iš savo urvo išlendąs barsukas ir žiūrįs, ar šviečia Saulė, ir jeigu, pamatęs Saulę arba, dar sakoma, savo šešėlį, vėl įlendąs atgal, tai reiškia, kad žiema dar užtruks (11, 26, 28), kad antroji pusė žiemos bus šalta (6, 10, 12, 25, 28, 32, 59). Kartais sakoma, jog tą dieną išlenda ne barsukas, o kurmis (43), arba kad ant kito šono verčiasi meška (24).

Liaudies dainose į Saulę kreipiamasi kaip į močiutę, tikimasi jos globos:

Saulute močiute, kur šiąnakt nakvojai?
Ko mūs našlaitėlių varge nedabojai? (44)

O. Armonaitytė iš Paluobių k. prisiminė ir mįslę apie Saulę, kurioje ši vaizduojama kaip ponia: *Atlėkė paukštis be sparnų, įtūpė į medį be šakų, atėjo ponia be dantų, suėdė paukštį be sparnų = Saulė nutirpdė sniegą* (5).

3. Žvaigždės ir žvaigždynai

3.1. Aušrinė ir Vakarinė (Venera)

Iš „žvaigždžių“ šiuo metu žmonių geriausiai žinoma ir daugiausia minima planeta Venera. Pasirodanti ryte ji dažniausiai vadinama: *Aušrìnė*, *Aũšrinė* (1–5, 10–12, 16, 22, 23, 25, 26, 28-32, 43–45, 47–52, 55, 56, 58, 59, 62, 65), kartais – *Aušrinė žvaigždė* (6, 18–20, 22, 43, 49, 57), *Rytinė* (51, 52), *Rytinė žvaigždė* (47, 57), *Rytų žvaigždė* (54), *Aušros žvaigždė*, *Aušràžvaigždė* (54), *Aušrinukė* (63). Ji dažniausiai apibūdinama kaip *didelė* (12, 19, 43), *didesnė* (1, 11, 18, 20, 48, 49), *stambesnė* (11, 48), *labai didelė* (25), *didžiausia* (16, 25), *šviesi* arba *šviesesnė už kitas* (40, 49), *šviesi labai* (26), esanti *arčiau žemės* (1), *labai šviesi ir tokia kaip ir nerundina [neapvali], kaip ir kampuota gražiai* (48). Dar ir dabar tik nedaugelis žino, kad Aušrinė ir Vakarinė yra vienas ir tas pats šviesulys (12, 30, 50, 59). Apie jas abi sakoma, kad jos yra *diktos* (6), *stambios* (10) žvaigždės.

Pažymimas Aušrinės pasirodymas prieš pat rytą: *rytų žvaigždė prieš rytą išryškėja* (54), pasirodo *prieš Saulės tekėjimą* (32), *rytą anksti pateka* (25), *rytą pasirodo* (31), *matyt prieš švitimą* (26), *būna dar prieš švitimą* (18, 20). Tad pagal ją, kai nebuvo laikrodžių, orientuotasi laike (40): Aušrinei patekėjus, *jau rytas* (12); *jau netoli rytas* (28); *rytas greit jau bus* (1); *rytas bus* (43); *kai Aušrinė teka, tai 4 val. ryto* (63). Jai pasirodžius: keldavosi (5, 49, 57), eidavo *į pirtį linų kult* (48), linų minti (30). Pasak N. Savickienės iš Viliušių k., gruodžio rytais žiūrėdavo, kaip aukštai Aušrinė: *iki žemės, skaitosi, sieksnis, tai jau laikas kelt. Kol Aušrinė nusileis, tai dar daug gali, daug ką nuveikt* (49) [17].

Pasak J. Juškos iš Vidgirių k., Aušrinė dažniausiai yra matoma advento laike (26). Sakoma, kad Aušrinė tapo prilyginta Marijai, nes buvo giedama *Sveika, Aušros žvaigžde šviesi…* (25). Iš N. Savickienės pavyko užrašyti trumpą, bet labai vertingą ir retą etiologinę sakmę apie Aušrinės pagrobimą. Pateikėja prisiminė girdėjusi pasakojant, kad Aušrinę buvo pagrobusios raganos, *nes ji buvo graži*, bet jai pavyko iš nelaisvės ištrūkti ir pakilti į dangų[6] (49) [18]. Taip seniau turėjo būti aiškinamas Aušrinės dingimas iš rytinio dangaus beveik šeštadaliui metų.

Kur kas rečiau nei populiarioji Aušrinė minima *Vakarinė* (10, 30, 32, 49, 51, 52, 55, 56, 65), *Vakarinė žvaigždė* (18, 44, 57, 49), *Vakarų žvaigždė* (54). Ji kartais dar įvardijama kaip *Šabìnė* (6, 25, 49, 54, 62), nuo šabo [19]. Apie ją sakoma, kad ji *pirmoji vakaro žvaigždė* (54); *pati pirma vakarinė žvaigždė* (17); kad ji *eina pagal Saulę, Saulės keliu* (49) [17]. Pasakojama, kad Vakarinę labai garbinę žydai (17). Šabinei pasirodžius, žydai nieko nebedirbdavo, uždarydavo parduotuves, švęsdavo (17, 25, 62): *Šabinė žvaigždė pirmoji vakaro žvaigždė, Vakarų žvaigždė. Kai šeštadienį Šabinė pasirodydavo, žydas jau nedirbdavo* (54). Galima įtarti, kad po „žydo“ stereotipu slypi ir lietuvių pagoniškas paprotys, pasirodžius Vakarinei, mesti visus darbus.[7] L. Grigas iš Galinių k. prisiminė, kaip vienas senukas, pasirodžius Vakarinei žvaigždei, sakydavo: *Baikit darbus, jau vakaras* (18). Pasak L. Grigo, Vakarinė matoma daugiausia rudenį ir žiemą, kuomet naktys ilgos (18). M. Girdžiūnaitė iš Griškabūdžio gražiai ir įkvėptai papasakojo apie Vakarinės išvaizdą, vadindama ją *Laimės žvaigždute* (17): *…labai aš jaučiuos laiminga, kai aš tą žvaigždutę pamatau […] kažkas tai yra ypatingo ta Vakarinė žvaigždutė* (17).

Sakoma, kad Vakarinė yra *aiški* ir nejuda, nemirga kaip kitos žvaigždės (44). Taikliai pastebėtas paprasta akimi matomas planetų skiriamasis bruožas.

B. Špakauskienė iš Rygiškių kaimo prisiminė savo jaunystės laikais tarp jaunimo gyvavusį paprotį merginai ar vaikinui pasirinkti kurią nors žvaigždę ir pagal jos išvaizdą spėti savo laimę. Dažniausia pasirenkamos būdavo Aušrinė bei Vakarinė. Pati pasakotoja buvo išsirinkusi Aušrinę (59) [20].[8]

3.2. Didieji Grįžulo ratai (*Ursa major*)

Iš žvaigždynų Griškabūdžio apylinkių gyventojų geriausiai pažįstamas ir dažniausiai minimas *Grigo ratai* (2, 3, 5, 6, 10, 12, 16, 20, 22, 24, 25, 31, 32, 44, 45, 55-59, 62), kartais vadinamas *Grižulio ratai* (5, 12, 28, 38, 49, 50), *Grįžulio ratai* (40, 49, 65), kartais dar *Grįžulo ratai* (54), *Grižulo ratai* (49), *Grižuolio ratai* (30), *Grižo ratai* (18), taip pat *Grįžratis*, *Grižratis*[9] (34, 37). Kartais nurodoma, kad Grįžulo ratai yra dveji, tuomet minimi ir *Mažieji Grigo ratai* (6) [21]. Tačiau iš visko sprendžiant, griškabūdiečiai, kaip ir kiti mūsų krašto žmonės, Mažuosius Grigo ratus dažniausiai tapatina su Sietynu (10, 28).

Grįžulo ratai trumpai apibūdinami kaip: *kauburėlis žvaigždžių* (40), *žvaigždžių dvi krūvos vienam daikte* (16). Sakoma, kad jie yra panašūs į vežimą (20, 50) ir sudaryti iš 7 žvaigždžių (12, 44, 59): keturių *ratų* ir *dyselio* (2, 5, 30, 55, 56, 58, 59, 62). *Dyselį* sudaro 3 žvaigždės (2, 5, 20, 30, 58, 62). Kartais patikslinama, kad *dyselys* yra *kreivas* (62), *riestas* (20). Kai kas nurodo kitą žvaigždyną sudarančių žvaigždžių skaičių: ratai iš keturių žvaigždžių ir *dyselys* – iš vienos žvaigždės (49), penkios žvaigždės (32), *daugiau 5-ių žvaigždžių… per 10 žvaigždžių* (50).

Sakoma, kad Grigo ratai matomi *į žiemius* (62) ir daugiausia žiemą (15, 62) arba *daugiau į rudenį* (6). Kartais teigiama, kad jie matomi tik žiemą, o vasarą jų nematyt (2). Kai kas teisingai pastebi, kad *Grigo ratai* matomi visada (62). Atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad Grigo ratai eina apie *Šiaurinę žvaigždę* (10, 30).

Pagal Grįžulo ratus mokėta nusakyti nakties laiką (59, 65). Lapkričio–gruodžio mėnesiais paryčiui Grįžulo ratai pakyla aukštai virš galvos, ir jų dišlius pasisuka į rytų pusę. Neretai aukščiausioj padėty virš horizonto iškilę Grįžulo ratai apibūdinami kaip *apvirtę* (49, 55, 56). Žvaigždynas išties tuomet atrodo apvirtęs „aukštyn kojomis“, palyginti su įprasta jo padėtimi ilgiausių naktų vakarais. Tokia žvaigždyno padėtis lapkričio–gruodžio mėnesiais buvo ženklas keltis ir pradėti darbus: *tai laiką spėdavo* [pagal Grįžulo ratus]. *Jie rytą viršuj dangaus apeina eilę ir atsiduria viršum Šiaurinės žvaigždės* (30); *Grįžratis septintą valandą iš ryto būna pietuose* (34); *...kai ryte dyselys pasidaro link rytų – tai jau rytas* (5); *Šeimininkas sakydavo: Jau Grižratis ant stogo, kelkitės* (37).

Ilgai miegantį linksmai paragindavo:

– Juliau, Juliau, kelk!

– O kas yra?

– Grigo ratai ant stogo.

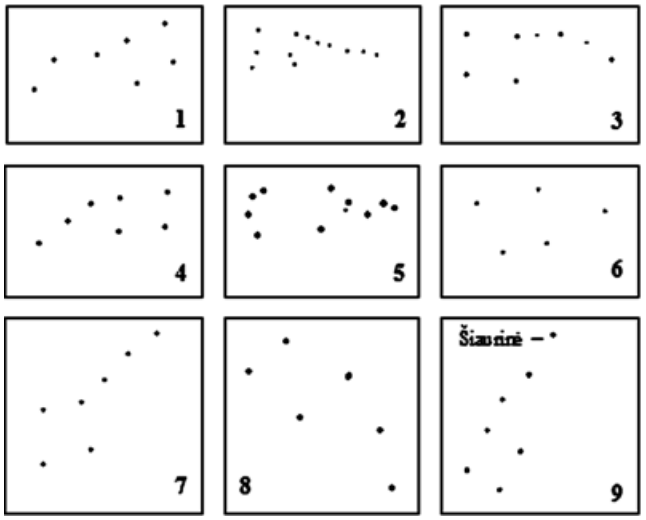
– O ar velnias juos ten užnešė! (24, 25).

Arba:

– Juozai, kelkis, Grįžulo ratai ant kunio (kluono)! (54).

Sakmių apie Grįžulo ratų kilmę griškabūdiečiai jau beveik neprisimena. Tik A. Ašmantavičienė prisiminė girdėjusi, jog tais ratais važiavęs kažkoks *pijokas Grigas*, arkliai pasibaidė, vežimas apvirto ir su nulaužtu *dyseliu* liko danguje (6) [21]. K. Adomaitis iš Vidgirių kaimo juokais aiškino: *...o dabar numirė Grigas, o kažin, ratai liko ar ne. Laikrašty buvo užuojauta. [Grigas] pirmininkas buvo Šilgalių* (2). Tik 89-metės O. Urbanavičiūtės, gyvenusios Masanų kaime, pasakojimas, užrašytas prieškaryje, liudija, kad legendos apie Grįžulo ratų kilmę zanavykams tikrai buvo žinomos: *Sako, jog pranašas Alijas važiavęs pas Dievą su ugnies ratais ir 2 baltais arkliais. Netoli dangaus pasibaidė arkliai, sulaužė dyselį, o patys pabėgo. Ir dabar dar matome tą jo vežimą, pavadintą Gryžulio ratais* (LTA 2261/40/).[10]

B. Špakauskienė prisiminė posakį, kuriame nepaslankaus žmogaus veiksmai lyginami su lėtu žvaigždyno slinkimu per dangaus skliautą: *Ai, tempia kai Grigas ratus* (59).

1 pav. Griškabūdžio apylinkių gyventojų piešti Grįžulo ratų atvaizdai: 1) *Grigo ratai*, J. Grigienė (20); 2) *Grižulio ratai*, M. Sendžikienė (50); 3) *Grigo ratai*, B. Špakauskienė (59); 4) *Grigo ratai*, O. Armonaitytė (5); 5) *Grigo ratai*, N. Savickienė (49); 6) *Grižulio ratai*, N. Savickienė (49); 7) *Grigo* arba *Grįžulo ratai*, O. Demikienė (12); 8) *Grigo ratai*, A. Ašmantavičienė (6); 9) *Grižuolio ratai*, J. Laurinaitis (30).

3.3. Paukščių takas (*Via Lactea*)

Trečias pagal paminėjimų skaičių tarp žvaigždynų yra *Paukščių takas* (1, 3, 6, 12, 18, 22, 23, 25, 28, 30, 31, 38, 45, 49, 55, 56) arba *Paukščių kelias* (5, 26, 40, 44, 49, 50, 54, 58, 59, 62). Kartais teigiama, kad jis yra ne vienas, tuomet sakoma *Paukščių takai* (6, 11, 16), *Paukščių keliai* (2). Kartais patikslinama, kad yra nesusisiekiančios *dvi eilės* (11) arba kad *Paukščių takai* esą trys (6).

Paukščių tako išvaizda apibūdinama taip: *eina toks takas kai plentas ir biški šviesiau* (2); *balzganas* (12); *iš visokių žvaigždžių per dangų nusitiesęs* (40); *tokia kai šviesiukė* (58); *tokia pašvaistė, toks šviesumas ant dangaus* (31); *tokia šviesa eina iš šiaurės pusės į pietus* (18); *platus šviesus diržas [...] kaip kad dienos šviesa* (19); *tokie takai šviesūs šviesūs* (11). Pasak N. Savickienės iš Viliušių k., seniau sakydavo, kad Paukščių takas yra *dangaus šviesa* (49). Tai gali būti susiję su labai archajišku vaizdiniu esą žvaigždės – tai kietame dangaus skliaute esančios skylutės, pro kurias sunkiasi dangiškoji – dieviškoji šviesa (Vaiškūnas 1993, 19).

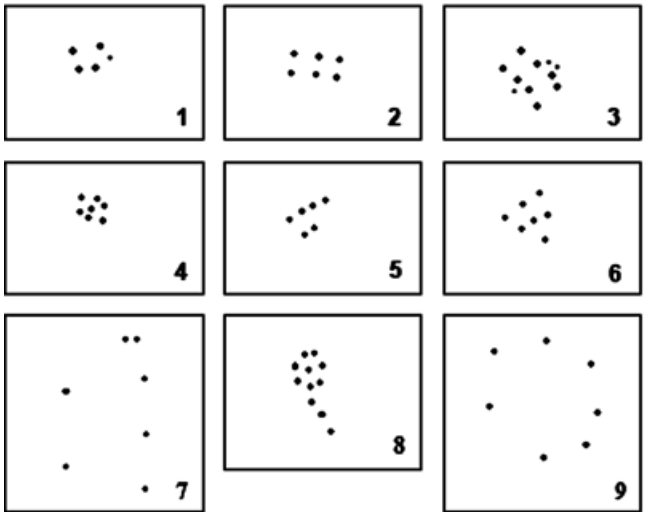
Atkreiptas dėmesys ir į tai, kad rudenį Paukščių takas driekiasi iš šiaurės į pietus (5, 18, 50, 54-56), *nuo vasaros rytų į žiemos vakarus* (12), *nuo šiaurės rytų ant pietvakarių* (25, 30). Kadangi esant tokiai Paukščių tako padėčiai paukščiai patraukia į pietus, susidarė nuomonė, kad išskrisdami (6, 16, 19, 26, 30, 49, 50, 54-56, 58), o kai kada priduriama, kad ir parskrisdami (2, 5, 28, 40) jie kelią randa būtent pagal Paukščių taką (takus):

tai šneka žmonės – tuo keliu jie (paukščiai) žino kur lėkt, o tai nepataikytų nulėkt (2). Kadangi šviesiomis ir trumpomis vasaros naktimis Paukščių takas prastai matomas (25), kai kas teigė, kad jis atsiranda tik paukščiams išskrendant, o iki tol jo nematyti, nes paukščiams jis dar nereikalingas (1, 2, 12). Paukščių tako sąsajos su paukščių migracija stereotipas žmonių sąmonėje taip įsigalėjęs, kad kartais net išprovokuoja akivaizdžiai tikrovei prieštaraujančią išvadą, neva jis išvis tematomas tik pavasarį ir rudenį (5) arba vien tik rudenį (30, 58): *ne ne, ne ne, jis tik rudenį būna matyt, daugiausia rudenį išryškėja, žiemą irgi nematyt* (32). N. Savickienė iš Viliušių kaimo žinanti, kad Paukščių takas ne visada eina *per vidurį dangaus*, tačiau, kaip ir Mėnulis žiemą, jis *eina vasaros Saulės keliu*, o vasarą žiemos Saulės keliu; paukščiai, pasak jos, išskrisdami į šiltus kraštus, orientuojasi į šviesesnįjį Paukščių tako galą (49) [22].

J. Laurinaitis iš Degutinės kaimo prisiminė posakį: *Kaip gervė giedros skrist į dausas laukia*; dausos, pasak jo, – tai senovinis pietų krypties įvardijimas (30).

3.4. Sietynas (*Pleiades*)

Gerai žinomas ir *Sietynas* (gr. Pleiades) (4–6, 10–12, 16, 19, 25, 28, 30, 31, 38, 40, 43, 49, 57–59, 62, 65), *Sytynas* (25). Dėl savo mažumo jis kartais pavadinamas mažybiniu vardu *Sietynėlis* (5, 28, 40, 47, 58), *Sietynuk(a)s* (10, 54, 58). Seserų Staneikaičių iš Pilviškių k. nuomone, yra du sietynai – *Didysis sietynas* ir *Mažasis sietynėlis* (55, 56).

2 pav. Griškabūdžio apylinkių gyventojų nupiešti Sietynai: 1) *Sietynas, Sietynuks*, J. Blazgys (10); 2) *Sietynas*, B. Špakauskienė (59); 3) *Sietynas, Sytynas*, S. Juodaitytė (25); 4)–6) *Sietynas* arba *Šienpjūviai, Septynių šienpjūvių sietynas*, A. Ašmantavičienės (6) trys bandymai pavaizduoti Sietyną, iš kurių trečiasis, pasak jos pačios, yra pavykęs; 7) *Sietynas* arba *Grižulio ratai*, O. Demikienė (13); 8) *Sietynas*, O. Gentvilienė (16); 9) *Sietynas*, N. Savickienė (49).

Kadangi Sietynas liaudyje neretai painiojamas su mažai žinomais Mažaisiais Grįžulo ratais,[11] tai ir šiuo atveju *Didysis sietynas* gali atitikti Grįžulo ratus, o *Mažasis sietynėlis* – Sietyną, plg.: *Dveji Grįžulo ratai yra didieji ir mažieji. Tai Mažuosius Grįžulo ratus vadindavo Sietynu* (28). Įdomu tai, kad kartais žodis *sietynas* pavartojamas ir kaip bendrinis žodis, reiškiantis apskritai žvaigždyną: *Toks sietynukas – Grigo ratai. Jis buvo znaimus, mes visada matydavom tą sietyną* (58). Į klausimą, kodėl tas žvaigždes vadina Sietynu, taikliu samprotavimu atsakė B. Špakauskienė: *O gal susietos šešios [žvaigždės] į krūvą?* (59). Išties, Sietynas būtent ir išsiskiria iš kitų žvaigždynų jį sudarančių žvaigždžių susispietimu į nedidelę kompaktišką grupę, astronomų vadinamą padrikąjį žvaigždžių spiečių, kurio žvaigždės ne tik, kaip bet kurio kito žvaigždyno, dėl atsitiktinės projekcijos į regimąją „plokštumą“ sudaro vieną figūrą, bet ir iš tikrųjų kosminėje erdvėje yra siejamos gravitacijos.

Sietyno išvaizda nusakoma taip: *daug krūvoj žvaigždžių* (11, 31); *krūvo(j) žvaigždės* (12); *tokia krūvytė* (5); *nedidelė krūvikė* (38); *mažytė krūva* (62); *krūvelė* (55, 56); *krūvutė* (26); *krūvukė* (16); *krūvikė* arba *dikta krūvutė* (58); žvaigždžių *pundukas* arba *kalniukas*, arba *gojukas, gumburiukas*, dar *kauburėlis* (43). Kartais patikslinama, kad Sietynas yra pailgas (40), *pailga toji krūvutė* (26), arba trikampis (6), kitąsyk jis palyginamas su bažnyčios žvakių sietynu (25).

Dažniausiai sakoma, kad Sietyną sudarančių žvaigždžių yra daug (11, 31, 19, 26, 43, 55, 56, 62). Kitais atvejais nurodomas tikslesnis skaičius: *šešios septynios žvaigždės* (5, 25), dažniau septynios žvaigždės (12, 30): *visi žvaigždžių ženklai, kiek jų yra, kai įsižiūri geriau, tai daugiausiai septynios žvaigždės būna* (13, 12); *kad būtų [žvaigždynas], reikėjo, kad būtų apie 7 žvaigždes* (51, 52); *daugumoje žvaigždės tai vis po septynias* (5). Kartais nurodomas ir kitas Sietyno žvaigždžių skaičius: šešios (2.2 pav.) (59), penkios (2.1 pav.) (10). Pastebima, kad Sietyno žvaigždelės yra *mažos* (6).

Manoma, kad Sietynas vasarą yra nematomas ir pasirodo tiktai rudenį ar žiemą: *Ne ne, jo dabar* [liepos pirmą] *nematyt, jis tiktai rudenį. Spalio mėnesį jau matyt rytuose. Rytuose jisai vakare* (30); *Sietynėlis žiemą būva prieš adventus, jis labai aukštai būva, jau jo vasarą nesimato* (26). Sietyno judėjimas lyginamas su Saulės ir Mėnulio judėjimu. Sakoma, kad Sietynas *eina* kaip Saulė, *Saulės takais* (57), *Saulės keliu* (4) arba kaip Mėnulis (10, 12, 25): *ir keičiasi – kai kada vakare matyt, kai kada rytą… Jis, matyt, eina kai Mėnulis* (12). Išties spalio mėnesį Sietynas teka šiaurės rytuose iš karto po Saulės laidos,[12] o advento metu juda dangumi panašiai kaip vidurvasarį Saulė: vakare

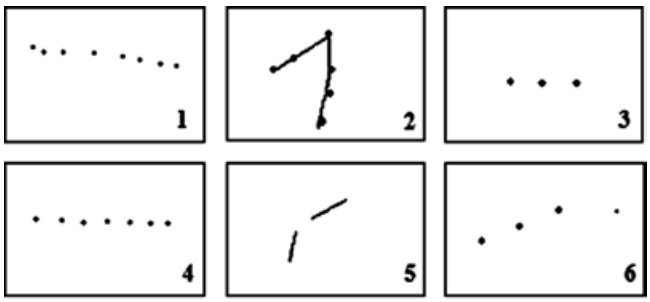
teka, vidurnaktį kulminuoja, paryčiui leidžiasi. Tad tuo metu jis yra geras orientyras nakties laikui nustatyti.

Nors šiandien vargu ar surastum namus, kuriuose nebūtų laikrodžio, bet dar sutikome žmonių, atsimenančių, kaip pagal Sietyną būdavo orientuojamasi laike: *jau į vakarus nusisuko Sietynas, jau vėlai* (57); *jei Sietynas ant pietų, – tai žinom, kad rytas* (4) (teisinga rugsėjo mėnesį); *sietynas vakaruose, tai tada jau bus rytas* (5) (teisinga lapkričio mėnesį). Rugsėjo pabaigoje, Sietynui prieš auštant rodantis jau pietvakariuose, kasdavo bulves: *jei Sietynas popietėj, tai bulves kasam* (4). Pagal Sietyno padėtį nuspręsdavo, kada laikas keltis kulti (4). Spragilais kulti rudens naktimis keldavosi Sietynui atsidūrus pietuose (65), plg.: *Sietynas pietuose, tai jau antra valanda nakties* (59). Pagal pirmą rytinį Sietyno nusileidimą prieš tekant Saulei (vadinamąjį kosminį nusileidimą) buvo sprendžiama apie artėjančią žiemos saulėgrįžą: *Sietynas, sako, prieš Kalėdas nusileidžia žemyn, tai rokuojasi, kad diena eis ilgyn* (LTA 2261/39/).[13] Žiemą Sietynui atsidūrus pietuose, vaikams liepdavo eiti gult: *Jau Sietynas pietuose, tai vaikai visi jau gult!* (5). J. Blazgys iš Griškabūdžio prisiminė savo tėvo pasakymą, kad *jeigu per Kalėdas Sietynas pazaroje, tai per šventą Jurgį bus jautis vagoje*, ir paaiškino, kad tai reiškia, jog būsiąs *ankstyvas pavasaris* (10). Tačiau, iš visko sprendžiant, J. Blazgio prisiminimas netikslus. Viena iš vyriausių pasakotojų M. Andriukaitienė (g. 1900 m.) prisiminė, kad buvo sakoma taip: *Sietynas pazaroj, šyvis lankoj*, prieš pat šv. Jurgį (*Pazaroj – Saulės nusileidime*) (4).[14] Čia kalbama apie trumpus paskutinius Sietyno pasirodymus po Saulės laidos vakaro žarose, prieš Saulei įeinant į Tauro žvaigždyną. Paskutinis zodiakinio žvaigždyno pasirodymas virš vakarų horizonto, prieš pasislepiant už Saulės, vadinamas heliakiniu jo nusileidimu. Išties, mūsų krašte tokia Sietyno padėtis stebima apie balandžio 23 d. Šis reiškinys visoje Lietuvoje buvo laikomas orės, ganiavos ir apskritai pavasario pradžios ženklu (Vaiškūnas 1993, 20–22; Vaiškūnas 1999, 228–229).

Pasak N. Savickienės iš Viliušių kaimo, Sietynas, kaip Dievo dovana, priklausęs mergelei Marijai ir buvęs jai uždėtas ant galvos, o kai Marija ėjo į dangų, jis buvo pakabintas danguje, kad šviestų ir rodytų žmonėms kelią (49) [23]. Sakmės, susiejančios Sietyno žvaigždžių spiečiaus kilmę su mergele Marija, žinomos ir kitose Lietuvos vietose, tiktai Sietynas dažniausiai vaizduojamas kaip Marijai priklausęs sietas (rėtis) (Vaiškūnas 1994, 17–18; Vaiškūnas 1999, 231–232).

Įdomu, kad Griškabūdžio apylinkėse *sietynu* buvo vadinamas ir šventinis papuošalas iš šiaudų arba švendrių, kitur vadinamas sodu. Kalėdų bei Naujųjų metų šventėms jį kabindavo ant vinies ties šventiniu stalu. Sietynus darydavo stačiakampio pavidalo – keturių, kartais šešių kampų (12, 23, 20, 29).

3.5. Šienpjoviai (*Orion*)

3 pav. Griškabūdžio apylinkių gyventojų piešti Šienpjovių atvaizdai: 1) *Šienpjūviai*, *Septyni šienpjūviai*, N. Savickienė (49); 2) *Šienpjūviai*, O. Demikienė (12); 3)–4) *Trys šienpjūviai* ir *Septyni šienpjūviai*; B. Špakauskienė (59); 5) *Šienpjūviai*, O. Armonaitytė (5); 6) *Septyni šienpjūviai*, nors pats taip pavadinęs J. Kuraitis juose mato tik keturias žvaigždes (28).

Neblogai žinomas, nors už Sietyną minimas rečiau, žvaigždynas *Šienpjūviai* (5, 6, 12, 49, 57, 65), kartais tariama *Šienpjoviai* (18, 25, 30, 59), *Septyni šienpjūviai* (59, 28), *Septyni šienpjoviai* (56, 55) arba *Trys šienpjūviai* (59). Šienpjoviuose dažniausiai įžiūrimos septynios (5, 12, 28, 49), kartais trys (32, 65), kartais šešios (30) žvaigždės. Kai kas patikslina, kad trys žvaigždės yra išsidėsčiusios pasvirai horizontaliai, o keturios – vertikaliai (5), arba sakoma: *trys [didžiosios žvaigždės] vienaip, o trys [mažesnės žvaigždės] kitaip stovi* (30). Pastebima, jog toks žvaigždyno žvaigždžių išsidėstymas primena dalgį (5) arba kad Šienpjūvių žvaigždės eina eilute viena paskui kitą (3.1 pav.; pateikėja 49) ir primena iš eilės vienas paskui kitą einančius žmones – šieno pjovėjus (25). Pasak griškabūdiečio J. Kuraičio, septyni *Šienpjūviai* minimi Maironio eilėraštyje, tačiau jis pats matąs tik keturias žvaigždes – tris ryškias vienoje eilėje ir vieną mažiau ryškią šalia (3.6 pav.; pateikėjas 28). B. Špakauskienė iš Rygiškių kaip atskirus minėjo tris ir septynis Šienpjūvius: *Tie Septyni šienpjūviai, tai jie mažiau ryškūs, o trys tai ryškūs labai* (3.3, 4 pav.). Pasak B. Špakauskienės, abu žvaigždynai yra vienas šalia kito, bet tarp jų yra šioks toks tarpas, *kad jau jie vieni kitiem netrukdytų...* (59). Sunku pasakyti, ar išties buvo stebimos kokios nors ne Oriono žvaigždynui priklausančios ir vieną eilę sudarančios septynios žvaigždės, ar toks vaizdinys išvestas vien iš to, kad jeigu Šienpjovius sudaro septynios žvaigždės, tai jos, kaip kad šieną pjaunantys žmonės, turėtų išsirikiuoti viena eile.

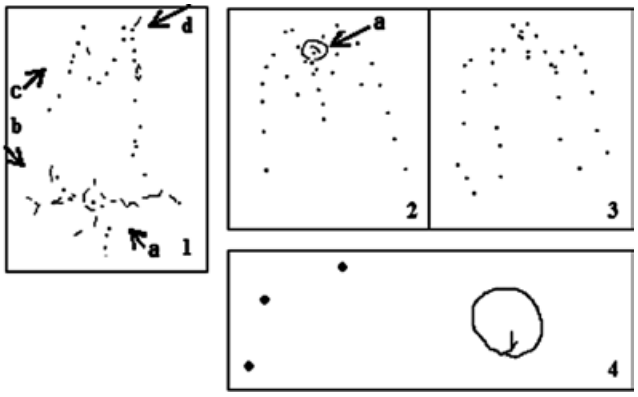
Šienpjovių, kaip ir Sietyno, judėjimas dangumi lyginamas su Saulės ir Mėnulio judėjimu (12). Nurodoma, jog Šienpjoviai yra netoli Sietyno ir *eina pirmiau* jo (5).

Pasak L. Grigo iš Galinių kaimo, Šienpjūviai matomi tiktai žiemą (18). O. Armonaitytė iš Paluobių kaimo, liepos 7 d. paklausus apie Šienpjovių matomumą, gražiai paaiškino, kad jie būna matomi rudenį ir žiemą, o *dabar Sietyno ir tų Šienpjovių mažai matosi. Matyt, jie nusileido į žemę – šienauja* (5).

3.6. Kiti rečiau minimi žvaigždynai ir žvaigždės

Pavieniai pateikėjai paminėjo ir kitų retų žvaigždžių vardus: *Šiaurės žvaigždė* (10, 30), *Šiaurinė žvaigždė* (30), *Palydovė* (žvaigždė, einanti pirma Mėnulio) (25) [24], *Klajūnė žvaigždė* [Jupiteris?] [25], *Šungalvis*, *Laukneš̃ė* (59) [26, 27].[15]

Daug įdomių ir netikėtų pasakojimų apie žvaigždes pateikė N. Savickienė iš Viliušių kaimo, deja, ne visi jos paminėti žvaigždėvardžiai gali būti laikomi patikimais. Bendraujant su šia daug žinančia pateikėja kartais kilo įtarimas, kad ji nevengdavo pasitelkti ir kūrybinės vaizduotės. Iš visų tik vienos N. Savickienės paminėtų žvaigždėvardžių patikimiausi būtų šie: *Griñčiažvaigždės* (žvaigždės, kurios seka paskui pilną Mėnulį) (4.4 pav.) [28],[16] *Mergelės svarstyklės* arba *Mergelė su naščiais* (Persėjas?) [29], *Jaučiaragis* (49) [30, 27].

4 pav. N. Savickienės iš Viliušių kaimo (49) piešti žvaigždynai: 1) *Jaučiaragis*: a) *žmogus – daugiau žvaigždžių, kamuoliukas*; b) *šičia tai jau toks tamsesnis fonas*; c) *į aukštį labiau šviečia*; d) *smailumas į viršų – jaučio ragai*; 2) *Mergelės svarstyklės*, *Mergelė su naščiais* (pirmas bandymas): a) *krūvelė žvaigždžių*; 3) *Mergelės svarstyklės*, *Mergelė su naščiais* (antras bandymas); 4) *Griñčiažvaigždės* – trys žvaigždės, kurios seka paskui pilną Mėnulį.

J. Kuraitis iš Rygiškių kaimo pats domisi žvaigždėtu dangumi ir netgi yra atlikęs vieno jo įsidėmėto žvaigždyno judėjimo apskaičiavimus. Jis pastebėjo, kad W raidės pavidalo žvaigždynas (Kasiopėja), besisukantis apie dangaus ašigalį, gretimo elektros stulpo atžvilgiu kasdien *užskuba maždaug keturias minutes į priekį* (28). Šis išties gana tikslus pastebėjimas mums įdomus tuo, kad leidžia tikėtis, jog ir seniau mūsų krašte laiko skaičiavimo tikslais galėjo būti stebimas įsidėmėtino Kasiopėjos žvaigždyno sukimasis apie šiaurinį dangaus polių.[17]

Įdomus ir kitas J. Kuraičio pastebėjimas, jog kai kada Saulei dar nenusileidus jau galima matyti švytint žvaigždę [31].

3.7. Kometos

Kometa vadinama įvairiai: *žvaigždė su uodega* (4, 59), *žvaigždė su rykšte* (58), *žvaigždė kai šluota* (26), *šluota* (10). Tikima, kad jų pasirodymas pranašauja: karus (10, 18, 26, 58, 59), blogį (4, 26), kraujo praliejimą (18). Iki šiol atsimenamas ryškios kometos pasirodymas prieš Pirmąjį pasaulinį karą: *kometa – tai sakydavo, kad šluota. Buvo ant Rusijos, paskui nusisuko ant Vokietijos prieš pirmą karą* (10); *tai prieš aną karą, kai aš dar nebuvau gimus, tai, sakė, matė žmonės, kad žvaigždė tokia lėkė, žvaigždė su tokia labai plačia didele balta úodega, taip kaip povo ta uodega, bet tik ji daug ilgesnė, daug didesnė… Nu, ir ta žvaigždė lėkė, ir ta úodega buvo baisi ir, sako, jeigu ji užkliudo kitą žvaigždę arba jeigu užkliudytų Žemę, tai ji nušluotų viską nuo Žemės paviršiaus, ir tada po to neužilgo buvo karas rusų su vokiečiais* [Pirmasis pasaulinis], *ir žmonės kiti labai buvo įsitikinę […], kad ta kometa (ir ją vadydavo kometa), tai, kad ta kometa atnešė tą nelaimę, tą karą…* (59).

Kai kas prisiminė, kad prieš prasidedant karui danguje buvo matomi ir kiti ženklai, pavyzdžiui: *...prieš Saulės tekėjimą da slibino nasrus matė, o žemai tos galvos ta plunksna, kaip senovės rašydavo, buvo. Už savaitės laiko ir pradėjo vyrus gaudyti. […] Ir ta galva taip į vakarus slinko* (19). Su karu taip pat sieti danguje pasirodantys kryžiai (17).

3.8. Krentančios žvaigždės (meteorai)

Meteorai zanavykų, kaip ir visoje Lietuvoje, laikomi krentančiomis žvaigždėmis. Tikima, kad žvaigždės kritimas reiškiąs žmogaus mirtį (3, 5, 6, 9, 12, 18-21, 23, 31, 32, 59, 64) ir kad kiekvienas žmogus turįs savo žvaigždę (12, 20, 21, 31, 32), tačiau jos esančios ne visų vienodos. Šviesesnės žvaigždės priklauso garbingesniems ir geresniems žmonėms. Sakoma, po kokia žvaigžde gimęs žmogus, tai jis toks ir būna (32). Vietoj žodžio *krenta* retkarčiais pasakoma *leidžiasi* (9, 12), *nusileidžia*, pavyzdžiui: *kai žvaigždė nusileidžia, tai žmogus miršta* (31). Pasitaikė išgirsti aiškinimų, esą, žvaigždei krentant, *angelas skrenda pasiimti žmogaus sielą. […] Vis kažkas saugoja tą žmogų* (64); arba *dūšelė į dangų eina* (3). Griškabūdietė I. Bendoraitienė aiškino, kad žvaigždei leidžiantis žmogus miršta tame krašte, *į katrą kraštą žvaigždė leidžiasi* (9).

Štai kaip vaizdžiai nusakomas žvaigždės kritimas: *tik švyst kai šniuriuks toks pločio, ir dingsta* (19). O štai

kaip gražiai, pamačius krentančią žvaigždę, atsidūsėjama: *gal tėvelis darbininkas mirė kartu su žvaigždute, o gal močiutė sengalvėlė, kas vaikelius jos prižiūrės* (5).

Pasitaiko tvirtinimų, kad krentanti žvaigždė gali reikšti ir žmogaus gimimą. Pasak griškabūdietės S. Mikalauskaitės, žvaigždei krentant *vieni sakydavo, kad miršta, kiti, kad gimsta* žmogus [38]. Sakoma, kad gimstant žmogui, žvaigždė danguje *pasidaro* (12), *užsižiebia*, antai: *užgimsta žmogus, ir užsižiebia danguje žvaigždutė, o kai miršta, tai krenta* (6). Kitą, daug retesnę, nuomonę teko užgirsti iš griškabūdietės O. Daugelienės, kuri iš savo mamos girdėjusi, kad žvaigždės – tai mirusių žmonių sielos ir kad žmogui mirštant danguje atsirandanti žvaigždė. Šviesios žvaigždės – tai Danguje esančių žmonių sielos, tamsios – dar kenčiančių skaistykloje (11).

Griškabūdietė A. Ašmantavičienė sakė, kad, pamačius krentančią žvaigždę, reikia pagalvoti apie kokį savo norą, ir jis išsipildys (6). B. Špakauskienės žiniomis, žmonės krentančias žvaigždes siejo su laime ir nelaime: *Žmonės meteoram labai didelę reikšmę skiria. Jeigu meteoras nusileido, tai tavo laimė nusileido. Kai kada iš šono nusileidžia, o jei žmogui visai priešais nusileido, tai tikrai turi kokią reikšmę. Vieni sako, kad čia žmogaus laimė nusileido, o kiti, kad nelaimė nusileido* (59).

Tokie ir panašūs įsitikinimai, siejantys žvaigždes su gyvųjų bei mirusiųjų žmonių sielomis, matyt, ir davė pagrindą atsirasti žmonių pagarbai žvaigždėms, kurią buvus liudija prieškaryje Šakių apylinkėse užrašytas tikėjimas, jog į žvaigždes negalima rodyti pirštu, nes taip darant pirštas nudžiūsiąs (LTA 600/17/).

3.9. Spėjimai iš žvaigždžių

Kaip ir visame mūsų krašte, taip ir Griškabūdžio apylinkėse, regis, būta žmonių, kurie ne tik geriau už kitus pažino žvaigždėtąjį dangų, bet ir mokėdavo pagal dangaus šviesulių padėtį spėti ateitį. N. Savickienė iš Viliušių kaimo sakė, kad viską, ką žinanti apie žvaigždes, sužinojo iš savo mamos, kuri *pagal Saulę, pagal Mėnulį, pagal žvaigždes viską labai nuspėdavo*; mama jai *rodydavo visas, kokias ji žinojo ypatingesnes* žvaigždes Kūčių vakarą prieš einant gulti (49). J. Blazgys iš Griškabūdžio prisimena, kad Griškabūdyje gyveno vienas senas žmogus, kurį laikydavo *biskį nenormaliu*, nes jis buvo savo namo „gonkose“ įsirengęs stiklines lubas, pro kurias naktimis stebėdavo žvaigždėtą dangų. Žmonės jį vadindavo „astronomu“ (10).

Susidomėjimas žvaigždėmis ir jų pranašaujama ateitimi seniau, kaip ir šiais laikais, padidėdavo baigiantis metams. Griškabūdžio apylinkėse, kaip ir visoje Lietuvoje, žinomas paprotys būsimų metų sėkmę bei derlių spėti pagal Kūčių vakaro dangų. Žvaigždėtas Kūčių nakties dangus laikomas palankiu ženklu, pranašaujančiu gerus ir derlingus būsimus metus. Tikimasi, kad kitąmet gerai dygs grybai (10, 12, 16, 26, 49, 64), *vištos bus dėdingos* (31), *tankiai sudygs javai* (59). Neretai patikslinama, kad žvaigždėtos Kūčios pranašauja būtent gerą baravykų derlių (8, 16, 23, 58): *jei per Kūčias žvaigždėta, tai bus labai daug baravykų. Baravykų būna ir po Visų Šventų* (8); *šitos žvaigždės nelabai kitiem grybam rodo, tik baravykam, vertingų grybų* [gausą]*, o dėl šito brudo* [nevertingų rūšių] *tai nežiba žvaigždės* (23). O jei per Kūčias žvaigždžių nematyti ir sninga, vadinasi, kitąmet gerai spies bitės (2).

Pagal žvaigždžių išvaizdą buvo spėjami būsimieji orai: *jei žvaigždės mirga ir krenta, bus blogas oras (miglotas oras ar vėtros) greit* (43); *kai žvaigždės mažytės ir mirga, tai šals* (žiemą) (16); *jei žiemą švysteli žvaigždė, tai šals* (4).

4. Išvados

Griškabūdžio apylinkėse, kaip ir kitur, išlikusios liaudies astronomijos žinios yra labai fragmentiškos ir pasireiškia daugiausia tik kaip prisiminimai apie senesnes žinias, kurias turėjo pasakotojų tėvai ir seneliai. Vienoje vietoje sukaupti ir sugretinti liaudies astronomijos fragmentai leidžia bent iš dalies suvokti seniau egzistavusių liaudies astronomijos žinių visumos pobūdį ir turinį. Dauguma išlikusių žinių apie dangaus šviesulius yra praktinio pobūdžio, jos sietinos su paros ir kalendorinio laiko skaičiavimu, meteorologinių sąlygų ir derliaus bei kitokios naudos prognozavimu. Dalis žinių yra pasaulėžiūrinio, kosmologinio pobūdžio, jų tikslas aiškinamasis, etiologinis. Kai kuriais atvejais išlikusiose žiniose galima įžvelgti itin archajiškų mitinių motyvų. Tokiais motyvais reikėtų laikyti žmogaus sielos siejimą su žvaigžde, Aušrinės pagrobimą ir vandenį semiančią merginą įtraukusį Mėnulį, taip pat Mėnulio fazių kaitos aiškinimą jį užslenkant už kažkokios uolos.

Ekspedicijos metu surinktos etnoastronomijos žinios rodo pasaulėžiūros, iš kurios jos yra kilę, esminę nuostatą, pagal kurią tai, kas vyksta danguje, nėra atskirta nuo reiškinių žemėje; priešingai – tai tiesiogiai juos veikia. Tokioje kosminėje aplinkoje gyvenantis žmogus tiesiog privalo stebėti dangaus skliautą bei dangaus šviesulių judėjimą ir su atitinkamais kosminiais ritmais derinti savo darbus bei visą gyvenimą. Deja, dabartinėmis sąlygomis netekusios praktinės reikšmės, tradicinės

liaudies astronomijos žinios atsidūrė ant išnykimo ribos tiek zanavykų krašte, tiek visoje Lietuvoje. Būtina kuo skubiau, nedelsiant užrašyti ir išsaugoti tai, kas dar liko, ką iš senųjų astronomijos žinių dar mena senosios kartos žmonės.

RINKTINĖ LIAUDIES ASTRONOMIJOS MEDŽIAGA

1. *Kiekvieną dieną, kai Saulė pagauna Mėnesį, jis pradeda dilti. Kol nepagauna, tai nedyla. Užteka Saulė ir dar užgriebia Mėnesį* (37).
2. *Trijų parų užsimezgęs, pradėjęs augti,* [žiūrint] *su veidrodžiu* [pridėtu] *prie kaktos, skirdavosi trys Mėnesiuko skiautelės. Ir šitaip iki penkių parų. Trijų parų buvo labai gražūs maži mėnesiukai. Iki penkių parų, o paskui išauga ir susilieja, mėnesiukai nesiskiria* (57).
3. *Nu tai jegu smailūs* [Mėnulio] *ragučiai, aštrūs, tai prieš gerą orą, o jegu neryškūs, aptriušę, tai prieš drėgnus orus*. (Jauno ar delčios? – J. V.) *Nesvarbu* (10).
4. *Kad jau drignė apie Mėnulį, tai bus ir dargana. Jeigu vasarą, tai bus lietus… Jeigu ta drignė arti, tai dargana toli, o jeigu ta drignė toli nuo Mėnulio, tai dargana bus tuojau pat* (59).
5. *Čigonas šildė prieš Mėnulį kojas,*
   Čigonėlis šildė vieną koją paskui kitą,
   Čigonėlio pirštai birbt ir nusirito.
   Čigonėlis tarė: kas tave, Mėnuli, taip šaltą padarė,
   Kad tie pirštai birbt ir nusirito (47).
6. *Sakydavo, Tvardauckas Mėnulyje. Tvardauckas ėjo vandens ir paklydo, ir papuolė į Mėnulį su tais naščiais. Dėmės atrodo, kad ten žmogus su naščiais.* (Kas tas Tvardauckas? – J. V.) *Tvardauckas kažkoks spėjikas buvo, prieš karus, aš skaičiau, buvo toks eilėraštis* (30).
7. *Ėjo kokia mergina vandenio pasisemt su naščiais. […] Tai ėjo, ir tas Mėnulis jau šviečia, sako* [mergina]*: „Eee, – sako, – aš daug šviesesnė kaip tu“. Tai Mėnulis* [sako]*: „Nu tai ateik šviest, jeigu tu šviesesnė, tai ateik šviest“. Tai ima ją su tais naščiais, pakelia į tą Mėnulį – ir dabar šviesk. Ir liko ta dėmė juoda, kur jinai pakelta. O Mėnulis tai buvo šviesus visas, nebuvo tų tamsių dėmių. Teip pasakodavo* (49).
8. *Per Kūčių naktį, reiškia, dvyliktą valandą vanduo pavirsta vynu. Tai, reiškia, viena tarnaitė, reiškia, pasiėmė naščius, viedrus, ais jau, reiškia, to vyno parsinešti iš šulinio, kada jau vynu pavirsta. Tai ta nuvėjo, pasisėmė tuos, aaa, tą vandenį iš to šulinio, ir pasigirdo jai balsas iš dangaus, sako: „Vynas – vanduo, o tu mano!“ Tai ji pasijuto Mėnuly. Tai, sako, daba[r] Mėnuly matyti, kaip ji su naščiais tą vandenį tūso* (18).
9. *Kopūstus reikia raugt delčioje, kada Mėnulis dyla, tai, reiškia, kieti kopūstai būna jau, reiškia, nesutyžta. Svarbu, ka būna prasidėjus delčia, arba pakol ateina tuštuma.*

   Tuštuma… nežinau, kad kas ją gerbtų labai. Niūrus laikas.

   Kiaulę kai skerdžia žmonės pilnaty, lašiniai verdant išsipučia; kai tuštumoj arba delčioj, lašiniai verdant susitraukia ir išsiriečia, reiškia, mėsa nyksta. Reiškia, turi tokią galią Mėnulis (23).
10. *Jeigu Kalėdos šviesios, tai kluonai tamsūs, jeigu Kalėdos tamsios, tai kluonai šviesūs. Svarbu, bele Mėnulis būna* (6).
11. *Kai šventas Jurgis delčioje būna ir jauname, tai žolės bus daug. Jei tuštumoj, tai neaugs, bus prasta žolė.* (O jei pilnatyje? – J. V.) *Tai geriau, kai jau būna pilnaty. Šventas Jurgis – tai gyvulių patronas.* (Tai jis gyvulius ir žoles globoja? – J. V.) *Kai gyvulių, tai ir žolių globotojas* (25).
12. *O apie Saulę Sauliabroliai iš vienos ir iš kitos pusės, panašiai kaip kad Laumės juosta. Laumės juosta turi apvalumo, o čia iš viršaus žemyn eina šalia Saulės, tolokai būva. Tai vasarą bus karščiai, o žiemą šalčiai.* (Kaip toli jie nuo Saulės? – J. V.) *Tolokai, da būna apie dešimt metrų koki, o gal ir dar toliau.* (O jie spalvoti? – J. V.) *Spalvoti, o kai nespalvoti, tai nematyt. Taip panašiai kaip Laumės juosta* (2).
13. *Kai po Saule plati dėmė, dangus po Saule ryškesnis, šviesesnis vakare – po pietų pradeda ryškėt, o po kokios šeštos valandos matyt, – tai ant pagados* (30).
14. *Saulė ir gyvatės tai tuo rišdavosi, kad, sako, gali gyvatę sukapot į gabalėlius, o kol Saulė nenusileidžia, jos nors galas uodegos juda i juda. O kai Saulė nusileidžia, tik tada ji pasibaigia* (59).
15. *Sakydavo, kreiva vėžė – tai an Grabnyčių, tai žiema pakrypsta į pavasario pusę. Kuri pusė Saulė(j), tai Saulė pašildo, ir rogės sminga žemiau. Tai nuo Grabnyčių kreiva vėžė* (23).
16. *Jau nuo Grabnyčių kreiva vežė. Jau dieną teška, naktį braška, į atšilimą eina, [į] pavasarį. Jau an Grabnyčių dienos ilgumas būna pusantros valandos, o per Tris Karalius – tai gaidžio žingsnis* (6).
17. *Aušrinė. Kai keldavo be laikrodžių, tai jau gaidgystė. Tai keldavo ir žiūrėdavo į Aušrinę žvaigždę. Kada Aušrinė matyt, jau laikas kelt.* (Kada, vasarą ar žiemą? – J. V.) *Vasarą tai nereikia, nes jau vasarą trumpa naktis. Žiemą, tai tada jau žiūrėdavo, kai naktys ilgos.* (Ar tik ryte Aušrinė matoma? – J. V.) *Tik ryte. Vakare tai Vakarinė žvaigždė, eina pagal Saulę, Saulės keliu, ir jau ji nusileidžia paskui. Paskui, kai ji nusileidžia, būna 12-a, jau kita pusė nakties. Paskui, po tos pusės nakties, teka Aušrinė.* (Kelintą valandą? – J. V.) *Gal tuoj po dvylikos tekėdavo, bet nebūna jos matyt. Pažiūri, kiek aukštumo Aušrinė… Sakydavo sieksnis, o, aukštumo jau sieksnis – tai jau laikas kelt. O, jau tik lig žemės sieksnis yra.* (Iki Aušrinės? – J. V.) *Iki žemės, kol Aušrinė prieš rytą nusileidžia, prieš švitimą jinai nusileidžia. Kol Aušrinė nusileis, tai dar daug, gali daug ką nuveikt. Daugiausia tai gruodį, tai labai stebėdavo, lapkritį tai ne taip. […] Ji tokia didesnė ir šviesesnė ir ji viena eina jau tuo keliu… kaip prieš Saulės tekėjimą, vidury nakties, kad būtų… […]*[18] *Jinai teip eina, slenka tuo pakraščiu visą laiką.* (Ar Aušrinė ir Vakarinė skirtingos žvaigždės, ar tai viena ir ta pati žvaigždė? – J. V.) *Skiriasi. Kiekviena žvaigždė savo reikšmę turi, tik jas tai ne visas pažino.* (Ar nesakydavo, kad Aušrinė rodo, kada kokius darbus pradėti dirbti? – J. V.) *Aušrinė – ji tik laiką rodo, kaip kalendorius, kaip laikrodis* (49).
18. *Man rodos, kad raganos buvę pagrobę Aušrinę, nes ji buvo graži. Nežinau, kaip pagrobė, ale ji ištrūko iš tų laumių… ne iš laumių, o iš raganų. Ištrūko ir pakilo į dangų. Ir mums šviečia ištrūkusi* (49).
19. *Šabinė, tai ji visą laiką panašiai tam pačiam daikte šviečia. Kai prasideda naktis… Kas yra tas šabas? Kai žydai poteriauja*

prieš langą ir žiūri į vieną daiktą nekrypt. Tai ir ta žvaigždė pavadinta Šabine. Teip ir ta žvaigždė stovi. Mūsų visa kilmė iš žydų, tai gal ir ta žvaigždė iš žydų kilmės. Gal ji pasiklydusi klajoja, gal tako neranda, užtai ją taip vadina (49).

20. *[Vaikinas arba mergina pasirinkdavo] tai daugiausia Aušrinę arba Vakarinę. Gal tai ta pati žvaigždė, ji tokia biski šviesesnė iš kitų, tai dauguma tą išsirinkdavo, arba kitas jaunuolis įsižiūrėdavo, o merginos, tai tos prietaringesnės buvo, ne kai vaikinai, tai jau jos tikrai įsimylėdavo savo žvaigždę ir iš tos žvaigždės spėdavo sau laimę: „Vat mano žvaigždė šiandie gerai spindi, tai man bus gerai, pasiseks; mano žvaigždė šiandie prastai spindi, tai mažumėlę maž berniukas mane pames, mažu pas kitą nueis". Nu teip, šitokie tai būdavo [prietarai], bet jau čia tai jie nebuvo tokie tradiciniai prietarai, bet jie būdavo tokie įsisvajoti, pačių įsisvajoti toki prietarai, ir jau kai įsisvajodavo, tai labai tikėdavo...* (Kokia Jūsų žvaigždė buvo? – J. V.) *Mano Aušrinė būdavo. Ji spindėdavo ties tuo langu, kur aš gulėdavau. Tai aš rytą kai atsibundu, visada atveriu akis ir žiūriu* (59).
21. *Važiavo koks tai pijokas Grigas, ir jis apvirto, arkliai ten pasibaidė, apvirto, i tie arkliai tai nukrito kažkur, o tas apvirtęs vežimas liko, tai vat, dyselys teip nulaužtas, o toks, žiūrėkit, būna, kada jau Grigo ratai tie yra. Yra Didieji ir Mažieji Grigo ratai* (6).
22. *Ir Paukščių taką rodydavo, kaip nušviestas buvo tokia blankia, tokia į gelsvumą prošvaiste, į gelsvumą toks kelias kaip atrodydavo, kaip vieškelis. […] Kaip skrenda paukščiai, tai jie į šitą taką orientuojasi, žiūri. Seniau, sakydavo, dangaus šviesa yra Paukščių takas. Į šiltus kraštus šviesesnis Paukščių tako galas, ir į tą galą jie skrenda, į šiltus kraštus. Į kitą galą, į šiaurę – tamsesnis, ir jie neskrenda ten, skrenda ten, kur šviesiau. […] Paukščių takas ne visada eina per vidurį dangaus… Paukščių takas irgi eina vasaros Saulės keliu, tai jis žiemą taip eina, ir Mėnulis taip eina… Žiemos keliu vasarą Mėnulis eina* [žemai] (49).
23. *...Jinai* [Mergelė Marija] *buvo labai šviesi, dėl to ir tas Sietynas… Dabar kaip kur jau nupaišyti ir paveikslai, ir viskas, tai va toks Sietynas vėl ant galvos Marijai uždėtas, vo, apvalus žvaigždžių Sietynas, a, a, teip jinai ten papuolusi į tą Sietyną.* (O kodėl jinai papuolė, gal pasakojo ką nors? – J. V.) *Nu tai… taip, kad šviestų žmonėm kelią, ka ta jau būtų šviesa, ir šventa šviesa užtatai ten… Jau papuolė tas Marijos Sietynas nuo galvos, nes jai buvo ant galvos kaip tas Sietynas, a, jau kaip, a ... kaip Dievo jau tokia dovana duota tas Sietynas ant galvos uždėtas, tai, tai kad jau jis šviestų žmonėm, tai tą Sietyną danguj pakabino.* (O kas pakabino danguj? – J. V.) *Nu tai jau pakabino, tai, tai čia jau, jau stebuklinga, jau, skaitosi, kaip, kaip Dievo žodžiu, kaip Dievo žodžiu – švieski, šviesk kelią geriem žmonėm, kad tas Sietynas būtų, kabėtų, ir kad žmonės žinotų, kad jau tenais a… Marijos nuopelnas visas šitas dėl mūsų, dėl žmonių.* (O kas čia taip pasakoja? – J. V.) *Nu, pasakoja, tai daug kas pasakoja, senovės žmonės.* (Čia Jūsų mama žinojo? – J. V.) *Ir mama mūs žinojo, ir, ir, ir da i močiutė mūs žinojo, o.* (O kaip būna va taip, kai Marija, tai kaip ir Mėnulis dar būna kažkoks, ką tas reiškia? – J. V.) *Na tai, Mėnulis tai po kojom.* (O ką tai reiškia? – J. V.) *Tai po kojom, tai, tai, tai, kad jin pakilo į tą, į tą dangų, į viršų ir Mėnulį pamynė po kojom.* (O dėl ko pamynė, nepasakojo? – J. V.) *Dėl to, dėl to, kad ji jau aukštesnė yra už Mėnulį, jau ji kilnesnė. Mėnulis šviečia, o jau ją, kad ją kėlė į dangų taip, kad ji ėjo su kūnu, su viskuo į dangų Marija, taip pasakodavo, tai […] ir ėjo per visą Mėnulį… Mėnulį pamynė po kojom ir išėjo, ir, ir tą savo Sietyną paliko danguje, o, kad mum šviestų kelią, o ji, o ji, nuėjus į dangų, sėdi soste* (49).
24. *Da pirma Mėnesio viena tokia eina palydovė, veda i veda Mėnesį. Sykiu su Mėnesiu eina, niekad neatsiskiria. Da mūs dėdė sakydavo, ji visad pirma Mėnesio eina ir eina.* (Kaip ją vadindavo? – J. V.) *Palydovė ar Vadovė.* (Ar jinai toli matoma nuo Mėnesio? – J. V.) *Atrodo akim, kokius du, tris metrus prieš Mėnesį.* (Ar aukščiau, ar žemiau už Mėnulį? – J. V.) *[Nei aukščiau nei žemiau,] šalia* (25).
25. *Da vieną sakiau žvaigždę, Klajūnę žvaigždę. Ji matyt danguje bet kada. Ne teip kai šitos žvaigždės mirga, o ta žvaigždutė Klajūnė slankioja ant čia, ant te.* (Ar ji yra ryški, ar ne? – J. V.) *Ryški, už tai ji pastebima. Į gelsvumą labiau, į gelsvumą. Kitos žvaigždės tai mirga pro tamsumą* (49).
26. (Ar neminėdavo žvaigždės Valgio nešėja ar panašiai? – J. V.) *Lauknešė, rodos, taip sakydavo pas mus. Labai mano primirštas, ir aš tų žvaigždžių nežinau. Lauknešė tai dėl to, kai neša valgyt [neša artojams pavakarius arba priešpiečius]. Tai turėdavo tokius lauknešėlius, specialiai padarytą tokią puodynę su dviem ąsom. Pas mus tai sakydavo Lauknešė. Tas vardas, ka yra žvaigždė Lauknešė, tai tikrai* (59).
27. (Ar žinote tokią žvaigždę Lauknešę? – J. V.) *Lauknešėlis, Jaučio te kokie ragai, buvo šnekos, ale ka aš nežinau…*(10).
28. *Kokios žvaigždės pagal Mėnulį seka, kai Mėnulis būna pilnas? Man rodos, iš Gričia… Gričiažvaigždės. […] Trys tos žvaigždės, tokios didesnės.* (Mėnulis juk keičia padėtį. – J. V.) *Jos irgi… Jos turi eiti paskui.* (Ar jos šviesios? – J. V.) *Šviesokos tokios, didesnės, šviesokos, bet nebaisiai. Tokie kraštai atrodo šviesūs, o vidurys tamsesnis. Jos didesnės už Aušrinę. Aušrinė tai tik šviesesnė, už visas šviesesnė…* (O kokia tų žvaigždžių spalva? – J. V.) *Daugiau į rausvumą tokia spalva.* (Ar visos jos vienodos spalvos? – J. V.) *Panašiai jau tokios.* (O kada jos geriausiai matyt? – J. V.) *Kada Mėnulis pilnas jau, aiškus, tada gražiai matyt. Pastebėkit kartais, kada Mėnulis pilnas būna, kas paskui jį seka* (49).
29. *Sakydavo, Mergelės svarstyklės. Rodė, matydavom, kaip įsižiūri, tai teip ir yra, kaip svarstyklės. Kaip ir naščiai toki.* (4.2. pav.; Ar šitos žvaigždės Paukščių take? – J. V.) *Ne ne, ne ant tako. Mergelė tai būna turbūt netoli prie Sietyno. Tik nepasakysiu, ar į dešinę, ar į kairę nuo Sietyno. […] Sakydavo, Mergelės svarstyklės tai nuo Sietyno nelabai toli.* (O į kurią pusę? – J. V.) *Čia turbūt taip į dešinę nuo Sietyno. […] Nuleista kaip ir rankos, kaip ir naščiai, tai kiti sako naščiai, kiti rankos.* (4.3. pav.) *Tai, sako, Mergelės svarstyklės, tai kiti sako, Mergelė su naščiais stovi.* (O kaip dažniau vadindavo? – J. V.) *[Mama] daugiau sakydavo su naščiais, žinoma, kitųkart tų svarstyklių nelabai minėdavo* (49).
30. *Jaučiaragis. Daugiausia tai jis pasirodo, kaip pritemsta gerokai. Daugiausia reikia žiūrėti į šoną, į pietų pusę.* (Į kurią pusę nuo Sietyno ir Šienpjovių? – J. V.) *Daugiau į vakarus.*

(Aukščiau ar žemiau už Sietyną ir Šienpjovius? – J. V.) *Žemiau už Sietyną ir Šienpjovius* (4.1. pav.).

31. *Aš esu pasitaikęs du kartus matyti: Saulė nenusileidus, o žvaigždė matyt… Priešingoj pusėj arba į šoną kur nors [Saulės atžvilgiu]. Tąsyk tai šiaurėj pusėje matėm. Dangus buvo debesuotas, ir pro debesis, buvo tarpas debesų, tam tarpe žvaigždutė buvo matyt.* (Kokiu metų laiku matėte? – J. V.) *Tąsyk buvo ruduo.* (Gal pamenate, koks mėnuo? – J. V.) *Nevėlyvas. Mažu koks spalio mėnuo.* (Ar aukštai ta žvaigždė buvo? – J. V.) *Neaukštai nuo horizonto. Tąsyk tai buvo ryškiai matyt, lyg tai 1948 ar 1949 metais mačiau. Esu įsišnekęs su kitais žmonėm, kad rytuose daugiausia matyt, kitoj pusėj kur saulė leidžiasi, neaukštai horizonto, rytuose* (28).

PATEIKĖJAI:

1. Adomaitienė Marcelė, g. 1914 m., Vidgirių k.
2. Adomaitis Kazys, g. 1906 m., Vidgirių k. Užrašė D. ir J. Vaiškūnai bei J. Šorys.
3. Alejūnienė Anelija, g. 1910 m., Griškabūdis.
4. Andriukaitienė Marcelė, g. 1900 m., Griškabūdis, Užrašė G. Žiemys.
5. Armonaitytė Ona, g. 1910 m., Paluobių k.
6. Ašmantavičienė Aldona, g. 1933 m., Griškabūdis.
7. Bataitienė Agota, g. 1924 m., Serapinų k. Užrašė G. Žiemys.
8. Bataitis Valentinas, g. 1925 m., Serapinų k. Užrašė G. Žiemys.
9. Bendoraitienė Izabėlė, g. 1909 m., Griškabūdis.
10. Blazgys Juozas, g. 1906 m., Griškabūdis.
11. Daugėlienė Ona, g. 1904 m., Griškabūdis.
12. Demikienė Ona, g. 1922 m., Griškabūdis.
13. Demikis Romas, g. 1949 m., Griškabūdis.
14. Dubickienė Elena, g. 1916 m., Skarbūdžio k. Užrašė J. Šorys.
15. Gaižauskienė Justina, g. 1943 m., Šunkarių k. Užrašė G. Žiemys.
16. Gentvilienė Ona, g. 1914 m., Viliušių k. Užrašė G. Žiemys.
17. Girdžiūnaitė Marcelina, g. 1926 m., Griškabūdis.
18. Grigas Leonas, g. 1923 m., Galinių k.
19. Grigelevičius Algimantas, g. 1930 m., Galinių k.
20. Grigienė Julė, g. 1930 m., Galinių k.
21. Gudmantas Petras, g. 1906 m., Paluobių k.
22. Jablonskis Vitas, g. 1910 m., Griškabūdis.
23. Jakubauskienė Agota, g. 1925 m., Griškabūdis.
24. Juodaitis Bronius, g. 1925 m., Griškabūdis.
25. Juodaitytė Salomėja, g. 1917 m., Griškabūdis. Užrašė: D. ir J. Vaiškūnai bei J. Šorys.
26. Juška Juozas, g. 1901 m., Vidgirių k. Užrašė: D. ir J. Vaiškūnai bei J. Šorys.
27. Kreivaitis Antanas, g. 1928 m., Griškabūdis.
28. Kuraitis Juozas, g. 1926 m., Griškabūdis.
29. Laurinaitienė Regina, g. 1920 m., Degutinės k.
30. Laurinaitis Juozas, g. 1909 m., Degutinės k.
31. Legotienė Ona, g. 1909 m., Degutinės k.
32. Lepeškienė Bronė, g. 1914 m., Griškabūdis.
33. Lopeta Bonifacas, g. 1911 m., Griškabūdis. Užrašė J. Šorys.
34. Lopetienė Elena, g. 1922 m., Griškabūdis. Užrašė J. Šorys.
35. Maciukevičiūtė Stasė, g. 1917 m., Patamošupių k. Užrašė J. Šorys.
36. Malaitė Bronė, g. 1925 m., Paluobių k. Užrašė G. Žiemys.
37. Martišius Vincas, g. 1899 m., Paluokių k. Užrašė J. Šorys.
38. Mikalauskaitė Salomėja, g. 1924 m., Griškabūdis. Užrašė G. Žiemys.
39. Paužienė Bronė, g. 1928 m., Vilkiškių k.
40. Pečiulienė Ona, g. 1916 m., Griškabūdis.
41. Piliukaitienė, Užrašė G. Žiemys.
42. Poderienė Zuzana, g. 1929 m., Lūšnos k.
43. Prociūtienė Ona, g. 1905 m., Griškabūdis. Užrašė D. ir J. Vaiškūnai, J. Šorys, G. Žiemys.
44. Puidokienė Petrė, g. 1915 m., Griškabūdis.
45. Raguckienė Albina, g. 1929 m., Pilviškių k. Užrašė G. Žiemys.
46. Rimšienė Marcelė, g. 1908 m., Pilviškių k. Užrašė G. Žiemys.
47. Rinkevičienė Juzė, g. 1909 m., Griškabūdis. Užrašė G. Žiemys.
48. Rudaitienė Ona, g. 1909 m., Lūšnos k.
49. Savickienė Natalija, g. 1919 m., Viliušių k.
50. Sendžikienė Marytė, g. 1921 m., Griškabūdis.
51. Sinkevičienė Salomėja, g. 1910 m., Bliuviškių k. Užrašė J. Šorys.
52. Sinkevičius Jonas, g. 1911 m., Bliuviškių k. Užrašė J. Šorys.
53. Skaistgirienė Petrė, g. 1904 m., Bliuviškių k. Užrašė J. Šorys.
54. Spangelevičius Juozapas, g. 1919 m., Pilviškės k. Užrašė G. Žiemys.
55. Staneikaitė Birutė, g. 1919 m., Pilviškių k. Užrašė G. Žiemys.
56. Staneikaitė Julija, g. 1921 m., Pilviškių k. Užrašė G. Žiemys.
57. Strimaitis Juozas, g. 1911 m., Griškabūdis. Užrašė G. Žiemys.
58. Šimoliūnienė Judita, g. 1915 m., Lūšnos k.
59. Špakauskienė Bronė, g. 1916 m., Rygiškių k.
60. Vengraitienė Bronė, g. 1933 m., Lūšnos k.
61. Vengraitis Antanas, g. 1942 m., Lūšnos k.
62. Vengraitis Pranas, g. 1907 m., Serapinų k.
63. Vilkevičius Juozas, g. 1909 m., Paluobiai. Užrašė J. Šorys.
64. Viltrakienė Pranė, g. 1930 m., Lūšnos k. Užrašė G. Žiemys.
65. Viltrakis Jonas, g. 1928 m., Lūšnos k. Užrašė G. Žiemys.

LITERATŪRA IR SUTRUMPINIMAI:

Balys 1993 = BALYS, J. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993.

Buračas 1993 = BURAČAS, B. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Mintis, 1993.

Kudirka 1993 = KUDIRKA, J. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga, 1993.

LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.

LTA = Lietuvių tautosakos archyvas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne.

Silvestraitis 1973 = DAVAINIS-SILVESTRAITIS, M. *Pasakos, sakmės, oracijos*. Vilnius: Vaga, 1973.

Vaiškūnas 1989 = VAIŠKŪNAS, J. (sudarytojas) *Liaudies astronomijos žinių rinkimo klausimynas*. Vilnius: Lietuvos kraštotyros draugija – Respublikinis moksleivių estetikos mokslinis metodinis centras, 1989.

Vaiškūnas 1993 = VAIŠKŪNAS, J. Apie žvaigždes Kražių apylinkėse. Iš: *Kražiai*. Vilnius–Kaunas: XXI amžius, 1993.

Vaiškūnas 1993 = VAIŠKŪNAS, J. Ar pažino senoliai žvaigždes? Sietynas, jo išvaizda, vardas ir judėjimas. Iš: *Liaudies kultūra*, 1993, Nr. 2. p. 19–23.

Vaiškūnas 1994 = VAIŠKŪNAS, J. Ar pažino senoliai žvaigždes? Sietynas dainose, Sietynas sakmėse. Iš: *Liaudies kultūra*, 1994, Nr. 1, p. 16–20.

Vaiškūnas 1995 = VAIŠKŪNAS, J. Lietuvių liaudis apie žvaigždes. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, 1995, Nr. 11–12, p. 8–10.

Vaiškūnas 1996 = VAIŠKŪNAS, J. Litauische Sternkunde. Iš: *Proceedings of the Second SEAC Conference Bochum, August 29th - 31st, 1994*. Edited by prof. W. Schlosser. Bochum: Astronomisches Institut der Ruhr-Universität, 1996.

Vaiškūnas 1997 = VAIŠKŪNAS, J. Kai kurie archeoastronominiai Rasos šventės aspektai. Iš: *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 3, p. 20–21.

Vaiškūnas 1998 = VAIŠKŪNAS, J. Rasos ir saulėgrįža. *Ramuva*, 1998, Nr. 4, p. 27–32.

Vaiškūnas 1999 = VAIŠKŪNAS, J. The Pleiades in Lithuanian ethnoastronomy. Iš: MIKOCKI, T. (ed.) *Actes de la Vème Conférence Annuelle de la SEAC: SWIATOWIT Supplement Series H: Anthropology*, II. Warszawa–Gdansk: Institute of Archaeology, Warsaw University, 1999.

Vaiškūnas 2001 = VAIŠKŪNAS, J. Birth and celestial bodies in lithuanian and latvian tradition. Iš: C. Ruggles, F. Prendergast, T. Ray (eds.)

Astronomy, Cosmology and Landscape. Dublin, Ireland, September 1998. Leicester: Ocarina Books, 2001.

NUORODOS:

1. Pasak Z. Poderienės iš Lūšnos k., bulves reikia sodinti ne tik pilnatyje, bet dargi savaitės pradžioje (42).
2. Plačiau apie šios srities lietuvių ir latvių tikėjimus žr. Vaiškūnas 2001, 158–166.
3. Neretai pasitaiko, kad pasakotojas nesuvokia savo paties senėjimo padarinių ir į senatvę pablukusius savo pojūčius bando paaiškinti tariamu gamtos pasikeitimu. Pavyzdžiui: *kai buvau jauna, verpiau vilnas prieš Mėnulį. O dabar negaliu, gal Mėnulis silpniau šviečia?* (20); *Jau dabar Mėnulio šviesa ne tokia ryški, kad, sakau, ir dangus pasikeitė, viskas* (18).
4. Seniau valandų atskaitos taškas buvo vidurdienis, kai lazdos metamas šešėlis yra trumpiausias.
5. Kitąsyk pusiaužiemio data 01–25 painiojama su 03–25 (12, 32).
6. M. Davainis-Sivestraitis 1888 m. pateikė sakmę iš Paserbenčio k. (Kalnujų apyl., Raseinių r.) apie tai, kaip raganos mariose maišu gaudančios Aušrinę ir pagavusios laikančios maiše visus metus, kol jai pavyksta ištrūkti (Silvestraitis 1973, 164).
7. Žydo, kaip kitatikio – taip pat ir pagonio, stereotipas lietuvių etninei kultūrai būdingas. Paprotys, pasirodžius Vakarinei, mesti visus darbus žinomas ir kitose Lietuvos vietovėse: *Prieš Tris Karalius išvakarėse darbas tik iki Vakarinės žvaigždutės užtekėjimo – šventvakaris* (P. Lazdauskas, g. 1938, Abugalių k., N. Daugėliškio apyl., Ignalinos r.; užrašė N. Vizgirdaitė, R. Jasiulionytė 1989 m.). Kalėdų, Trijų Karalių ir net civilinių Naujųjų metų išvakares liaudis vadino Kūčiomis, Kūčelėmis. Tad vadinamosios žydų kūčios greičiausiai yra senosios vietinės tradicijos atbalsis.
8. Kad tokio pobūdžio spėjimai savo ištakomis siekia seną tradiciją, liudija visuotinai paplitęs tikėjimas kiekvieną žmogų turint savo žvaigždę, taip pat kitose vietovėse užfiksuoti jaunimo meilės ir vedybų spėjimai pagal žvaigždes (žr. Balys 1993, 37: Nr.240; LTR 4235/52/; plg. Buračas 1993, 159–160).
9. Apie tokio šio žvaigždyno pavadinimo archajiškumą žr.: Vaiškūnas 1993, 330–331.
10. O. Urbanavičiūtė, 89 m., iš Masanų k., Bublelių v., Šakių ap., gyv. K. Naumiesčio senelių prieglaudoje. Užrašė V. Tamašauskas tarp 1935–1940 m.
11. *Tas Sietynas Mažieji Grigo ratai vadinasi* (10); *Sietynas arba Grižulio ratai* (13); taip pat žr.: Vaiškūnas 1993, 20.
12. Saulei iš Tauro žvaigždyno persislinkus į Dvynius, apie liepos 10-ą, Sietyną jau galima įžiūrėti ryto žaroje neaukštai virš šiaurės rytų horizonto. Rugpjūčio viduryje virš šiaurės rytų horizonto jis pasirodo prieš vidurnaktį, o rugsėjo viduryje – praėjus porai valandų po Saulės laidos.
13. O. Pazereckaitė, 58 m., gim. Lauckaimio k., Šakių ap., gyv. Kudirkos Naumiestyje, Šakių r. Užrašė V. Tamašauskas tarp 1935–1940 m.
14. Plg.: *Sietynėlis pazare – jautelis vagoje* = pavasarį, kai Sietynas atsiduria vakaro žaroje, jau galima pradėti arti (Kudirkos Naumiestis, Šakių r.; LKŽ XII, 534).
15. Pateikėja šį žvaigždėvardį prisiminė paklausta, ar nežino žvaigždės, vadinamos Valgio nešėja ar panašiai. Kad *Lauknešė* girdėta, patvirtino dar 3 asmenys, bet, deja, tik klausiant ją iš anksto paminėjus (10, 22, 44). Taigi ši informacija nėra p a k a n k a m a i patikima. Kita vertus, *Lauknešės* autentiškumą netiesiogiai patvirtina griškabūdiečio J. Blazgio kartu su šiuo žvaigždėvardžiu prisimintas *Jaučio ragų* pavadinimas, mat šiek tiek šiauriau Griškabūdžio – Raseinių r., Girkalnio apylinkėse, 1888 m. yra užfiksuoti *Artojo su jaučiais* ir artojui valgį nešančios *Mergos* žvaigždės (Silvestraitis 1973, 162), o 1937 m. Betygalos apylinkėse – *Artojo* ir *Mergos* žvaigždės (LTA 1300/312/).
16. Šį žvaigždėvardį N. Savickienė prisiminė paklausta, ar negirdėjusi Šungalvio žvaigždžių? Ilgai galvojusi, niekaip negalėjo prisiminti tikslios girdėto žvaigždėvardžio formos. Iš eilės pateikiame prisiminimų variacijas, ištartas bandant prisiminti tikslią vardo lytį: *Grįčiažvaigždės*, *Griñčiažvaigždės* [07 08], *Gričių žvaigždės*, *Gričio žvaigždės*, *Grinčiaus žvaigždės* [07 09].
17. Vienu iš patvirtinimų, kad Kasiopėjos žvaigždyno padėtis horizonto ir dangaus šiaurės poliaus atžvilgiu seniau galėjo būti stebima, yra netoli Drūkšių ež. kranto riogsantis plokščias akmuo su ženklais. Jo paviršiuje iškalti maži dubenėliai, šio straipsnio autoriaus nuomone, vaizduoja Kasiopėjos ir Andromedos žvaigždynų tarpusavio padėtį (Vaiškūnas 1995, 12; Vaiškūnas 1996, 146, 149).
18. Čia pateikėja bandė paaiškinti, ką jinai turi omeny, sakydama „vidury nakties“; o būtent – pietų kryptį (pagal analogiją: dienos pietų kryptis – vidurdienis, nakties pietų kryptis – vidurys nakties). Taigi norima viso labo pasakyti, kad Aušrinė prieš švintant pasirodo pietuose.

Knowledge on Celestial Objects Around Griškabūdis

Jonas VAIŠKŪNAS

The paper focuses on the inhabitants‘ of the old generation of Šakiai District around Griškabūdis traditional knowledge on the Moon, the Sun and stars. The paper is based on the 1992 field research carried out interviewing 65 respondents using the specific questionnaire designed to gather data on folk astronomy (Vaiškūnas 1989). The collected material is systemised and analysed based on the data provided by other sources.

People‘s knowledge of astronomy in Griškabūdis like in other areas of Lithuania is very fragmentary and manifests itself as memories of the older knowledge possessed by the respondents’ parents and grandparents. The fragments of folk astronomy knowledge gathered by Vaiškūnas allow to at least partially determine the type and content of the totality of ancient folk astronomy understanding. Most surviving knowledge of celestial objects is practical, related to breaking time into day and night and keeping track of calendar time as well as forecasting meteorological conditions, harvest and other material gain. Some knowledge is associated with people‘s worldview and are cosmogonist by nature. Their purpose is explanatory, etiological. In some cases the surviving knowledge reveals extremely archaic mythological insights, for example, associating people’s souls with stars, stories about Aušrinė‘s abduction or the Moon that sucked in a girl who was drawing water as well as explaining the change of moon phases by its hiding behind a rock.

The discussed folk knowledge of astronomy points out to the main belief on which the whole worldview was based and that celestial and earthly phenomena are related. A human being living in such a cosmic environment is compelled to watch the sky and the movement of celestial objects in order to coordinate his own work and life with them. Alas, today having lost any practical meaning traditional folk knowledge of astronomy has arrived at the point of extinction both in the land of *zanavykai* and elsewhere in Lithuania. .

Molėtų krašto muziejus, Inturkės g. 4, LT-33001 Molėtai, el. p. jonas.vaiskunas@gmail.com

Gauta 2009-03-16, įteikta spaudai 2009-10-26

Žydų kostiumo kelionės

Rūta GUZEVIČIŪTĖ

1999 metais „Liaudies kultūros“ žurnale pradėjau straipsnių ciklą „Drabužių kelionės“ (2000/3; 2000/6; 2002/2; 2003/5; 2004/6; 2005/6). Šis straipsnis ciklą užbaigia.

Straipsnio objektas – istorinis žydų kostiumas. Tikslas – atskleisti žydų istorinio kostiumo vystymosi procesą, kuris atspindi visas pasaulio kostiumo raidos stadijas, – nuo primityviausių įsivyniojamų pavidalų ligi sudėtingiausiai sukirptų daugiasluoksnių drabužių. Istorinis lyginamasis metodas. Išvados: istorinio žydų kostiumo tyrimas Lietuvos kostiumologijai yra tiek svarbus, kiek mes šiandien pripažįstame žydų etnokultūrinę bendruomenę savo bendratautiečiais, sudariusiais ženklią dar daugiatautės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų dalį. Ir net žlugus LDK, o Lietuvos bajorams atsisakius vilkėti senąją aprangą, vietinė žydų bendruomenė, priešindamasi imperiniams siekiams suniveliuoti žydų savitumą įvairiais draudimais ko negalima vilkėti, ilgą laiką išlaikė istorinį kostiumą kaip materialinę savo identiteto dalį.

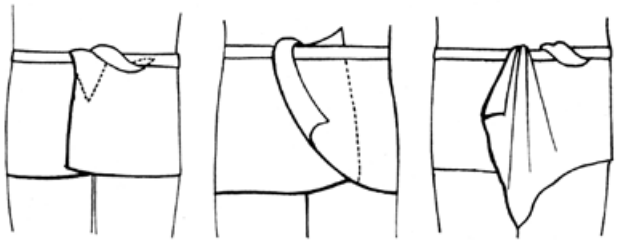
Prasminiai žodžiai: žydai, istorinis kostiumas.

Visos kultūros laikui bėgant kinta. Ne išimtis ir žydai. „Šitaip išblaškyti, niekieno nevadovaujami, netekę valstybės ar kokio kito savo valdžios teikiamo palaikančio aparato, žydai buvo priversti ieškoti alternatyvių priemonių savitai tapatybei išlaikyti. Tad jie atsigręžė į savo raštus – savo įstatymus ir praeities metraščius“ (1, 127). Bet ir žydų papročiai, jei tik jie neliesdavo lemiamų religinių idėjų ir įstatymų, kito priklausomai nuo gyvenamosios vietos (2, 50). Per tris tūkstantmečius, gyvenant įvairiuose kraštuose, tarp skirtingų tautų, žydų kostiumas visuomet buvo tinkamai derinamas prie aplinkos, prie vietovės, kurioje jie gyveno, klimato, žmonių papročių, pagaliau – mados reikalavimų, nors kiekvienas žydas visada galėjo pakartoti Abraomo žodžius: „Esu svetimšalis ir ateivis, gyvenantis tarp jūsų“ (1, 14). Iš įvairių kraštų ir tautų rašytinių ir ikonografinių šaltinių matyti, jog istorinio žydų kostiumo kelias buvo toks pat kaip ir kitų tautų, o tai, pagal dominuojančius žmogaus psichikos bruožus, yra prisitaikymo bei pamėgdžiojimo kelias. Kostiumologas Jamesas Laveris, šioje plotmėje samprotaudamas apie laiko ir vietos poveikį, teigia, jog laikas visada triumfuoja prieš vietos tironiją, ir tai įrodo, kad esminio skirtumo tarp tautų nėra, išimtinių neperžengiamų luominių skirtumų, kuriuos, kaip antrinius, teįžvelgia kruopštus ekspertas, taip pat nėra (3, XVIII). Jam antrina Levy-Straussas, teigdamas, jog žmonių bendrabūvio sistemos nėra begalinės, jos niekada nekuria kažko visiškai naujo, – visa, ką jos gali, tai išskirti, išrinkti tam tikras kombinacijas iš idėjų visumos, kurią būtų galima susisteminti panašiai, kaip tai padarė Mendelejevas savo periodinėje lentelėje (4, 17).

Vienas tobuliausių ikonografijos šaltinių, atskleidžiančių seniausius žmonijos aprangos pavidalus, – tai senovės Egipto menas, su kuriuo susijusi ir žydų, kaip nukariautos tautos, istorija.

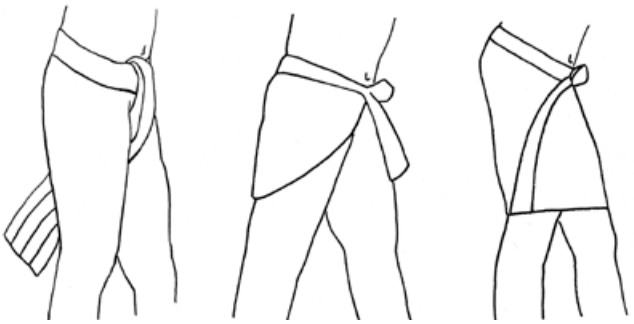
Egipto klestėjimo laikmetis – tai IV–I a. p. m. e. Mūsų eros pradžioje Egiptas jau buvo praradęs titulinės nacijos poziciją, patekęs kitakultūrių užkariautojų valdžion ir netekęs savitumo. Vis dėlto ilgus šimtmečius, netgi tūkstantmečius iki svetimtaučių antpuolių, senovės Egipto apranga buvo paprasta ir universali, tinkama visiems luomams ir visoms tautoms, taip pat ir žydams, gyvenusiems Egipto karalystėje. Kuo giliau į praeitį, tuo labiau kostiumas indiferentiškas etniniu ir lytiniu požiūriu, nes, būdamas pernelyg elementarus, jis negebėjo pakelti dar ir labai didelio prasminio krūvio: įvairiai varijuojami tapatūs ir skirtingi kostiumo elementai, iš esmės, jungėsi į vieningą visumą (5, 73).

Štai tipinė senovės Egipto apranga: klubų raištis *schenti*, kuris buvo visiškai vienodas tiek vergams, tiek faraonams, tiek ir įvairiems vietiniams gyventojams autochtonams, kalbantiems semitų grupės kalbomis; tarp jų dabar jau mirusių kalbų – asirų ir babiloniečių – dialektais bei gyvųjų – ivritų ir arabų – dialektais. *Schenti* (arabų kalba pavadintas *izor,* ivritų – *ezor*) buvo susukamas iš viengubo ar dvigubo audinio,

1 pav. Klubų raištis. Iš: GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, M. *Historia ubiorow.* Wrocław–Warszawa–Krakow, 1968.

2 pav. Klubų raištis. Iš: PAYNE, B. *History of Costume.* New York, 1965.

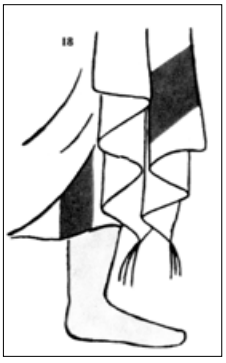

3 pav. 1900 m. p. m. e., Khumhotepo kolona. Iš Azijos į Egiptą atvykstančių šeimų grupės.
Iš: BOUCHER, F. *A History of Costume in the West.* New York, 1987.

4 pav. XIV a. p. m. e., Charemchebo palaidojimas, Memfis. Belaisviai iš Sirijos.
Iš: БОГОСЛОВСКАЯ, И. В. *Одежда народов Библейских стран.* Санкт-Петербург, 1995.

5 pav. III m. e. a., eskizas nuo Drua freskos: kutai *tsitsith.*
Iš: RUBENS, A. *A History of Jewish Costume.* New York, 1967. (DVD visa kn., p. 24–25, 18 pav.)

jis dengė klubus, o laisvi galai krito iki kelių (5, 106). Tačiau kostiumologai nesutaria netgi dėl šio elementariausio aprangos elemento – klubų raiščio – pavidalo atkūrimo, pateikdami įvairius, gan savitus jo variantus, tad ką kalbėti apie sudėtingesnes kostiumo dalis (1, 2 pav.). Galimas sekantis aprangos sluoksnis – tai iš stačiakampio audinio gabalo drapiruotas ar susiūtas sijonas, siekiantis kelius (3 pav.). Ankstyvuoju periodu jam dažniausiai naudotas baltas audinys, vėlyvuoju – geometriškai išmargintas. Ir trečiajam sluoksniui iš pradžių naudota balta, o vėliau – ištisai geometriniais ornamentais išausta stačiakampio audinio atkarpa – ilga, kelių metrų marška, primenanti *sarį* (žydų literatūroje – *simlah* ar *salmah,* sinonimas – *kesuth*), kuria kūnas būdavo apsukamas spiralėmis kelis kartus ir galas permetamas per petį arba ant jo surišamas (4 pav.). Dažnai audinio kraštai natūraliai būdavo užbaigiami išpešiotais kutais, kurie ilgainiui tapo išraiškinga apdaila ir puošmena, o žydų kostiume – savitu jų aprangos atpažinimo požymiu:

Kalbėki Izraelio sūnums per visas kartas
Ir jiems sakyki, kad jie pasidarytų savo apdarų kampuose kutus
Ir persijuostų mėlyna pinta virve.
Skaičių knyga, XV: 38 (3, XIX).

Įdomu, jog pasijuosimas, o vėliau ir įvairaus tipo diržai žydų aprangoje turėjo didelį semiotinį krūvį: net elementari virvė dalijo kūną į dvi nelygiavertes dalis – apatinę, žemišką, kur dominavo kūniškumas, ir viršutinę – dangišką sferą. Taigi perjuosimas atskirdavo genitalijas nuo širdies. O kaip skirtingų pasaulių riba diržas buvo universali apsauginė priemonė, pastovus magiškas ratas, kūno riba, koncentruojanti savyje jo magišką jėgą (6, 139).

Vienas svarbiausių, tiesiog neatsiejamas žydų mokslo žmonių rūbų atributas, skirtas maldai, buvo ilgas stačiakampis šalis (*tallith, tales*), susiformavęs, matyt, dar Egipto karalystės laikais. *Tallith* apkraštuojamas juodomis arba mėlynomis (Rytuose šios spalvos laikytos identiškomis) juostomis, kurios savo atspalviu buvo artimos dangaus, jūros ar safyro mėliui, išgaunamam iš moliuskų (hebr. *hallazona*). Visuose keturiuose šalio *tallith* kampuose buvo kutai (5 pav.). Ankstyvaisiais periodais kutų būta įvairių pavidalų, pvz., stilizuoto lotoso žiedo formos, kuris, tikėta, turėjo magišką poveikį. Asiriečiai nešiojo susuktus kutus, kurie ženklino vyresniojo karininko rangą, panašiai po poros tūkstantmečių analogiški kutai padailino kariškių epoletus.

Dėl *tallith* puošiančių kutų skaičiaus ir spalvos traktuočių tarp skirtingų teologinių mokyklų tvirto sutarimo nebuvo: vienos mokė, jog keturiuose šio šalio kampuose turi būti po keturias baltas ir mėlynas gijas; anot kitos mokyklos, – gijų turėtų būti po dvi kiekvienos spalvos (3, 26). Teigiama, jog aštuonių nyčių kutai būdavo skiriami Jehovos įstatymų atminimui. Tie patys kutai, tik padvigubinti, fariziejams (hebr. „atsiskyrusiems“) buvo dievobaimingumo simbolis (2, 52).

Žydų aprangos tyrinėtojai pripažįsta, jog bibliniu laikotarpiu žydai rengėsi taip pat kaip ir jų kaimynai, juolab kad ir turima ikonografija neliudija kitaip, nepaisant griežtų Penkia-

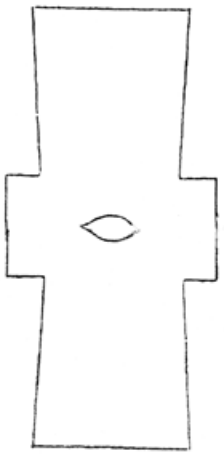

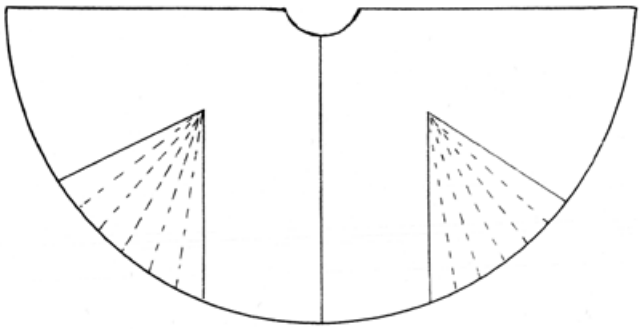
6 pav. 1180 m. p. m. e., keraminė plokštelė. Svetimtautis belaisvis (tikėtina – libietis). Iš: RUBENS, A. *A History...*

7 pav. Romos katakombų ankstyvasis krikščionis, dėvintis *dalmatiką.* Iš: PAYNE, B. *History of Costume.* New York, 1990.

8 pav. Kryžiaus pavidalo tunikos iškarpa. Iš: БРУН, В., ТИЛЬКЕ, М. *История костюма от древности до Нового времени.* Москва, 1995.

9 pav. V a. p. m. e., midų *kaftano* konstrukcija. Iš: МЕРЦАЛОВА, М. *Костюм разных времен и народов.* Т. I. Москва, 1993.

knygės Skaičių knygos nurodymų: „Jūs nekopijuosite Egipto žemės praktikos, kur jūs gyvenot, ir nepriimsite Kanaano žemės, į kurią aš jus vedu, papročių“ (3, 2).

Norima netampa esama, nepaisant reglamentuojančių įstatymų, bet vėlesni komentatoriai, sutinkamai su jau nusistovėjusia tradicija, siekia iš turimos ikonografijos dirbtinai išskirti tik tai, kas jiems „padoriau“ atrodo, jie nepaiso, kad semitai egiptiečių ikonografijoje vaizduojami ir susisupę į audinius, ir vos prisidengę klubų raiščiais. „Įžūlesni“ atvaizdai apeinami, nutylimi, ignoruojami, kaip kad 6 pav. pavaizduotas vyras, dėvintis tik klubų raištį ir drapiruotą, o gal susiūtą sijoną ir tik dar vieną nesusiūto stačiakampio audinio gabalą, naudojamą kaip viršutinis apsiaustas, kurio pagrindinė dalis dengė šoną, atidengdama ranką ir petį. Viena vertus, jo barzda ir smilkinių garbanos (*peisai, peoth*) liudytų priklausomybę žydų etninei grupei, kita vertus, – akivaizdi magiška kūniškumo galia, įžūlus nuogumas su gausiomis kojų, rankų ir krūtinės tatuiruotėmis (kurių prasminis krūvis – apsisaugoti nuo priešų), papuošalai, – sukėlė angažuotam komentatoriui nepageidaujamą sumaištį, privertusią manipuliuoti įrodymais, jog smilkinių garbanėlės ir barzda nėra būtent žydams būdingas bruožas (3,10).

Štai, anot Alfredo Rubenso, – „hebrajai iš pradžių nešiojo amuletus arba tatuiruotes ant kaktos ir rankų“, kas, jo nuomone, buvo Vidužemio jūros regiono tautų pamėgdžiojimo pasekmė, kuri sukėlė vėlesnių reformatų nepasitenkinimą ir buvo atstumta (3, 22). Kitas kostiumologas Fiodoras Komisarževskis tikina, jog, anot Luciano, visi tuometiniai asiriečių kariai buvo tatuiruoti: „Visi jie nešioja kūno ženklus, pašvęstus Sirijos deivės garbei“ (2, 34). Tad kopijuoti ar pamėgdžioti buvo ką, todėl senovės žydų aprangą reikėtų vertinti ne kaip visiškai savarankišką reiškinį, o veikiau atvirkščiai, – kaip integracijos į kitų šalių gyvenimą pavyzdį.

Vaizduojamasis aukščiau minėtoje egiptietiškoje keraminėje plokštelėje (6 pav.) pernelyg nuogas, pernelyg kūniškas, neleistinai fiziologiškas, vėlesnės epochos požiūriu, neatitinkantis didingos mitologizuotos tautos įvaizdžio, kuriamo kruopščiai atrenkant, sustyguojant ir sudvasinant pamėgdžiotinus pavyzdžius bei atmetant visa, kas išeina už pageidautinos etiketo formulės ribų, kuri vėliau labai lėtai kinta, tik keičiantis stereotipams, nebeatmenant, jog anais, bibliniais laikais, ir stereotipai buvo kiti. Visokias tradicijas veikia laikas: kintanti kolektyvinė žmonių praktika, elgsenos dėsningumai, etninės kultūros ypatybės tam tikro istorinio vystymosi periodu (7, 140).

Siekis drausti akivaizdžiai demonstruoja priešpriešą – t.y., siekiama drausti tai, kas buvo priimta: „Dievas sutramdys jų papuošalų prie pėdų, ant kyko, ant apvalios kaip mėnuo galvodangos žvangėjimą; grandinėles ir apyrankes ant rankų, galvos ir kojų papuošalus, galvos aprišalus, auskarus; žiedus ir nosies papuošalus, aprangos, apsiaustų kaitą, segtukus, puikios

drobės apdangalus ir visokius vualius“, – štai kas realiai buvo dėvima ir kuo puošėsi žydų moterys. O dar reikia turėti omenyje, jog amžių glūdumoje vienas svarbiausių puošimosi tikslų buvo papildomos, pridėtinės jėgos suteikimas (3, 6). Akivaizdu, jog ir bibliniais, ir vėlesniais laikais žydų moterys nešiojo gausų kiekį papuošalų: apyrankių, auskarų, naudojosi kosmetika (2, 55). O kadangi skelbiama, jog pranašai smerkė prabangius moteriškus apdarus – sukneles iš finikiečių purpurinių audinių, ilgus, auksu siuvinėtus rūbus, brangius diržus ir skraistes, – akivaizdu, jog visa tai buvo dėvima (8, 103).

Egiptologų nuomone, visi egiptiečiai skutosi galvas, bet jas visuomet dengė perukais iš augalinių pluoštų, suklostytų smulkiomis garbanomis, arba mažomis, galvas aptempiančiomis kepurėlėmis iš šiurkščios drobės (9, 10) (3, 4 pav.). Tikėtina, jog žydų moterų tradicija skustis plaukus galėjo ateiti iš šių tolimų laikų ir nusitęsė net ligi XIX ar net XX a. pr., nors XVI–XVII a. jau pradėta priešintis perukų nešiojimui, tuo metu jie pradėti nešioti ir be pridėtinio viršutinio muturo. XVIII a. ypač žymus žydų teisės autoritetas Mozė Soferis (3, 22) pagarsėjo draudimais savo šeimos moterims nešioti perukus.

Priešprieša tarp tradicijos nešioti perukus ir jos vėlesnio vertinimo akivaizdi: kirptis ar skustis plaukus po vestuvių ir prisidengti galvą peruku (hidiš kalba *sheitel, masr*) – vienas seniausių žydų moterų papročių. Tačiau šv. Pauliaus

10 pav. III m. e. a. Drua sinagogos freska. Iš: BOUCHER, F. *A History...*

11 pav. VI a. Egiptas, Wadi Sargos freska. Iš: RUBENS, A. *A History...*

12 pav. Egiptas, nežinomo kapo freska. Iš: МЕРЦАЛОВА, М. Н. *Костюм...*

13 pav. Mechmedo III (1595–1603) kaftanas. Iš: *Sylife Nisan,* 2002, April, p. 17.

pasisakymas tam lyg ir prieštarautų: „Vyras, kurs dengia savo galvą melsdamasis arba pranašaudamas, meta gėdą ant savo galvos. Atvirkščiai – moteris meta gėdą ant savo galvos, jei ji neužsidengia melsdamasi arba pranašaudama. Taip pat blogai, jei jos galva skusta. Nenešioti skraistės moteriai tolygu nusikirpti plaukus. Jei gėdisi, būdama nukirpta ar nuskusta, tai turėtų nešioti skraistę. Vyrui nedera dengti galvos, nes jis yra Dievo atvaizdas, Jo šlovės veidrodis, tuo tarpu moteris atspindi vyro šlovę“ (3, 21).

Visuotinai žinoma, jog stabmeldiškas paprotys kirpti jaunosios plaukus ir aukoti juos dievybėms egzistavo ir antikinėje Graikijoje, ir pietryčių Rusijoje, ir Prūsijoje, ir Sicilijoje (3, 21). Magiška plaukų galia daugelyje pasaulio tautų buvo visuomet susijusi su jų paveikiu seksualumu ir universaliu ženklumu: tekanti moteris privalėjo keisti šukuoseną ir galvodangą; o pagyvenusios, neproduktyvaus amžiaus moterys skutosi galvas ir kai kur tebesiskuta jas ligi šiol (10, 210).

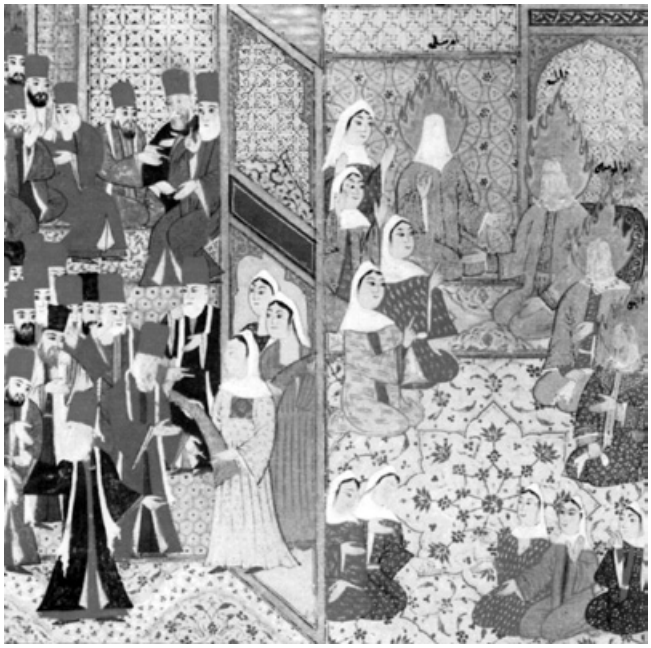

14 pav. XVI a. miniatiūra. Nizami „Chamse“. Londonas, Britų muziejus.

Apie tai, kaip Egipto moterys rengėsi bibliniais laikais, žinoma tik tiek, kad jos vilkėjo marškinius-sukneles kutuotais kraštais, užsivelkamus keliais sluoksniais (analogiškais marškiniais vaizduojami ir vyrai) (3, 4 pav.). Arba tai būdavo apranga, identiška vyriškai, su *sariu*, permestu per vieną petį. Taip buvo rengiamasi ir Mesopotamijoje, ir visuose Artimuosiuose Rytuose (5, 120).

Universalūs marškiniai arba tuomet – tunikos (kurios skiriasi nuo marškinių tik tuo, jog gaminamos iš ištisinio audinio gabalo, per pečius ne susiuvamo, o perlenkiamo ir susiuvamo iš šonų, su anga galvai) buvo siuvami jau Egipte. Tai buvo susiūtų, o ne įsivyniojamų rūbų pradžia, aukštesnės aprangos pakopos rodiklis (11, 35). Yra išlikęs III–IV a. egiptietiškos tunikos, lot. vadinamos *dalmaticca,* atvaizdas su prierašu, jog dėvintysis – ankstyvasis krikščionis (7, 8 pav.).

Ankstyvieji krikščionys Egipte – tai koptai, vadinami *chaldėjais*, prie kurių priskiriami pagal semito-chamitišką kalbinę grupę. Kita vertus, *dalmatika,* arba dalmatiškas drabužis, neatsiejamas nuo Dalmatijos pavadinimo, iš kurios II a. jis buvo perimtas romėnų (12, 507). IX a. Dalmatija įėjo į Chorvatijos sudėtį, o Balkanų pusiasalis, kaip ir Mažoji Azija bei pietvakariniai Vidužemio jūros krantai, buvo rytinės Romos imperijos, t.y. Bizantijos, dalis. Tikėtina, jog šių šalių ryšiams ir

15 pav. XVI a. miniatiūra. Žydai ir žydės. Turkija. Česteris, Beatty biblioteka.

16 pav. 1618 m. Konstantinopolio žydas. Londonas, Britų muziejus.

17 pav. XVII a. Turkijos žydė. Londonas, Britų muziejus.

rūbų formų perėmimui įtaką darė krikščionybė – stačiatikystė, skleidžiama Bizantijos imperijos. VII a. iš civilio kostiumo išsiskyrė dvasininkų apranga ir *dalmatika* tapo diakono ir subdiakono liturginiu drabužiu.

Romos katakombų sieninėje tapyboje pavaizduoti *dalmatikomis* vilkintys ankstyvieji krikščionys bei žydai, nedarant tarp jų jokių skiriamųjų ženklų: „...tavęs negalima būtų išskirti iš kitų žmonių, jeigu ne šviežias apipjaustymo ritualo ženklas“ (3, 16). *Dalmatikai* buvo būdingos dvi lygiagrečios purpurinės spalvos (išgaunamos iš moliusko *murex brandaris*) įaustos juostos.

Iš III m. e. a. daugiafigūrių freskų žydų šventovėje dabartiniame Irake, Drua mieste (buvusiame Andrianopolyje), akivaizdžiai matyti aprangos, paveiktos iš pradžių antikinės Romos, Bizantijos, o vėliau ir Persijos, permainos (10 pav.). Nuo VI–VII a. apčiuopiamus pokyčius lėmė veržlūs arabų nukariavimai ir islamo poveikis bei arabų virsmas tituline nacija (11 pav.). Patys arabai, užkariavę Persiją, pateko jos patrauklios mados įtakon ir, savo ruožtu, darė įtaką užkariaujamiems kraštams, skleisdami persišką madą toli aplink. Dėl

išorinių kataklizmų poveikio aprangos pobūdis labai kito net tokiose stabiliose valstybėse kaip Egiptas, čia aprangos stilius buvo nusistovėjęs tūkstantmečiais. Kūnas, kuris laisvai ir garbingai figūravo visame Egipto mene, buvo visiškai suvystytas.

Nauja etika diktavo naują estetiką ir skatino anksčiau nematytų aprangos formų atsiradimą: imtas dėvėti nebe užsimaunamas per galvą, o lengvai susiaučiamas, chalato tipo drabužis – *kaftanas*, kurį užsivilko netgi paskutinieji faraonai (9, 12, 13 pav.) (13, 39). Ankstesnius, primityvesnius rūbus, kurių forma būdavo numatoma dar prieš audžiant arba išaudžiama jau staklėmis, pakeitė sudėtingesni sukerpami ir svarbiausia – susiuvami, t.y. aukštesnio civilizuotumo lygio, nomadiškos-persiškos kilmės drabužiai. Atsirado kelnės, visiškai nežinotos senovės civilizacijų, jos buvo nusižiūrėtos iš nomadų, paplito iš pradžių Persijoje, o vėliau ir visame arabų pasaulyje, aprėpiančiame chalifatą nuo Artimųjų ir Viduriniųjų Rytų ligi Šiaurės Afrikos ir Pietryčių Europos (14, 16).

Iš pradžių islamo išpažinėjai nesiekė griežtai reguliuoti kitatikių – krikščionių ir žydų – aprangos. Tik palaipsniui, įsigalėjus islamui, titulinė nacija ėmė diktuoti „žaidimo taisykles“ ir aprangai, – atsirado painūs dėvėsenos draudimai ne musulmonams, o prievartos lygis kitatikiams buvo įvairiais periodais skirtingas.

Fatimidų valdymo laikais (909–1171) žydai galėjo dėvėti lygiai taip pat kaip ir ne žydai, be jokių apribojimų. Buvo dėvima tai, kas susiklostė vėlyvojo egiptietiško periodo metu: daugiasluoksniai rūbai, kelnės, kaftanai (14, 15 pav.). Žydų tyrinėtojai patvirtina, jog žydų apranga ne ką tesiskyrė nuo ne žydų, nes buvo dėvimi to paties tipo drabužiai, o sukirpimų įvairovė ir mada atsirado daug vėliau – vėlyvaisiais viduramžiais ir pradžią jai davė Vakarų Europos gotikinis laikotarpis.

Nesikeičiant pagrindiniams aprangos principams, keliasluoksniai drabužiai galėjo būti įvairiai derinami pagal statusą ir asmeninį skonį. Būta ir apribojimų: tikro tikinčio žydo apatiniai drabužiai turėjo būti pasiūti iš drobės, lino ar vilnos. Buvo tikima, jog drabužiai gali turėti tiek gerų, tiek ir blogų magiškų savybių, kurios gali būti perduodamos šeimininkui. Taigi nuo nelaimės galėjo apsaugoti lininiai marškiniai. Nederėjo maišyti vilnones ir lininės gijas (8, 102). Dievobaimingi mokslininkai privalėjo apsiriboti griežtesniais, asketiškesniais drabužiais, o vieši ritualai reikalavo specialios aprangos: švarių, baltų drabužių. „Mokslininkas, kurio apdaras suteptas dėme, – nusipelno mirties“ (8, 104). Įprasta rūbų kombinacija: apatiniai berankoviai marškiniai, apatinės kelnės, virš kurių užsivelkamos dar vienerios kelnės ir marškiniai, vadinami *hhaluk* (hebr. „lygus rūbas“). Virš šios aprangos dar vilkimas chalato ar kaftano tipo apsiaustais. *Hhaluk* buvo laikomi būtina aprangos dalimi, mat *hhaluk lavan*, t.y. ilgi, visą kūną iki pėdų dengiantys balti viršutiniai marškiniai buvo siejami su Mozės apdangalu ir tapo būtinu mokslo žmonių aprangos atributu, vilkimu atliekant maldos ritualus.

Senovės Rytų drabužius labai paįvairino tokios radikalios naujovės kaip medvilnės bei jos audinių atsiradimas ir, be abejo, šilko iš Kinijos paplitimas Bizantijoje; iš jos – po visus Rytus, o vėliau ir po visą pasaulį. Audinių gausa ir įvairovė lėmė ir apdarų formų įmantrėjimą. Anot šaltinių, kaip tik žydų meistrai buvo geriausi šilko audėjai Konstantinopolyje ir Tėbuose (1, 255).

Vėlyvaisiais viduramžiais Vakarų Europą išgarsino rūbų tipų įvairovė, o Rytai nuo seniausių laikų garsėjo tekstilės šedevrais. Čia audimas buvo prilyginamas „išaustai visatai“, nes audžiama buvo visiškai viskas, kas supo žmogų visą jo gyvenimą: kilimai, palapinės, baldakimai, pagalvės, užuolaidos, patalynė, baulai, gūnios, apsiaustai ir rūbai. Netgi asmeninis turtas būdavo matuojamas audinių ir drabužių kiekiu. Pirmieji audėjai buvo vyrai, bet palaipsniui šis amatas perėjo į moterų rankas, ir miestuose bei kaimuose dar visai mažos mergaitės būdavo mokomos audimo meno ir siuvinėjimo. Jau X–XI a. žydų vyrai ypač aktyviai valdė prekybą tekstilės gaminiais tarp Rytų ir Vakarų. Kai XV a. pagrindine Osmanų imperijos eksporto šaka tapo šilkas, visuose – gamybos, pardavimo, bankininkystės – etapuose aktyviai dalyvavo žydai (16 pav.).

Anot Toros, moterims derėjo rengtis kukliai, o ištekėjusioms nederėjo išeiti į gatvę nepridengta galva (17 pav.).

18 pav. XIII a. Lenkijos žydai. Iš: RUBENS, A. *A History...*, 150.

19 pav. XIV a. Vokietijos žydas. Iš: RUBENS, A. *A History...,* 126.

20 pav. XIII a. Vokietija. Žydų trubadūras. Iš: RUBENS, A. *A History...*, 127.

21 pav. XIV a. Vokietija. Žydams garantuojamos privilegijos. Iš: RUBENS, A. *A History...*, 129.

22-23 pav. XVI a. Vokietijos žydų kostiumai su „gėdos dėme“. Iš: RUBENS, A. *A History...,* 112-113.

Apie daugiasluoksnės aprangos moteriškus apatinius drabužius žinoma nedaug: intymios aprangos dalys – tai pilkai balti apatiniai marškiniai arba baltiniai, ant kurių jau velkami marškiniai-suknelė, paprastai suleidžiami į kelnes, pasiūtas iš lygaus ar margo audinio. Ant šių marškinių užsivelkami dar dveji marškiniai, kurie jau nebeįvelkami į kelnes. Viršutiniai marškiniai ypač puošnūs: jie dabinami siuvinėjimu ir siuvami iš spalvotų audinių. Dar vienas sluoksnis – tai skraistė, be kurios moteris neišeidavo į gatvę.

Moterys avėjo tipišką rytietišką apavą – *pantoflius* (pr. *pantoufle*) – labai mažas šlepetes be užkulnio, vos dengiančias kojų pirštus; prie tokios avėsenos išradingų persų buvo sukurtos kojinės, kad smėlio įkaitinti šlepečių padai nedegintų basų kojų. Siūtos kojinės būdavo pririšamos po keliais virvelėmis.

Spiginančios saulės šalyse neįmanoma buvo nedengti galvos. Galvos dangalų būta įvairių: visokių tipų turbanai, kurie anaiptol dar nebuvo tapę Mahomedo simboliu, juos nešiojo ir žydai; be to, žydai nešiojo aukštas persų kilmės kepures, primenančias cukraus galvas, vadinamas *kalansuva*, kurios jau VIII a. tarp musulmonų išėjo iš mados, – jei jie dar nešiojo *kalansuvas*, tai apvyniodavo jas skraistėmis, formuodami turbaną (3, 36). XIV a., mameliukų laikotarpiu, žydams derėjo nešioti geltonus turbanus, krikščionims – mėlynus, samariečiams – raudonus. Šiuo periodu krikščionims buvo keliami griežtesni reikalavimai nei žydams, krikščionys netgi skolindavosi geltonus turbanus iš žydų, kad išvengtų dar didesnio spaudimo (3, 36).

Vien iš šio pavyzdžio matyti, jog islamo pakantumas kitatikiams buvo sąlyginis. Prasiveržusi nepakanta paliesdavo ir kostiumą. Štai aukščiau minėtą kepurę *kalansuvą* žydams buvo leidžiama nešioti tik tam tikros spalvos, o turbaną – tik geltoną. Taip pat žydams ir kitiems neišpažįstantiems islamo gyventojams buvo įsakyta vilkėti geltoną persų apsiaustą (*tailasan*) bei pasijuosti virveliniu diržu (*zunnar*). Dar derėjo iš nugaros prisikabinti du kutuotus kamuoliukus, o ant galvos dangos prisisiūti dvi skirtingų spalvų sagas. Žydams buvo draudžiama dėvėti dvispalvius audinius, o Bagdade žydai privalėjo pasirišti švino gabalėlį su įspaustu žodžiu *dhimmi* (nusilenkusysis).

Egipto kalifas al-Hakimas 1004 m., siekdamas pakenkti savo priešams abisinams, liepė ne musulmonams nešioti tokius pat juodus turbanus kaip abisinų, bet, tuo nepasitenkinęs, dar įsakė ir visus apdarus vilkėti juodos spalvos (3, 32). Tokie specialūs reikalavimai liudija žydų aprangą buvus identišką kitų tautų aprangai, tad ribojimai arba „ypatingos“ priemonės buvo tikslinamos kiekvienai bendruomenei atskirai. Žydų moterims derėjo avėti vieną batą raudoną, kitą – juodą, o po kaklu ar prie apavo pritvirtinti varpelį, kuris iš tolo skelbtų apie kitatikės priartėjimą (3, 107). Vis dėlto ne musulmonams taikomi draudimai nebuvo žiaurūs: jei turbanas ar kitas galvos dangalas atitikdavo reikalavimus, į tokį kitatikį tiesiog nebebuvo kreipiama dėmesio, ir toks santykis tęsėsi šimtmečiais (3, 36).

„Privilegijuotas statusas, kuris buvo suteiktas žydams pirmaisiais imperijos (Turkijos) valdymo metais, atsispindėjo žydų kostiumuose. Anksčiau priimti ženklai egzistavo ir dabar, tačiau dabar jie buvo naudojami savarankiškai, be prievartos, be žeminančių draudimų, tokių kaip krikščioniškose šalyse“ (3, 40).

Tuo metu, kai Rytų kultūra klestėjo, Vakarai tik formavo savo pavidalą. Užsitęsę skurdūs Europos viduramžiai pavydžiai

šnairavo į visko pertekusius Rytus, iš jų perimdami daugybę idėjų, taip pat ir aprangos. Patogiu tarpininku šioje srityje buvo Bizantija, iš kurios buvo perimta visa kukli tuometė Vakarų Europos apranga: tunika, nomadiškos kelnės ir apsiaustas (18 pav.).

Visose Vakarų Europos valstybėse titulinėmis tapo krikščionybę išpažįstančios nacijos. Kitatikiai žydai, šimtmečiais būdami miestų apgyvendintojais: amatininkais, prekeiviais, pinigų keitikais, lupikautojais, Vakarų kultūrai, virstančiai miestietiška, vis dėlto buvo gyvybiškai reikalingi. Iš išlikusios viduramžiškos Ispanijos, Italijos, Prancūzijos ir Vokietijos žydų ikonografijos akivaizdu, jog žydai Vakaruose dėvėjo tokius pat apdarus kaip ir vakariečiai (15, 141). Tai buvo apatiniai marškiniai *cotte,* virš jų viršutiniai – *surcot* ir ant viršaus dėvimas apsiaustas. Marškinių ilgį lėmė užimama luominė padėtis: darbininkai, amatininkai, muzikantai vilkėjo trumpesnius apdarus, iš po kurių matėsi *chosses,* ilgos, kelnes primenančios gelumbinės kojinės, susidedančios iš atskirų kiškų (19, 20 pav.).

Pirmieji žydų visuomenę diskriminuojantys potvarkiai krikščioniškose šalyse atsirado XIII a. pabaigoje, po Laterano (popiežių rūmų) konsiliumo, kuris išleido daugybę popiežiaus bulių, konsiliumo ediktų, o vėliau sekė karalių įstatai ir miestų statutai, kurie suformulavo žydams įvairiausias nuostatas, kaip rengtis, ir skyrė nuobaudas. Draudimai dėvėti vienokius ar kitokius rūbus ar kostiumo elementus buvo skelbiami daugybę kartų (21 pav.).

Šie draudimai kėlė teisėtą klausimą žydams: ką pasirinkti – musulmonus ar krikščionis? „Ar ne geriau tau gyventi valdant musulmonams nei krikščionims? Čia (Konstantinopolyje) kiekvienas žmogus gali taikingai mąstyti su taure vyno po figos medžiu. Atvirkščiai, – krikščionių šalyse tu rizikuoji rengdamas savo vaiką raudonai ar mėlynai, tiesiog negali daryti to pagal savo skonį; tu bijai išstatyti jį ir save pajuokai ir įžeidinėjimams. Tu esi pasmerktas rengtis menkai, liūdnų spalvų apdarais“, – rašyta 1454 m. (3, 40).

Žydų persekiojimu buvo siekiama išskirti kitatikius iš krikščioniškos visuomenės ir apriboti jų laisves, taip pat ir rengimosi laisvę. Jau XIII a. žydams buvo liepta nedėvėti itin prabangių drabužių ir nesikirpti plaukų bei barzdų. Žydams buvo nurodyta naudoti tik tam tikrą raudoną spalvą, dėvėti juodą apsiaustą ir nešioti skrybėlę, užsibaigiančią savotišku smaigaliu. Atskirčiai buvo sugalvota ir tai, kas žydams tapo ypač skaudžiu pažeminimo ženklu, – „gėdos dėmė“, geltona (kartais balta; Ispanijoje – raudona) skritulio formos skiautė (22, 23 pav.), kabinama iš kairės (retkarčiais – iš dešinės) krūtinės pusės, širdies vietoje. Atsiradusi XIII a. pabaigoje Prancūzijoje, po Laterano konsiliumo, ji išplito daugybėje karalysčių ir miestų. Gėdos dėmė, arba geltonoji dėmė, ypač žeidė žydų orumą ir buvo suvokiama kaip raupsuotųjų, paženklintųjų ženklas (15, 142).

Europos pietuose, Ispanijoje, iki pat rekonkistos pabaigos žydai buvo tiltas tarp krikščioniškos ir musulmoniškos daugumos. Žydai padėjo arabams įsitvirtinti Ispanijoje, o Granados, Lucenos, Taragono ir Kordobos miestai buvo pradėti vadinti „žydų miestais“, nes juose žydų bendruomenės tarpo ir vertėsi amatais, prekyba, medicina; žydai garsėjo kaip brangiųjų metalų ir akmenų meistrai, matematikai, tikslių prietaisų gamintojai, tikslių žemėlapių ir navigacinių lentelių sudarinėtojai. Vis dėlto, žydų atžvilgiu tolerantiškoms dinastijoms žlugus, jas pakeisdavo priešiškos. Štai XII a. į valdžią atėjo nauja musulmonų fundamentalistų banga su Almohadų dinastija, kuri uždarinėjo sinagogas, o žydus vertė dėvėti ypatingo kirpimo mėlyną apsiaustą juokingai plačiomis rankovėmis, vietoje turbano – ilgą mėlyną kepurę, panašią į asilo krovininį balną. Jei šio apdaro pavykdavo išvengti, tekdavo siūdintis kad ir visiems priimtino kirpimo, bet geltonos spalvos drabužius. Ispanijos rekonkista, t.y. jos atkariavimas iš arabų vyko 800 metų ir nuo persekiojimo bėgančių žydų kolonijos neišvengiamai nyko ir mažėjo, nes musulmonai juos persekiojo iš pietų, o krikščionys spaudė iš šiaurės. 1474 m. abi Ispanijos karalystės: Izabelės Kastilija ir

24 pav. 1705 m. Vokietijos žydai. Iš: RUBENS, A. *A History...,* 183.

25 pav. 1810 m. Prancūzijos žydai sinagogoje. Iš: RUBENS, A. *A History...,* 242.

Ferdinando Aragonas galutinai susijungė.

Atvirai savo tikėjimą išpažįstantys žydai dabar jau krikščioniškos daugumos buvo verčiami burtis į išskirtines bendruomenes ir dėvėti atpažinimo ženklus bei ypatingus drabužius. Dar 1412 m. įstatymai reikalavo: „Visi žydai ir maurai privalo dėvėti plačius ir ilgus ligi pėdų viršutinius drabužius. Jiems draudžiama vilkėti mantijas. Visose vietovėse, miestuose ir miesteliuose jiems privalu nešioti savo išskirtinį raudoną ženklą. Jei jie norėtų keliauti, kad išvengtų pavojų, – gali dėvėti rūbus, kuriuos dabar turi.

26 pav. VII–VIII a. Tuvos akmeninė stovyla. Iš: КРЮКОВ, М. В., МАЛЯВИН, В. В., СОФРОНОВ, М. В. *Китайский этнос в средние века.* Москва: Наука, 1984, 4.

27 pav. XI–XIII a. „poloviečių bobos“. Iš: BUMBLAUSKAS, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795.* Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005, p. 96.

28 pav. XI–XIII a. „poloviečių bobos“. Iš: BUMBLAUSKAS, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795.* Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005, p. 97.

Visos mūsų karalysčių ir dominijų žydės ir maurės per dešimt dienų nuo šios datos privalo nešioti ilgas, nuo galvos ligi pėdų, skraistes. Tos, kurios elgsis priešingai, bus nubaustos – visi jų rūbai, net apatiniai, bus konfiskuoti.

Nė vienas žydas ir nė vienas mauras per dešimt dienų nuo šios datos negali dėvėti apdarų, kurių bendra kaina viršytų trisdešimt *maravedis* (pinigas). Jei jie elgtųsi priešingai, – bus nubausti. Baudžiant pirmą kartą bus konfiskuoti papuošalai, nešiojami virš marškinių. Baudžiant antrą kartą bus konfiskuoti visi rūbai ir paskirta šimtas rimbo kirčių. Baudžiant trečią kartą visas jų turtas bus konfiskuotas ir perduotas į iždą. Maloningai leidžiama pasisiūdinti reikalaujamus apsiaustus, chalatus ir kita iš dabar savo turimų rūbų.

29 pav. VIII a. polo žaidimas (freskos piešinys). Iš: КРЮКОВ, М. В., МАЛЯВИН, В. В., СОФРОНОВ, М. В. *Китайский...* рис. 43.

Visi žydai ir maurai neturi teisės skustis barzdų. Negali naudotis skustuvais ar žirklėmis. Draudžiama dailinti plaukus ir barzdą žirklėmis. Plaukus privalu palikti taip, kaip buvo nešiojama senovėje, ir leisti jiems natūraliai augti. Bet kuris asmuo, kuris elgsis priešingai, gaus šimtą rimbo kirčių ir dar sumokės šimtą *maravedis* už kiekvieną įstatymo pažeidimą“ (3, 98).

30 pav. XVI a. totorių raitelis. Iš: DUNDULIS, B. *Lietuvos užsienio politika XVI a.* Vilnius: Mintis, 1971.

Žydai „atsivertėliai“ (paprastai ne savo noru), *conversos* ar *marranos* (nuo isp. „kiaulės“ – krikštyti žydai), tapdavo nusistovėjusios tvarkos griovėjais – jie turėjo tas pačias teises kaip ir krikščionys, o prekybos bei amatų srityse galėjo sudaryti lygiavertę konkurenciją ir būti pavojingi ekonomiškai. Tuo pat metu jais buvo nepasitikima kaip apsimetėliais, slaptais žydais (1, 335).

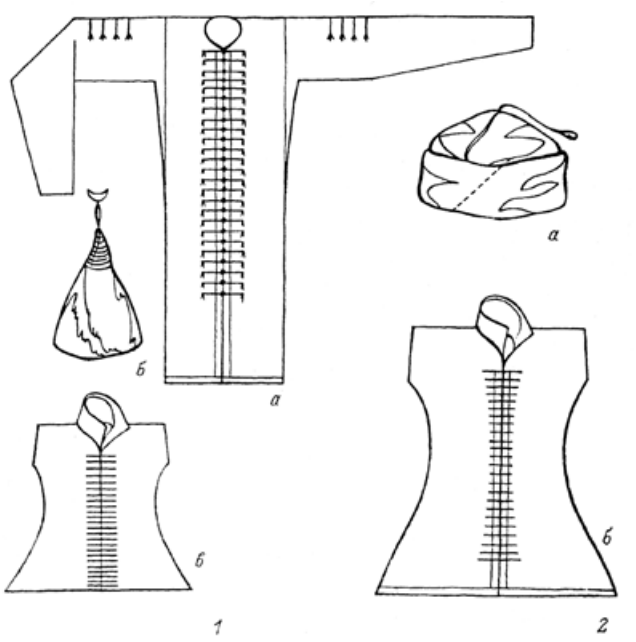
XIV a. pabaigoje ėmė veikti speciali Ispanijos inkvizicija, kuri per nepilnus 12 metų nuteisė apie 13 tūkstančių žydų atsivertėlių, vyrų ir moterų, už slaptą judaizmo praktikavimą. Per savo egzistavimą inkvizicija pasiglemžė apie 341 tūkstantį aukų, iš jų: per 32 tūkstančius sudeginti gyvi, 17659 sudeginti atvaizdo pavidalu, o 291 tūkstančiui skirtos švelnesnės bausmės.

Taip Ispanija išstūmė žydus, klestėjusius čia ne vieną šimtmetį, bet tai, ką prarado Ispanija, laimėjo kiti kraštai. Tačiau unikalus žydų gebėjimas apgyvendinti miestus, plėtoti prekybą ir tvarkyti finansus palaipsniui nustojo būti išimtiniu, nes aplinkinės krikščionių bendruomenės ir pačios įgydavo šių savybių. Taigi žydai išsemdavo savo pačių atveriamas socialines bei ekonomines galimybes ir būdavo išprašomi (24 pav.). Kai tik iš žydų būdavo išmokstama gebėjimų, jie tapdavo nebepageidaujamu elementu įvairiose Europos šalyse, juolab kad gebėjimas kaupti turtą visuomet atsisukdavo prieš pačius žydus kaip pažeidžiamiausia jų vieta (25 pav.). Po žiaurių represijų bangų įvairiose krikščioniškose Vakarų šalyse, savisaugos instinkto genami žydai slinkosi iš Vakarų į Rytus, į dar besiformuojančių valstybių teritorijas, kur buvo reikalingi jų gebėjimai. Tikėtina, kad iš Vakarų žydai atkeliavo ir į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę.

Bet, norint įsivaizduoti žydų pasaulio pilnatvę, derėtų paminėti dar vieną jų geopolitinės dislokacijos vietą – Chazariją, kuri VIII–IX a. plytėjo tarp Azovo ir Kaspijos jūrų, šiaurinėje Juodosios jūros dalyje, didesnėje Krymo pusiasalio dalyje bei visoje Rytų Europos stepių zonoje. Ši teritorija buvo Bizantijos ir Persijos, kurią veikiai užėmė arabai, interesų sferoje. Stabmeldiška Chazarija atsidūrė kryžkelėje: galingų kaimynų poveikis spaudė priimti krikščionybę iš Bizantijos arba islamą iš Persijos, bet vietiniai valdovai pasirinko trečiąjį kelią ir priėmė judaizmą. Iš esmės Chazarijos gyventojai buvo nomadai ir klajoklinį gyvenimo būdą kaitaliojo su sėsliu: jie turėjo savo miestus, netgi sostines, pvz., Itilio miestą, kuris buvo žinomas savo pirkliais, prekiavusiais su Kinija, Bizantija ir Persija. Atitinkamai šių kraštų prekių poveikis buvo ženklus vietiniams gyventojams, – jų, kaip ir visų nomadų, išvaizdoje funkcinis raitelio aprangos santūrumas sugyveno su įmanoma prabanga (16, 217).

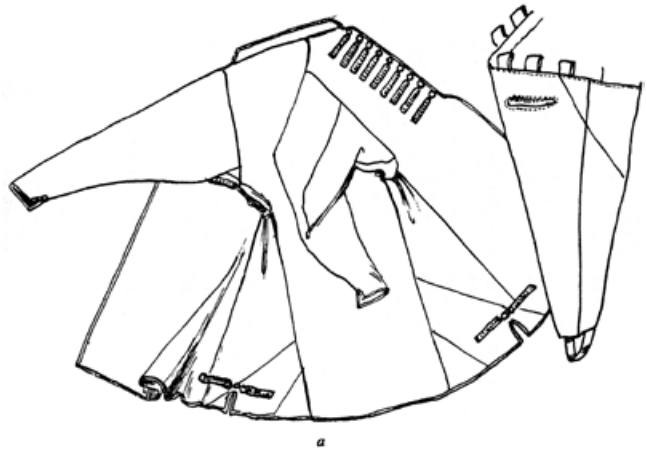
Kovingas Chazarų kaganatas, kurio karius noriai samdėsi pagalbon kovose su priešininkais tai Persija, tai Bizantija, 964–965 m. buvo sunaikintas sutvirtėjusios Kijevo Rusios ekspansijos, vadovaujant kunigaikščiui Sviatoslavui Igorevičiui. Tolesnis chazarų likimas neaiškus: teigiama, jog dalis chazarų susiliejo su poloviečiais ir buvo jų asimiliuoti. Paskutiniu vizualiu šaltiniu, kuris galėtų ženklinti tokį perimamumą, buvo vadinamosios prūsiškos bobos, XI–XIII a. neaiškiomis aplinkybėmis atsidūrusios mūsų brolių prūsų gyventoje teritorijoje (17, 96). Tikėtina, jog kurį laiką šiose vietose gyventa nomadų, kurių kūrybinė ir kultinė išraiška buvo akmeninės skulptūros, vadinamos bobomis. Jos buvo statomos laidojimo vietose. „Bobų“ tipažai bei apranga tapo įvairiapusiu nomadų kultūros, pasiekusios ir Lietuvos prieigas, liudijimu (26, 27, 28 pav.).

Stebėtiną potenciją buvo sukaupęs nomadų kostiumas, kad padarė poveikį netgi kinų aprangai, kurių aprašais galime pasinaudoti. Ypač VII–XII a., intensyvių kontaktų su įvairiomis Rytų Azijos gentimis laikotarpiu, rūbuose, labiau nei kitose materialinės kultūros sferose, akivaizdūs gausūs kultūriniai

31 pav. XIV a. Šiaurės Priekaukazės archeologiniai radiniai: vyriški ir moteriški *kaftanai*/chalatai. Iš: РАВДОНИКАС, Т. Д. *Очерки по истории одежды населения Северо-Западного Кавказа.* Ленинград: Наука, 1990, рис. 19.

32 pav. XVII a. *kaftano* konstrukcija.
Iš: GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, M. *Historia...*

skoliniai. Kaip rašė XI a. kiniečių mokslininkai, ir apranga, ir galvodanga buvo nusižiūrėta iš „barbarų“ kostiumo (18, 151). Tai buvo trumpos avietinės ar žalios spalvos striukės arba *kaftanai* siauromis rankovėmis, kelnės, aukštaauliai odiniai batai, diržai su kabančiais nuo jų dirželiais, skirtais lankui, kardui, skeltuvui prikabinti – visa tai „barbariškos“ arba nomadų aprangos atributika, kuri neabejotinai buvo būdinga ir chazarams (29, 30 pav.). VII–VIII a. nepaprastai plačiai paplito vadinamasis tiurkiškas balno tipas su III–IV a. atsiradusiomis ir vis betobulėjančiomis balnakilpėmis. Jojimas, nomadų tautose būdingas ir vyrams, ir moterims, didele dalimi lėmė, jog, kaip ir visose primityviose visuomenėse, vyrų ir moterų apranga čia ilgą laiką buvo vienoda: moterys mūvėjo kelnes, avėjo aulinius batus ir suposi į chalatus, *kaftanus* ar striukes (31 pav.).

33 pav. XVI a. *lietnikas.* Iš: MATUŠAKAITĖ, M. *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje.* Vilnius: Aidai, 2003, 84 il.

34 pav. XVI a. *čiuja.* Iš: MATUŠAKAITĖ, M. *Apranga...,* 44 il.

35 pav. XVI a. *giermakas.* Iš: GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, M. *Historia...*

Kaip žydai pasiekė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę – tikslių žinių nėra, bet galimas daiktas, kad jie galėjo atkeliauti ir iš Rytų. Bet nomadų įtaka istoriniam LDK kostiumui akivaizdi jau nuo 1183 m. prasidėjusių mūsų pirmųjų žygių į Rytus ir dar ankstesnių žygių iš Rytų į mūsų kraštą (17, 32). O didžiulė LDK teritorija tarp Baltijos ir Juodosios jūros kaip tik ir įsiveržė į tą geopolitinę erdvę, kurią kitados buvo užėmę chazarai. Ši didžiausia Europos valstybė, apėmusi visą dabartinę Baltarusiją, Ukrainą, tolimas pusiau nepriklausomas rytines provincijas, patyrė veiksmingiausią tarpkultūrinių galių įtaką. Šioje teritorijoje formavosi daugmaž ilgalaikė vientisa karinė kultūra. Būdama pagrindiniu valstybių kūrimosi veiksniu, ji neišvengiamai veikė ir civilių gyventojų gyvenimą bei kostiumą. Karinis kostiumas, kurio pagrindą sudarė šarvinis peltakiuotas šimtasiūlis – *kaftanas*, vėlesniais amžiais įgavo daugiau spalvingų pavidalų ir pavadinimų: *delijos, dolomanas, žiponas, kontušas* ir kt. Visi šie rūbai buvo ne kas kita kaip įvairios karinio *kaftano* atmainos (kitusios nuo paprastesnių kirpimų iki vis sudėtingesnių), skirtingu laiku pasiekusios mūsų teritoriją, čia sėkmingai prigijusios ir natūraliai įsiliejusios į kasdienę LDK aprangą ilgiems amžiams (32 pav.).

Žydų dėvėseną LDK teritorijoje tiksliai nusako archeografiniai šaltiniai – testamentai, skundai ir inventoriai, kuriuose išvardyti aukščiau suminėtų rūbų pavadinimai (*lietnikai, žiponai, delijos, sukmanai, giermakai, čiugos, ferezijos, kontušai, šubos*), dažniausiai ryšium su jų pagrobimu ar išvogimu iš žydų (19, 452; 20, 320). Mūsų gyvensena Eurazijos žemyne atsiliepė mūsų aprangai, kurią ilgus šimtmečius veikė skoliniai iš Rytų konkrečių rūbų pavidalu (33, 34, 35, 36, pav.). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautos, kuria buvo laikomi tik pilietines teises turintys bajorai, aprangoje nusistovėjęs rytietiško tipo kostiumas ilgainiui buvo pradėtas vadinti *sarmatišku,* o susikūrus Abiejų Tautų Respublikai, jis stačiai virto *lenkišku*.

Žydai LDK turėjo laisvų piliečių teises, prilyginamas bajorų teisėms, tik su kai kuriais apribojimais, iš kurių pagrindinis – religija, ir dėvėjo kostiumą, artimą bajoriškai aprangai (21, 27) (37, 38, 39 pav.).

Tokia apranga buvo visuotinai dėvima ligi pat istorinių kataklizmų, sugriovusių LDK ir išstūmusių istorinį kostiumą iš apyvartos, pakeitusių senąją aprangą naująja indiferentiška kosmopolitine bendraeuropietiška dėvėsena. Inkorporavus Lietuvą į carinės Rusijos imperijos sudėtį, o dar ir radikaliai pasikeitus vietinei dėvėsenai, žydai, kurie prisilaikė senosios LDK apsirengimo manieros, tapo dvigubai „nuogi“ – jie ėmė labai

36 pav. XVI a. *delija.* Iš: GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, M. *Historia...*

37 pav. XVI–XVII a. Lenkijos ir Lietuvos žydas pagal itališką graviūrą. Iš: КАНДЕЛЬ, Ф. *Очерки времен и событий.* Иерусалим: Тарбут, 1988.

išsiskirti iš modernėjančios visuomenės: buvę tarsi ir „savi“, staiga tapo visiškai „svetimi“. Ir būtent kostiumas tapo ta susigalvota priežastimi, pretekstu, kuriuo pasiremiant buvo bandoma spręsti „žydų klausimą“ Rusijos imperijoje.

Per amžius įvairiuose pasaulio kraštuose buvo stengiamasi specialiomis priemonėmis žydus išskirti iš gyventojų daugumos, o tuokart įvyko atvirkščiai – siekta suniveliuoti jų ypatingumą, juolab kad senasis žydų dėvimas *lenkiškas* arba buvęs *sarmatiškas* kostiumas priminė buvusią Lietuvos ir Lenkijos valstybę. O ir sukilimai, vykę su lozungu atkurti buvusią Abiejų Tautų Respubliką, vertė Lietuvos bajoriją atsisukti į senąjį kostiumą, išsitraukti iš skrynių ir demonstratyviai

jį dėvėti kaip senųjų laisvių simbolį (40 pav.). Tad naujajai valdžiai jis tapo dvigubai nepageidaujamas ir pagaliau – draudžiamas (22, 22).

Pačių žydų savijauta XIX a. Rusijos imperijoje aprašyta šitaip: „Gyviesiems žydas yra numirėlis; vietiniams – svetimšalis ir klajūnas; savininkams – elgeta; skurdžiams – išnaudotojas ir milijonierius; patriotui – žmogus be tėvynės; visoms klasėms – nekenčiamas varžovas“ (1, 578). Nors ir būdami izoliuoti, žydai gebėjo dar pusamžį kolektyviai priešintis valdžios administracinėms akcijoms, siekiančioms atimti iš jų tapatybę – šimtmečių suformuotą išvaizdos ypatingumą.

Jau nuo 1804 m. pradėta aktyviai kovoti su žydų išvaizdos išskirtinumu: įstatymiškai apribota gimnazistų teisė dėvėti *vokišką* ar *lenkišką* kostiumą. Sėslumo ribose magistratų nariai gubernijose privalėjo dėvėti *lenkišką* arba *rusišką* kostiumą; likusiose Rusijos imperijos gubernijose – *vokišką*. 1809–1812 m. veikęs Žydų komitetas kreipėsi į caro valdžią, siekdamas, kad žydams už Sėslumo ribos būtų leista dėvėti *rusišką* apdarą (kaip rusų pirklių); argumentuojama buvo tuo, kad apsirengę „*vokišku* apdaru ir su neskustomis barzdomis“ jie galį patirti pajuoką bei patyčias; šis kreipimasis buvo patenkintas. 1818 m. žydiškos aprangos dėvėjimo draudimas už Sėslumo ribos buvo panaikintas, bet 1835 m. vėl atnaujintas. 1839 m. buvo imamas mokestis už žydiškos vyriškos ir moteriškos aprangos pasiuvimą, jei kostiumas kainavo daugiau negu 10 rublių. 1841 m. vėl uždrausta dėvėti žydišką kostiumą, bet sprendimo vykdymas buvo atidėtas, kad būtų įvykdytos kitos numatytos žydų gyvenimo reformavimo priemonės. Mokestis už žydiškos aprangos dėvėjimą vėl buvo bandytas didinti, priklausomai nuo asmens užimamos visuomeninės padėties ir amato, o asmenys, vyresni negu 60 metų, išvis buvo nuo jo atleidžiami. 1845 m. buvo uždraustos iš lapių ir sabalų kailio pasiūtos žydų kepurės (*soiblchum, štraiml*), kurias jie nešiojo virš *jarmulkų* (*kiepl, jarmolke*), arba didžulis sabalo kailio kalpokas, perimtas iš ne žydų nešiosenos ir apdailintas kailiu – *spodek* (lenk. – „lėkštė“), su pliušiniu pagrindu (8, 110) (41 pav.).

Štai 1846 m. Lenkijos žydų (kurie atrodė maždaug taip, kaip ir Abiejų Tautų Respublikos laikais, tik su kai kuriomis inovacijomis) išvaizdos aprašymas: „...ilgas juodos medžiagos apsiaustas ar surdutas, apkraštuotas aksomu ir susegtas nuo kaklo ligi liemens;

38 pav. AMMAN, J. 1576 m. Stepono Batoro portretas. Iš: TYURNAU, I. *History of Dress in Central and Eastern Europe from the Sixteenth to the Eighteenth Century.* Warszawa, 1991, 7.

39 pav. XVII a. Jonušo Radvilos portretas. Iš: MATUŠAKAITĖ, M. *Portretas XVI–XVIII a. Lietuvoje.* Vilnius: Mokslas,1984, 1.

platus diržas, kojinės ir batai arba šlepetės; viršugalvio kepuraitė, cukraus galvos formos arba plačiabrylė skrybėlė, ar kūgio pavidalo, apsiūta sabalo arba kito žvėrelio kailiu. Apsiaustas tokio ilgio kaip ir apatinis rūbas. Visa tai iš lengvo juodos spalvos šilkinio audinio. Retai, bet ypač turtingi žydai turi daugiau nei du kostiumus: vienas – kasdienai, kitas – šabui. Sudėvi juos taip, kad spalvos neatpažinsi ir jie virsta skudurais, dažnai sulopytais įvairių spalvų lopinėliais. Plaukai skutami, dalis slepiama po viršugalvio kepurėle, dalis garbanėlių matosi iš abiejų galvos pusių. Barzdos ilgos, susivėlę, nešukuotos, dengia krūtinę“ (3, 130) (42 pav.).

40 pav. GROTGERIS, A. *1863 m. manifestantai.* LMAB Retų spaudinių sk.

To paties laikmečio Lietuvos žydų kostiumas aprašomas analogiškai: „Lietuvos žydai rengiasi ilgais apsiaustais, siūtais iš juodo šilko, juosmenį susijuosia plačia šilkine juosta, ant galvos nešioja juodą aksominę viršugalvio kepuraitę, o virš jos – didelę kailinę kepurę“ (3, 136) (43 pav.).

Buvusi *sarmatiška*, XVII a. tapusi *lenkiška*, o XIX a. – *žydiška* dėvėsena draudimo įsake aprašoma taip: „bet kokie skirtumai tarp žydiškos aprangos ir vietinių gyventojų rūbų turi būti panaikinti; *peisus* nešioti griežtai draudžiama; *talesus* ir *tvalimus (tfillinus)* ir *jarmulkas* leisti

41 pav. 1846 m. Lietuvos žydai. Iš: RUBENS, A. *A History...,* 170.

nešioti tik sinagogose ir kituose maldos namuose apeigų metu; nurodyti, kad rabinai dėvėtų tokį pat apdarą kaip ir vietiniai gyventojai; įpareigoti rabinus pasirašyti, kad jie jokiu būdu neleistų žydėms skustis galvų, o iš pažeidusių šį įsaką žydžių išieškoti po 5 sidabro rublius“ (8, 113).

1851 m. caro įsaku žydų moterims buvo uždrausta skustis galvas po vestuvių. Šis draudimas susijęs su asmenine prievarta, kuomet buvo brutualiai siekiama patikrinti, ar įsakas vykdomas. Mat pamaldi ir kukli žydė negalėjo rodyti savo plaukų niekam, išskyrus vyrą. Ir tik pataisos prie įsako jį tariamai suminkštino, leisdamos vykdyti patikrinimą (ar neskutama galva) išimtinai moters vyro ar kito vyriškos lyties giminaičio akivaizdoje.

Kadangi žydžių galvų nedengė natūrali puošmena – plaukai, susiformavo dekoratyvinis pakaitalas ir didžiulė galvodangos įvairovė: nėrinių čepčiukai, puošti gėlėmis ar paukščiukais, vadinamieji *kupkeh* ar *binde* (vok. *Binde* – juosta, tasma, kaspinas); įvairūs kaktos raiščiai, vadinamieji *stirnbindel* ar *sternstichl*, kurie atrodė kaip diademos su perlais; kiti buvo siūti iš satino, šilko ar aksomo su blizgučiais, siuvinėti perlais, su dviem pritvirtintais kaspinais (3, 136).

XIX a. pradžios žydų moterų išvaizda aprašoma taip: „Moterų apdarai panašūs į lenkių moterų rūbus; plaukai skutami, o galvos dengiamos įvairiai aprištomis skarelėmis. Turtingos moterys nešioja karūnėles, puoštas perlais ir deimantais, ilgus auskarus“ (3, 130) (44, 45 pav.).

Iš išlikusios ikonografijos matyti, kad Lietuvos žydžių išvaizda išlaikė daugiau rytietiškos archaikos požymių nei lenkų, kur akivaizdesnis europietiškos mados poveikis; o nūdienėje Ukrainos teritorijoje šis prisirišimas prie archaikos ir rytietiško stiliaus buvo dar akivaizdesnis: „Jos aprengtos juokingais, neskoningais rūbais, siūtais iš šilkinių skudurų. Jų galvos apsuktos baltu šaliu ir paliktos trys uodegos ant pečių“, – visa tai matome ir 1815 m. Lietuvos žydžių atvaizde (3, 136) (46 pav.). „Iš po šio galvos apdangalo kyšo siūbuojantys perlų vėriniai, metaliniai papuošalai, kabantys virš ausų ir kaktos. Kūnas dengiamas laisva liemene ir dideliu laisvu apsiaustu. Abu rūbai siūti iš šilkinio audinio. Rankos slepiamos po ilgomis laisvomis marškinių rankovėmis su rauktais apsiuvais. Bateliai ne iš odos, su kulnais, tačiau kiekviena jų, atrodo, ne kelia kojas, bet tempia“. Analogiškos šlepetės, kurias, galima įsivaizduoti, avint tempiamos kojos, vaizduojamos ir 46 pav. „Virš visko jos užsimeta apsiaustą arba net du, kurių rankovės kabo nugaroje“, – tokia viršutinio apdaro dėvėjimo

42 pav. 1846 m. Lenkijos chasidas su žmona. Iš: RUBENS, A. *A History...,* 167.

43 pav. 1846 m. Lietuvos žydas su žmona ir dukra. Iš: RUBENS, A. *A History...,* 168.

44 pav. NORBLIN, J. P. 1817 m. žydų moteris. Iš: RUBENS, A. *A History...*, 143.

45 pav. XVII a. žydės šeštadieninis apdaras. Iš: КАНДЕЛЬ, Ф. *Очерки...*

maniera, būdinga rytietiškiems kraštams, sutinkama ir šiandien. „Aplink kaklą apsideda kailinę apykaklę. Jos didžiuojasi savo galvos apdangalu ir perlais, o daugiau papuošalų turinčiosios demonstruoja turtingumą“ (3, 138).

Siekiant „sulieti“ žydus su „pagrindiniais gyventojais“ – tituline nacija, 1850 m. priimtas potvarkis dėl draudimo žydams dėvėti tradicinius drabužius ir augintis *peisus*. 1851 m. sausio 1 d. žydiškas kostiumas buvo visiškai uždraustas ir tik seniems žydams tebuvo leista baigti dėvėti savo įprastus apdarus ligi gyvenimo pabaigos, su sąlyga, kad jie susimokės visus priklausančius mokesčius (3, 113).

Carinės Rusijos administracija, pasyviai stebint vietinei Lietuvos bajorijai, siekė inkorporuoti žydų etnokonfesinę grupę į savo luominę socialinę struktūrą ir iš dalies kultūriškai asimiliuoti, t.y. pakeisti jų tapatybę, ir šiam tikslui pasiekti puikiai pasitarnavo reikalavimas atsisakyti tradicinių žydų kostiumų (23, 110).

46 pav. 1815 m. Lietuvos žydės.
Iš: RUBENS, A. *A History...,* 140.

LITERATŪRA:

1. JOHNSON, P. *Žydų istorija.* Vilnius: Aidai, 1999.
2. КОМИССАРЖЕВСКИЙ, Ф. *История костюма.* Минск, 1999.
3. RUBENS, A. *A History of Jewish Costume.* New York: Funk & Wagnalls, 1967.
4. МЫЛЬНИКОВ, А. С. Язык культуры и вопросы изучения этнической специфики средств знаковой коммуникации. Iš: *Этнографическое изучение знаковых средств культуры.* Ленинград: Наука, 1989.
5. БОГОСЛОВСКАЯ, И. В. *Одежда народов библейских стран.* Санкт–Петербург, 1995.
6. MOŻDŻYNSKA-NAWOTKA, M. *O modach i strojach.* Wrocław, 2003.
7. ИВАНОВА, Ю. В. Поведенческие стереотипы: обряд примирения кровников в горных зонах Балкан и на Кавказе. Iš: *Этнографическое изучение знаковых средств культуры.* Ленинград: Наука, 1989.
8. *Краткая еврейская энциклопедия.* Т. 6. Иерусалим: Еврейский университет, 1992.
9. МЕРЦАЛОВА, М. Н. *Костюм разных времен и народов.* Т. I. Москва, 1993.
10. ВИКТОРОВА, Л. Л. Об этнической специфике культуры. Iš: *Этнографическое изучение знаковых средств культуры.* Ленинград: Наука, 1989.
11. GUZEVIČIŪTĖ, R. Drabužių kelionės. Marškiniai. Iš: *Liaudies kultūra*, 2004, Nr. 6.
12. *Иллюстрированная энциклопедмя моды.* Прага, 1986.
13. GUZEVIČIŪTĖ, R. Drabužių kelionės. Kaftanas. Iš: *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 5.
14. GUZEVIČIŪTĖ, R. Drabužių kelionės. Kelnės. Iš: *Liaudies kultūra,* 2002, Nr. 2.
15. MEZGER, Therese und Mendel. *Judisches Leben im Mittelater.* Wurzburg, 1983.
16. АРТАМОНОВ, М. И. *История хазар.* Ленинград: Изд. Государственного эрмитажа, 1962.
17. BUMBLAUSKAS, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795.* Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005.
18. КРЮКОВ, М. В., МАЛЯВИН, В. В., СОФРОНОВ, М. В. *Китайский этнос в средние века (VII–XIII)*. Москва: Наука, 1984.
19. GUZEVIČIŪTĖ, R. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kostiumo įtaka žydų aprangai. Iš: *Kultūrologija,* 12. Vilnius, 2005.
20. GUZEVIČIŪTĖ, R. Žydų gyvensena ir dėvėsena XVI–XVII amžiuje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Iš: *Kultūrologija*, 14. Vilnius, 2006.
21. GUZEVIČIŪTĖ, R. Kepurių keliones prisiminus. Žydų galvodanga. Iš: *Liaudies kultūra,* 2008, Nr. 3.
22. GUZEVIČIŪTĖ, R. *Kontušas ar frakas?* Vilnius: Arėjas, 1993.
23. SIRUTAVIČIUS, V. Vilniaus intelektinis elitas ir „žydų klausimas“ 1856–1863 metais. Iš: *Žydų klausimas Lietuvoje XIX a. viduryje*. Vilnius, LII leidykla, 2004.

Travels of the Jewish Costume

Rūta GUZEVIČIŪTĖ

Several thousand years of history has decided the diversity and variety of the Jewish national costume. It spectacularly combines the luxurious Eastern and rational Western traditions. The Jewish national costume also clearly demonstrates how receptive a costume can be and how anything can be matched to anything. Conversely, the history of the world costume shows that ingenuity in terms of differences among costumes is limited and inventions are rare, but they (e.g. caftan) can give rise a whole series of transformations that change the original object beyond recognition.

Throughout the whole of their history Jews have been upon the anvil. The overview of the history of the Jewish national costume shows how different states and their native nations interpreted Jews and how that view influenced the Jewish costume. Such influences stretch from the need to distinguish them in Muslim countries, via the aim to ostracise in Catholic Europe and the decision to make them invisible in Tsarist Russia. The Jewish ability to adapt and survive in hostile conditions in different countries is at the heart of the flexibility of the Jewish national costume, which also managed to keep surprising stability and identity in the kaleidoscopically changing world.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT–01108 Vilnius, el. p. grkostium@gmail.com
Gauta 2009-06-10, įteikta spaudai 2009-10-26

Les Rites de Passage

Arnold van GENNEP

8. Laidotuvės

Pirmąsyk susidūręs su laidotuvių apeigomis tikiesi atskyrimo ritualus būsiant jų ryškiausius dėmenis, palyginti su peržengimo bei įjungimo ritualais, kurie turėtų būti tik vos žymūs. Tačiau ištyrus duomenis pasirodo, jog atskyrimo ritualai tėra labai negausūs ir labai paprasti, o peržengimo ritualai kartais trunka taip ilgai ir yra tokie sudėtingi, kad nusipelno būti laikomi kone autonomiškais. Ir galiausiai tie laidotuvių ritualai, kuriais mirusysis įvedamas į mirusiųjų pasaulį, yra išplėtoti labiausiai ir turi didžiausią reikšmę.

Vėlgi esu priverstas pasitenkinti vos keliomis trumpomis pastabomis. Kiekvienam žinoma, kad laidotuvių ritualai labai įvairuoja priklausomai nuo tautos, taip pat nuo mirusiojo lyties, amžiaus bei socialinės padėties. Vis dėlto šioje nepaprastoje detalių įvairovėje galima išskirti tam tikras vyraujančias ypatybes, be to, kai kurias iš jų aš ketinu klasifikuodamas apjungti.

Laidotuvių ritualai dar sudėtingesni, kai vienoje ir toje pačioje tautoje gyvuoja skirtingos ar net prieštaringos pomirtinio pasaulio sampratos, kurios dargi gali tarpusavyje susimaišyti, ir tą sumaištį savo ruožtu atspindi ritualai. Pagaliau žmogų dažnai manoma esant sudarytą iš keleto dėmenų, kurių pomirtinis likimas nevienodas, – tai kūnas, gyvybinė jėga, kvėpavimo siela, siela-šešėlis, siela-nykštukas, siela-gyvūnas, kraujo siela, siela-galva ir t.t. Vieni iš šių dėmenų amžini, kiti tveria tik kurį laiką, o dar kiti miršta iškart. Toliau ketinu abstrahuotis nuo visų šių variantų, nes jie lemia tik formalų ritualų sudėtingumą, bet ne jų vidinę struktūrą.

Gedulas – kurį anksčiau laikiau sudarytą vien iš tabu bei negatyvių praktikų, turinčių izoliuoti mirusįjį nuo visuomenės, nes mirtis jį fiziškai paverčia sakraliu, nešvariu,[1] – dabar man atrodo kiek sudėtingesnis reiškinys. Tai pereinamasis tarpsnis išlikusiems gyviesiems, kurie patenka į jį per atitinkamus atskyrimo ritualus ir išeina iš jo per įjungimo atgal į visuomenę ritualus (gedulo pabaiga). Kai kuriais atvejais gyvųjų vidurinysis pereinamasis tarpsnis sutampa su mirusiųjų pereinamuoju tarpsniu,[2] ir pirmojo pabaiga sutampa su antrojo pabaiga – t.y. su velionio įvedimu į mirusiųjų pasaulį. Taip tarp habių Nigerijos plokštikalnėje „sakoma, jog našlystė trunka tol, kol mirusiojo klajojanti siela arba nukeliauja pas dieviškąsias protėvių dvasias, arba pergimsta“.[3]

Gedulo metu gedintys gyvieji kartu su mirusiuoju sudaro vieną ypatingą grupę, atsidūrusią tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulio, todėl kaip greitai gyvieji šią grupę paliks, priklauso nuo to, kaip artimi jie yra mirusiajam. Gedulo reikalavimai remiasi giminystės laipsniu ir kiekvienoje tautoje yra susisteminti pagal savitą to giminystės laipsnio nustatymo būdą (pagal tėvą, pagal motiną, pagal abu ir t.t.). Užtat atrodo visai pagrįsta, kad našliai bei našlės šiai ypatingai sričiai turi priklausyti ilgiausiai, išeina iš jos tik per atitinkamus ritualus ir tik tuomet, kai nebegalima įžiūrėti su ja netgi tokio fizinio ryšio kaip, pavyzdžiui, nėštumas. Ritualai, panaikinantys visus elgesio reikalavimus (kaip kad ypatingas apdaras) bei draudimus, taikomus gedulo metu, laikytini reintegracijos į visuomenę ritualais (arba į visą visuomenę plačiausia prasme, arba į tam tikrą apibrėžtą grupę) ir yra tos pat prigimties kaip neofitų reintegracijos ritualai po iniciacijos.

Gedulo metu visiems, kas yra jo paliesti, socialinis gyvenimas sustoja, ir trunka gedulas tuo ilgiau, kuo glaudesni buvo jų socialiniai ryšiai su velioniu (ypač našlėms, giminėms) ir kuo aukštesnė buvo velionio socialinė padėtis. Jeigu mirusysis buvo genties vadas, gyvenimas sustoja visai genčiai. Gedulas tuomet būna viešas, paskelbiamos išeiginės dienos, o mirus kai kuriems smulkiems Afrikos karaliukams, netgi „laisvo elgesio periodas“. Kinijoje kaip tik šiuo metu (1908 m.), susidarius naujoms politinėms, ekonominėms bei administracinėms aplinkybėms, mėginama sušvelninti tą pritrenkiantį poveikį, kokį padarė visuomenei imperatoriaus bei imperatorienės regento mirtys.[4] Anksčiau socialinis gyvenimas Kinijoje tokiu atveju daugeliui mėnesių visiškai sustodavo, netgi namuose, kas šiais laikais paprasčiausiai reikštų katastrofą.

Laidotuvių ritualų pereinamojo tarpsnio pagrindinis fizinis požymis – ilgesnis ar trumpesnis palaikų arba karsto laikymas mirusiojo namuose (kaip kad budynėse),

svetainėje ar kitur. Bet tai tėra tų ritualų, į kuriuos jau buvo atkreipęs dėmesį Lafitau, sušvelninta forma. „Itin laukinėse tautose mirusiųjų kūnai į kapą pirmiausia patalpinami tik laikinam saugojimui. Po tam tikro laiko su jais vėl atliekamos apeigos, ir laidotuvės tęsiasi“.[5] Toliau jis aprašo karibų ritualus: „Jie įsitikinę [mirusįjį] tol neinant į vėlių šalį, kol jis visai nepraranda kūno“. Pereinamasis tarpsnis taip pat buvo sudominęs Michailovskį.[6] Pagrindinis šio tarpsnio ritualas – arba palaikų sunaikinimas, arba laukimas, kol jie sunyks savaime. Kaip tik tuo, pavyzdžiui, remiasi Madagaskaro becilėjų apeigos, kurių pirmoji ritualų serija atliekama belaukiant, kol kūnas suirs jo laikymo vietoje (kur jo puvimas pagreitinamas greta kūrenama ugnimi), o tada pradedama antroji – griaučių laidojimas.[7]

Kitais atvejais pereinamasis tarpsnis kartais būna padalytas į kelias dalis, ir postliminaliniu periodu jo trukmė surikiuojama atminais (po savaitės, dviejų savaičių, mėnesio, keturiasdešimties dienų, metų ir t.t.), savo prigimtimi panašiais į vestuvių, gimimo, kartais ir iniciacijos metinių paminėjimus.

Kadangi Indonezijoje laidotuvių stadijos jau yra nuodugniai ištirtos,[8] pasitelksiu pavyzdžių iš kitų kraštų. Todų apeigos panašios į indoneziečių ritualus.[9] Juos sudaro kremacija, palaikų saugojimas ir pelenų palaidojimas, taip pat akmenų rato aplink juos pastatymas. Visa procedūra trunka kelis mėnesius. Mirusieji keliauja į Amnodrą, požeminį pasaulį, kur jie vadinami *Amatol*. Kelias ten skiriasi priklausomai nuo klano ir yra apsuptas kliūčių. „Blogieji“ nuo siūlo tilto krenta į upę, ant kurios kranto paskui kurį laiką gyvena, susimaišydami ten su įvairiausių kitų genčių atstovais. Jaučiai irgi eina į Amnodrą. Amatoliai ten daug vaikšto, o kai jų kojos nudyla ligi kelių, grįžta į žemę. Obdoro ostiakai[10] išneša iš namų viską, išskyrus velionio įrankius, o šis aprengiamas ir padedamas į skobtinį luotą. Šamanas klausia velionio, kodėl tasai numirė. Jis nugabenamas į savo klano laidojimo vietą ir taip su visu luotu pastatomas ant įšalusios žemės kojomis į šiaurę, apdėtas visais tais daiktais, kokių tik jam aname pasaulyje gali prireikti. Velionį laikoma dalyvaujant vaišėse, čia pat iškeliamose gedėtojų, kurie paskui išsiskirsto. Giminaitės moterys pasidaro velionio pavidalo lėlę ir kasdien ją rengia, prausia bei maitina pustrečių metų, jei velionis vyras, arba dvejus metus, jei moteris.[11] Tuomet lėlė pernešama ant kapo.

Gedulas trunka penkis mėnesius vyrui ir keturis mėnesius moteriai. Velionis keliauja ilgą ir kankinantį kelią į šiaurę, kur plyti tamsus ir šaltas mirusiųjų pasaulis.[12] Kelionės trukmė, regis, sutampa su laiku, kurį laikoma lėlė. Taigi matome preliminarinių ritualų seriją, pereinamuosius ritualus ir laidotuvių pabaigą, kai velionis pasiekia savo paskutinę buveinę.

Šiaurinių ostiakų mirusiųjų pasaulis yra anapus Obės žiočių, Šiaurės vandenyne.[13] Jį apšviečia tik mėnulis. Nebetoli ligi šio mirusiųjų pasaulio kelias išsišakoja į tris šakas, vedančias prie trijų įėjimų: vienas – nužudytiesiems, skenduoliams, savižudžiams ir t.t., kitas – visokiems nusidėjėliams, o trečias – tiems, kurie nugyveno padorų gyvenimą. Irtyšiaus ostiakų anas pasaulis yra danguje. Tai graži šalis, užlipama keletu kopėčių, iš kurių kiekvienos yra nuo trijų šimtų ligi tūkstančio pėdų ilgio, arba grandine. Iš ten žemėn kartais nusileidžia dievai, šventi lokiai (galbūt totemai),[14] kai kurie mirusieji, bent jau taip byloja senovės padavimai.[15] Man regis, ir čia laikas, kurį laikoma lėlė, turi būti susijęs su tariamos kelionės į aną pasaulį trukme.

Indijos kolų laidotuvių apeigos pateikia gerą pavyzdį, kaip kombinuojami žinomi profilaktiniai ritualai su perėjimo ritualais.[16] Jų eilės tvarka tokia: 1) Iškart po mirties kūnas paguldomas ant žemės, „kad siela lengviau rastų kelią į mirusiųjų namus“, kurie yra po žeme. 2) Kūnas nuprausiamas ir nudažomas geltonai atbaidyti piktosioms dvasioms, kurios sutrukdytų sielos kelionę. 3) Dėl tos pat priežasties susirinkę giminės bei kaimynai gailiai klykauja. 4) Kūnas paguldomas ant pakylos kojomis link išėjimo, kad siela nerastų kelio atgal į trobą, dėl tos pat priežasties ir procesija eina aplinkiniais keliais. 5) Eisenoje negalima dalyvauti vaikams, moterys rauda, vyrai tyli. 6) Kiekvienas vyras nešasi po sausą šakalį, kurį paskui mes į laužą. 7) Ant laužo kartu padedama ryžių bei mirusiojo lyčiai būdingi reikmenys, o lavono burnon pridedama ryžių pyragaičių bei sidabrinių pinigėlių kelionei, nes siela išlaiko kūno pavidalą. 8) Moterys pasitraukia, ir uždegamas laidotuvių laužas.[17] Kartu sudeginami ir mirusiojo patiesalai, irgi siekiant užkirsti kelią jo sugrįžimui. 9) Vyrai surenka apdegusius kaulelius, sudeda juos į puodynę ir parneša ją atgal į velionio namus, kur ji pakabinama prie stulpo. 10) Pakeliui barstomi ryžiai, priešais duris padedama maisto – vis tam, kad jei velionis, nepaisant visų atsargumo priemonių, vis dėlto sugrįžtų, tai užuot kam nors pakenkęs, turėtų ką pavalgyti. 11) Visi velionio asmeniniai daiktai išnešami kuo toliau šalin, nes jie jau tapo nešvarūs, be to, juose gali tūnoti pats velionis. 12) Namai nuskaistinami iškeliant juose pašventintas vaišes. 13) Po kurio laiko atliekamos velionio „sužadėtuvės“, arba „sąjunga su požemių gyventojais“. Dainuojamos vestuvinės dainos, šokama, o moteris, nešanti puodynę, šokinėja

iš džiaugsmo. 14) Vestuvininkų vilkstinė su muzika ir t.t. eina į velionio ir jo protėvių tėviškę. 15) Puodynė su mirusiojo kaulais nuleidžiama į nedidelį griovį, virš kurio pastatomas akmuo. 16) Dalyviai sugrįžę privalo nusimaudyti. Visi tie, kurie žūdami buvo sužaloti, kuriuos sudraskė tigras arba kurie tapo sumaitoti per kokį nelaimingą atsitikimą, virsta piktosiomis dvasiomis ir į mirusiųjų šalį patekti negali. Be to, mirusiųjų šalis – tai protėvių namai, į kuriuos įžengti gali tiek tie, kas buvo susituokęs.[18] Kartkartėmis jie sugrįžta į žemę, o kai nori, gali pergimti į kurį nors savo giminės pirmagimį (ypač vaikaitį bei provaikaitį).[19]

Čia ne vieta lyginamajam pomirtinių pasaulių aprašymui.[20] Labiausiai paplitusi samprata jį esant analogišką mūsiškiam, tik malonesnį, ir jo visuomenę esant organizuotą taip pat, kaip ir čia. Taigi kiekvienas vėl sugrįžta į tą patį klaną, grupę ir prie to paties užsiėmimo kaip žemėje. Iš čia logiškai išeina, kad vaikai, kurie dar nėra tapę gyvųjų visuomenės nariais, neturi sau vietos ir mirusiųjų visuomenėje. Katalikų požiūriu, vaikai, mirę nekrikštyti, amžinai pasilieka tarpinėje zonoje, arba užmarštyje. Panašiai pusiau civilizuotose tautose dar neįvardyto, neapipjaustyto ar kitaip ritualiai nepripažinto mirusio vaiko kūnelis palaidojamas be įprastų apeigų, tiesiog išmetamas arba sudeginamas, juoba jei dar kalbamoje tautoje tikima jį išvis neturint sielos.

Kelionė į aną pasaulį bei įžengimas į jį apima keletą perėjimo ritualų, kurių detalės priklauso nuo to, kaip toli jis yra, ir nuo jo topografijos. Pirmiausia paminėčiau Mirusiųjų salas, aptinkamas senovės Egipto,[21] Asirijos-Babilono,[22] įvairių laikotarpių bei sričių graikų (plg. Hadą „Odisėjos“ XI skyriuje),[23] keltų,[24] polineziečių,[25] australų[26] bei kitų tikėjimuose. Butent tokių tikėjimų pamatu atsirado paprotys suteikti mirusiajam tikrą arba miniatiūrinį luotą su irklais. Kitos tautos aną pasaulį įsivaizduoja kaip tvirtovę, apsuptą sienų (kaip kad Šeolas su užsklendžiamomis durimis – požeminė mirusiųjų buveinė žydų tradicijoje,[27] arba babiloniečių Aralu),[28] padalytą į atskirus skyrius (pavyzdžiui, senovės egiptiečių Duat), esantį ant aukšto kalno (kaip kad dajakai) arba kalno viduje (kaip hinduistai Indijoje).

Mums šiuo atveju svarbu tai, kad palydintieji velionį – kadangi jo laukia kelionė[29] – stropiai stengiasi aprūpinti jį visais reikalingais dalykais (apdaru, maistu, ginklais bei įrankiais, tarp jų ir maginės-religinės prigimties: amuletais, slaptažodžiais, ženklais ir t.t.), kurie užtikrintų jam saugią kelionę arba perėjimą ir palankų priėmimą, tarsi jis būtų gyvas keliautojas. Užtat kai kuriomis detalėmis šie ritualai sutampa su aptartaisiais 3-iame skyriuje. Pavyzdžiui, lapiai pasirūpina ant kapo užmušti šiaurės elnią, kad velionis galėtų į savo galutinį tikslą sunkiu keliu nujoti juo raitas.[30] Kai kas įsitikininęs, kad kelionė trunka tris savaites, kiti sako, kad trejus metus.

Galima būtų suminėti daugybę panašių papročių. Tokį perėjimą, pavyzdžiui, mena senovės graikų „obolas (moneta) Charonui“.[31] Šis ritualas užtiktas ir Prancūzijoje, kur velioniui būdavo įduodama didžiausia turima moneta, „kad jis aname pasaulyje būtų kuo geriau priimtas“.[32] Jis tebežinomas ir šiuolaikinėje Graikijoje. Slavai velioniui įduoda pinigų kelionės išlaidoms apmokėti, o štai tarp Japonijos budistų jie skirti senelei keltininkei, kad perkeltų per Sanzu. Badagams tai užmokestis už perėjimą mirusiųjų gija. Musulmonai aštrų kaip išgaląstas kardas tiltą gali pereiti tik būdami tyri, arba „geri“. „Zendavestoje“ Činvat tiltą sergi šunys, kaip kad „Rigvedoje“ keturakiai (su žymėmis virš akių) Jamos šunys sergi takus, vedančius į vieną iš senovės indų anapusinių buveinių, savotišką olą, „uždarą ir slaptą vietą“, prieinamą tamsiaisiais požemiais.[33]

Kartais kelią velioniui parodyti arba vesti vėlių būrius pavedama ypatingoms jėgoms: burtininkams, piktosioms dvasioms, dievybėms. (Senovės Graikijoje jos buvo vadinamos psichopompais – sielų vedliais į anapus.) Toksai Isidės bei Hermio-Merkurijaus vaidmuo gerai žinomas. Pasibaigus muskuokių (paprastai vadinamų Lapėmis) gedului, velionį į vėlių prerijas aname pasaulyje nulydi jaunas karys, kuris tuo kartu gauna mirusiojo vardą. Jis nujoja keletą mylių, padaro vingį ir aplinkiniu keliu sugrįžta. Mirusiojo vardas nuo šiol lieka jam, ir jis laikomas mirusiojo giminių įvaikiu.[34]

Kalifornijos indėnai liuisenai atlieka dramatiškas apeigas, kuriomis tiesiog pasiunčia mirusiųjų vėles šalin nuo žemės ir „prisieja“, tarsi materialiu saitu pririša jas prie keturių dangaus kraštų ir ypač prie Paukščių tako.[35]

Kadangi haidų vaizdiniai apie aną pasaulį pateikia pažįstamų temų kombinaciją, nupasakosiu juos detaliau. Kelias į aną pasaulį atveda prie savotiško užutėkio krantų, kurio kitame krante kaip tik ir yra vėlių šalis, iš kur šios pasiunčia velioniui savieigį plaustą. Pasiekęs aną krantą velionis imasi ieškoti žmonos. Tai užtrunka labai ilgai, nes kaimai čia išsibarstę taip pat kaip haidų žemėje, o kiekvienas mirusysis teturi vieną sau paskirtą žmoną. Mirdamas žmogus nurodo, kuriame kaime jis nori gyventi, ir atsiunčiami šaukliai jį kelionėje palydėti. Visi jam gausiai pridovanoja visa ko reikalinga, o laidotuvių giesmės padeda nuvykti į savo kaimą iškelta galva. Velionis vargšams žemėje likusiems savo giminaičiams siunčia visokias gėrybes. Vėlių šalyje šokami šventi

šokiai, visi linksminasi. Už šios šalies gyvena jos vadas, vardu Didysis Greitasis Debesis, atsakingas už lašišų gausą. Po kurio laiko velionis vėlių šalyje pasirengia kanoją, susirenka visą savo mantą ir, naujiesiems savo bendrams raudant, leidžiasi į šalį, vadinamą Ksada. Tai jo antroji mirtis, o dar jo laukia trečioji bei ketvirtoji. Miręs penktąjį kartą jis sugrįžta žemėn mėlynosios musės pavidalu. Kiti mano, kad visos keturios mirtys nutinka tik po kelių reinkarnacijų žmogumi. Be to, atskiros mirusiųjų šalys čia dar priklauso skenduoliams, mirusiems smurtine mirtimi, šamanams ir t.t.

Žemiau pateikiami laidotuvių ritualai, taikomi mirusiajam sava mirtimi. Mirusiojo veidas išpaišomas, uždedamas šventas galvos apdangalas, jis pasodinamas į karstą, kuriame pasilieka nuo keturių ligi šešių dienų. Dainuojamos specialios maginės dainos, pirmiausia klano, o paskui priešingo klano narių. Į „raudų ugnį“ liejami gėrimai, metama visokio maisto bei tabako lapų. Taip šie daugsyk pasidauginą, ir velionis pasiimąs juos į aną pasaulį. Giminės pasižymi gedulo ženklais – nusiskuta galvas ir išsitepa veidus degutu. Karstas išnešamas pro skylę sienoje ir nugabenamas į kapines, kuriose laidojami tik to paties klano mirusieji.

Našlė dešimt dienų badauja, vietoj pagalvės po galva dedasi akmenį ir kasdien maudosi, neprausdama veido. Po to ji surenka būrį priešingo klano vaikų ir surengia jiems vaišes. (Haidai yra egzogamai.) „Šios vaišės vadinasi ‘prisivertimas ištekėti’. Jų tikslas – užsitikrinti, kad kitąsyk ji ištekėtų už turtingesnio vyro ir kad ji pati ir jos naujasis vyras gyventų ilgai ir laimingai. Kitas informantas pridūrė, jog našlė laikosi taisyklių, panašių į taikomas paauglėms“.[36] Trumpai tariant, nors šių ritualų užduotis – įvesti velionį tarp kitų klano narių ir aprūpinti jį visu tuo, ko jam gali prireikti kelionėje bei aname pasaulyje, tuo pat metu jie yra profilaktiniai bei animistiniai (skylė namo sienoje, karstas, požemis ir t.t. užkerta kelią mirusiajam sugrįžti) arba profilaktiniai bei kontaktiniai (gedulas, maudymaisi ir t.t.).

Gerą perėjimo ritualų, kurių tikslas – įvesti velionį į mirusiųjų pasaulį, pavyzdį teikia Senovės Egipto laidotuvių ritualai. Čia aptarsiu tik Osirio ritualą,[37] kurio esmė – velionio sutapatinimas, viena vertus, su Osiriu, o kita vertus, – su Saule. Manau, kad pirmiau tai turėjo būti du atskiri ritualai, kurie mirties ir prisikėlimo temos pagrindu tapo apjungti. Kaip kad Osiris, velionis suskaidomas į dalis ir paskui vėl sudedamas daiktan, taip pat jis miršta ir vėl atgimsta jau mirusiųjų pasaulyje, užtat turime ir kelis prisikėlimo ritualus. Kaip kad Ra (Saulė), velionis miršta kas vakarą, atsidūręs ant Hado slenksčio. Jo mumija numetama į kampą ir paliekama. Tačiau ritualai, atliekami su juo naktį Saulės laive, po truputį jį atgaivina, ir iš ryto jis jau vėl gyvas ir pasirengęs savo kasdienei kelionei šviesoje virš gyvųjų pasaulio. Šie nuolatiniai atgimimai pagal Saulės ritualą tapo apjungti su vienkartiniu velionio prisikėlimu jam pirmąsyk atvykus į Hadą, sekant Osirio ritualu, taip kad ir šis prisikėlimas tapo kasdieniu. Šių susiliejusių ritualų kartojimas savo ruožtu dera su bendru įsitikinimu, jog tai, kas yra šventa, magiška ir tyra, būtų prarasta, jei nebūtų periodiškai atnaujinama ritualais.

Toliau pateiksiu sinkretišką schemą pagal „Knygą apie tai, kas yra Hade“ ir „Durų knygą“.[38] Įvairiais laikais bei įvairiose vietose buvo paplitę skirtingos Duat, egiptiečių Hado, sampratos, tačiau Tėbų žyniai iš jų samplaikų bei kombinacių išrutuliojo išbaigtą planą. Jų Hadas yra „kaip milžiniška šventykla, labai ilga, padalyta į tam tikrą skaičių skyrių, kuriuos skiria durys, ir kiekviename gale turinčių po išorinį kiemą su pilonu (vartų statiniu), jungiančiu vidinį pasaulį su išoriniu pasauliu.[39] Pirmą nakties valandą, Saulei numirus, „skaisčiosios“ sielos – tai yra, palaidotos pagal deramus ritualus ir aprūpintos reikiamais talismanais – susirenka į Saulės laivą, ir joms atsidaro babūnų ir dvasių saugomos durys. Sielos, nepatekusios į Saulės laivą, pasmerktos amžinai vegetuoti prieškambaryje, laukiamajame.[40]

Pagal „Durų knygą“, durys prilygsta tvirtovių vartams ir prie įėjimo bei išėjimo yra saugomos dievo mumijos pavidalu, o iš kampų – dviejų urėjų (kobrų), spjaudančių ugnimi, bei devynių dievų-mumijų. Praėjimą įgalina užkalbėjimas.[41] Pačią kelionę aprašo „Keleivio po aną pasaulį vadovas“.[42] Smulkesnių detalių skaitytoją nukreipsiu į cituotuosius darbus, tik noriu paminėti, jog kiekvieną skyrių nuo ankstesnio skiriančias duris atidaryti galima tik ritualinėmis priemonėmis. Trejų pirmųjų ir paskutiniųjų durų vardai nežinomi, o štai ketvirtųjų ir jas sekančiųjų vardai tokie: „Paslepiančiosios praėjimą“, „Dievų kolona“, „Papuoštosios kardais“, „Osirio vartai“, „Stovinčiosios stačios (nepajudinamosios?)“, „Potvynio sargas“, „Būtybių didžiosios, gimdančios pavidalus“ ir „Hado dievus uždarančiosios“. Išeinama irgi per prieškambarį.

Šie „durų atidarymai“ turi atitikmenis kasdienėje ritualinėje praktikoje – tai navų (ertmė šventyklos sienoje) durų atidarymas: juosta nukirpta, antspaudas sulaužytas, sklendės atšautos.[43] Prasideda dievo suskaidymas ir sudėjimas – ritualas, priklausantis ir laidotuvėms (burnos atvėrimas[44] ir t.t.). Antrasis navos atidarymas tik patvirtina pirmąjį. Dievas nuprausiamas vandeniu

ir iškvėpinamas smilkalais, apsupamas šventomis juostomis, ištepamas dažais ir kvapniaisiais aliejais. Tada statula vėl pastatoma navoje ant smėlio – visai kaip mirusiojo mumija ir statula laidotuvių rituale. Navos uždarymo ritualas prilygsta būdingam išėjimo iš šventyklos ritualui.[45]

Taigi kasdienio dievo pagarbinimo ritualo objektas – kasdienis Ra-Osirio atgimimas. Savo ruožtu laidotuvių ritualai kartu ir 1) prikeldavo mirusįjį, mumifikavimo bei kt. būdais paversdavo jį dievu, ir 2) tikrą bei galutinę jo mirtį atmainydavo naktiniu atgimimu.[46] Taigi esama paralelių tarp laidotuvių ritualų, kasdienio religinio garbinimo, iškilmingo šventyklos atidarymo ir karūnavimo ritualo.[47] Vienu metu Ra, Osirio, karaliaus, žynio bei kiekvieno „skaistaus" mirusiojo mirtis bei prisikėlimas, žinoma, yra kraštutinis atvejis iš visų man žinomų dramatiškų mirties ir prisikėlimo temos pavyzdžių. Reikia pridurti, jog ir gimimas gyvenimui žemėje buvo laikomas atgimimu.[48]

Visi šie atgimimo ritualai gynė velionį nuo pakartotinės mirties kas dieną. Tikėjimas tokia galimybe aptinkamas daugelyje tautų, kartais persipynęs su įsivaizdavimu, jog po kiekvienos mirties velionis pereina iš vienos buveinės į kitą, kaip kad tarp haidų. Kai kurios čeremisų grupės tiki, kad žmogus miršta tik vienąsyk, bet kitos, kaip antai Viatkos čeremisai, sako žmogų galint mirti septynis kartus ir tuomet pereinant iš vieno pasaulio į kitą, kol jis galiausiai pavirsta žuvimi.[49] Čeremisų ritualus sudaro velionio maitinimas, dažniausiai pradžioje ir paskui per „atminus". Kai kurie vogulai bei ostiakai tiki, kad mirusiojo vėlė kurį laiką gyvena jūros dugne arba danguje, paskui po truputį mąžta, kol pasiekia kokio nors mažo vabzdžio didumą arba pati pavirsta tuo vabzdžiu, o tada išnyksta visiškai; jų alimentarinius bei kitus su išlaidomis susijusius ritualus iš dalies galima paaiškinti šia pomirtinių įvykių seka. Vienas virš kito esančių pasaulių doktrina Azijoje paplitusi, jos būta ir mitraizme (septynios planetinės sferos ir atitinkamos viena kitą sekančios iniciacijos).

Kaip kad nepakrikštytų, negavusių vardo arba neinicijuotų vaikų, taip ir mirusiųjų, kuriems nebuvo atlikti laidotuvių ritualai, būklė yra apgailėtina. Jie niekuomet taip ir nepatenka į mirusiųjų pasaulį arba neįsijungia į tenykštę visuomenę. Tai patys pavojingiausi velionys. Jie norėtų vėl sugrįžti į gyvųjų pasaulį, bet kadangi to padaryti negali, tai tampa jo atžvilgiu svetimi ir priešiški. Jie neturi tų priemonių savo būčiai palaikyti, kurias kiti mirusieji randa mirusiųjų pasaulyje, todėl yra priversti kompensuoti jas gyvųjų sąskaita. Negana to, šiems mirusiesiems, praradusiems namų židinį, kartais būdingas aštrus kerštо troškimas. Užtat ir laidotuvių ritualai turi ilgalaikę naudą: jie padeda gyviesiems atsikratyti savo amžinaisiais priešais. Kurie iš mirusiųjų priskiriami benamiams, iš tautos į tautą skiriasi. Be ką tik minėtųjų, šiai kategorijai dar gali priklausyti praradusieji šeimas, savižudžiai, žuvusieji kelionėje, užmuštieji žaibo, mirusieji dėl pažeisto tabu bei kiti. Tai, ką sakau, galioja apskritai, nors tas pats veiksmas skirtingose tautose gali turėti skirtingus padarinius, ir noriu dar kartą pabrėžti, jog neteigiu perėjimo ritualų schemą esant absoliučiai visuotinę ar absoliučiai būtiną.

Ryšium su tuo noriu paminėti įvairius tikėjimus apie savižudžių pomirtinį likimą. Laschas išskyrė keturias jų kategorijas: 1) Savižudybė laikoma normaliu poelgiu, o savižudžio pomirtinis likimas yra toks pat kaip paprastų mirusiųjų. Sunkios ligos, sužalojimo ir t.t. atvejais savižudybė netgi gali būti priemonė sielai po mirties būti geros formos, ne nusikamavusiai ar sužalotai. 2) Už savižudybę aname pasaulyje atlyginama (kario, našlės ir t.t. savižudybės). 3) Savižudžio vėlė negali patekti tarp kitų vėlių ir turi klaidžioti tarp mirusiųjų ir gyvųjų pasaulių. 4) Už savižudybę aname pasaulyje baudžiama, ir savižudis yra pasmerktas klaidžioti tarp abiejų pasaulių tiek laiko, kiek būtų gyvenęs ligi savo natūralios mirties, arba priimamas tik į mirusiųjų pasaulio žemesniąją sritį, arba baudžiamas kankinimais (kaip kad pragaras) ir t.t.[50] Laidotuvių ritualų, skirtų profilaktikai bei apsivalymui, taip pat perėjimo ritualų pobūdis kiekvienai iš šių keturių kategorijų, žinoma, skiriasi.

Perėjimo ritualai aptinkami ir prisikėlimo bei reinkarnacijos ritualuose, nes siela, nors buvo atskirta nuo gyvųjų ir pervesta į mirusiųjų pasaulį, gali pakeisti kryptį ir pati arba verčiama kieno nors kito vėl pasirodyti tarp mūsų. Būdai kartais labai paprasti. Siela gali įsiskverbti į kokios nors moters įsčias ir pasirodyti čia naujagimio pavidalu. Taip, pavyzdžiui, yra tarp Australijos aruntų, kurie mano, kad sielos tyko akmenyse, medžiuose ir t.t., iš kurių gali įšokti į jauną, apkūnią, patrauklią moterį. Įvedimo į gyvųjų pasaulį ritualai tokiu atveju priklauso aptartiesiems gimimo bei vardo suteikimo ritualams.

Asamo lušajų genčių apeigos teikia gerą „amžinojo sugrįžimo" pavyzdį.[51] Mirusysis aprengiamas geriausiais savo rūbais ir sėdimoje padėtyje pririšamas ant pakylos iš bambukų, o šalia jo padedami jo lyčiai būdingi įrankiai bei ginklai. Paskerdžiama kiaulė, ožka arba šuo, ir giminės, draugai bei kaimynai bendrai vaišinasi. Velioniui irgi duodama maisto ir gėrimo. Vakarop jis

paguldomas į šalia namų iškastą kapą. Jo artimiausias giminaitis pasako atsisveikinimo kalbą ir paprašo jo parengti viską, ko reikia, ateisiantiems ir prisijungsiantiems prie jo vėliau. Siela, lydima kiaulės, ožkos ar šuns sielų, be kurių pagalbos ji nerastų kelio, pasipuošusi bei su visais reikalingais daiktais eina į *Mi-thi-hua* šalį, kurioje gyvenimas sunkus ir kankinantis. Bet jei velioniui yra tekę užmušti žmogų ar žvėrį medžioklėje arba jeigu jis buvo iškėlęs visam kaimui puotą, jis eina į patrauklią šalį kitapus upės, kur nepaliaujamai puotauja. Kadangi moterys nei kariauja, nei medžioja, nei kelia puotas, jos negali patekti į šią gražią šalį, nebent jas tenai nusivestų jų vyrai. Po kurio laiko vėlė palieka tą ar kitą iš šių šalių ir sugrįžta į žemę širšės pavidalu. Vėl po kurio laiko ji pavirsta vandeniu ir išgaruoja kaip rasa, o jeigu ant vyro užkrenta rasos lašelis, manoma, kad šiam vyrui gims persikūnijęs mirusysis.[52] Gimus tokiam vaikui, užmušami du viščiukai, o motina su vaiku nuprausiami. Pirmąsias septynias dienas vaiko siela praleidžia tupėdama, tarsi paukštis, ant savo tėvų rūbų ar kūnų, todėl jie stengiasi kuo mažiau judėti. Tuo metu aukomis maldoma namų dievybė. Atliekamos įvairiausios apeigos, o per vienas iš jų artimiausias giminaitis iš motinos pusės vaikui suteikia vardą – taigi vaikas tampa galutinai įtrauktas į klaną.

Kartais mirusiųjų sielos persikūnija tiesiog į gyvūnus, augalus ir t.t., ypač į toteminius. Tokiu atveju atliekami ritualai, priskiriantys velionį atitinkamai toteminei rūšiai.

Specialiõs vėlėms skirtos vietos kartais gali nebūti. Bent jau neretai nutinka, kad jų buveine tampa namų aplinka, kapas (votiakų „mirusiųjų trobelė“) arba kapinės (mandanų vadinamos „mirusiųjų kaimu“). Tokiu atveju pačios laidotuvės yra įvedimo į mirusiųjų pasaulį ritualas. Labai aišku tai pas čeremisus. Matyt, paveikti musulmoniškos totorių įtakos, čeremisai kartu tiki ir anuo pasauliu, panašiu į ostiakų dangų, pasiekiamą per katilą permesta kartimi arba kopėčiomis. Mordvių mirusiųjų buveinė irgi yra kapas arba kapinės.[53] Ryšys su gyvaisiais, vadinasi, ir pereinamasis tarpsnis šiais atvejais trunka ilgiau, nes, kaip sakyta, gyvųjų yra nuolat atnaujinamas arba bendromis vaišėmis, arba velionio lankymais bei maitinimais (pro skylę žemėje ir karste, pro nendrės stiebelį, paliekant maistą ant kapo ir t.t.). Tačiau visuomet ateina laikas, kai taip daryti iš pradžių imama vis rečiau ir rečiau ir galiausiai liaujamasi visai. Paskutiniai atminai arba paskutinis aplankymas užbaigia šiuos atskyrimo ritualus velionio atžvilgiu ir bendruomenės ar apibrėžtos grupės konsolidavimo ritualus gyvųjų atžvilgiu.

Toliau atskirai pateiksiu trumpą [laidotuvių] perėjimo ritualų apžvalgą. Nė nemanau, kad ji yra išsami, bent jau ne daugiau nei bet kuri kita šioje knygoje pateikiama apžvalga.

Atskyrimo ritualams, iš kurių kai kurie jau buvo aptarti, priskirtini: visokios procedūros, kuriomis kūnas išgabenamas iš namų; velionio įrankių, namų, brangenybių, turto deginimas; velionio žmonų, vergų, mylimų gyvūnų žudymas; apsiplovimai, pasitepimai bei apsivalymo ritualai apskritai; visokiausi tabu. Be to, esama fizinių atskyrimo priemonių: karstas, kapas, kapinės, pintas demblys, vieta medyje, ritualiniu būdu sukrauta ar ritualinę reikšme turinti akmenų krūsnis. Itin iškilmingą apeigų pabaigą dažnai reiškia uždaromas karstas ar užverčiamas kapas. Kartais kolektyviniais ritualais vėlės periodiškai išvaromos iš namų, kaimo bei genties teritorijos. Pasitaiko grumtynių dėl palaikų, paplitusių Afrikoje, kurios atitinka nuotakos pagrobimą. Jų tikroji reikšmė, regis, iki šiol liko nesuprasta: gyvieji nenori prarasti vieno savo nario, kol nepriverčiami jėga, nes praradimas sumažina jų socialinę galią. Tokios grumtynės tuo įnirtingesnės, kuo aukštesnės socialinės padėties velionis.[54] Paties lavono sunaikinimo (sudeginant, supūdant ir t.t.) tikslas yra išskaidyti mirusįjį į dalis, atskirti įvairius jo kūnus ir sielas. Kad ir ką apie tai sau manytų Hertzas, palaikai (kaulai, pelenai) naujuoju velionio pomirtiniu kūnu tampa labai retai.

Iš įjungimo ritualų pirmiausia paminėsiu bendras vaišes po laidotuvių ir atminų šventimus. Jų tikslas – sujungti visus gyvus grupės narius vieną su kitu, o kartais ir su velioniu. Taip, kad grandinė, nutrūkusi iškritus vienai grandžiai, vėl būtų sukabinta. Kartais tokio pobūdžio vaišės iškeliamos ir pasibaigus gedului. Kai laidotuves sudaro dvi pakopos (parengiamoji ir galutinė), giminių bendros vaišės paprastai būna pirmosios pabaigoje, jose manoma dalyvaujant ir velionį. Pagaliau kai vaišės keliamos visai genčiai, klanui ar kaimui, šauklio būgnas ar šūksmai suteikia joms dar daugiau kolektyvinio ritualo bruožų.

Įvedimo į aną pasaulį ritualai prilygsta svetingumo, įjungimo į klaną, įvaikinimo ir panašiems ritualams. Apie juos dažnai užsimenama sakmėse, kurių ašinė tema yra nusileidimas į Hadą arba kelionė į mirusiųjų šalį. Juos čia mena ir atitinkami tabu: nevalia kartu su mirusiaisiais valgyti nei gerti nieko, kas pagaminta jų šalyje, leisti jiems save paliesti ar apkabinti, priimti iš jų dovanas ir t.t. Kita vertus, gėrimas su velioniu reiškia prisijungimą prie jo bei kitų mirusiųjų, todėl įgalina keliauti

po jų šalį be jokio pavojaus, kaip kad ir sumokėtas muitas (moneta ir t.t.). Esama ir kitų ypatingų ritualų, tokių kaip mirusiojo smūgis kuoka naujai atėjusiajam per galvą,[55] krikščioniškas paskutiniojo patepimo sakramentas arba paprotys mirusįjį paguldyti ant žemės. Galiausiai šiai kategorijai, ko gero, priskirtini ir „mirusiųjų šokiai“, atliekami kai kurių Amerikos indėnų, Afrikos njajų,[56] slaptųjų bendruomenių bei kitų ypatingų maginių religinių grupių narių.

NUORODOS:

1. GENNEP, van. *Tabou et totémisme à Madagascar*, p. 40, 58–77, 88, 100–103, 338–339, 342.
2. Kaip tik tai George'as Alexander'is Wilkenas yra užtikęs Indonezijoje (Uber das Haaropfer: Und einige andere Trauergebräuche bei den Völker indonesiens. Iš: *Revue coloniale internationale*, 1886–1887, p. 254). Juo seka Robertas Hertzas, šį atvejį apibendrinęs (Contribution *à* une étude sur la représentation collective de la mort. Iš: *Année sociologique*, X, 1905–1906, p. 82–83, 101, 105, 120). Iš tikrųjų gedulo trukmė, kaip kad bus parodyta toliau, dažniausiai priklauso nuo dviejų veiksnių.
3. DESPLAGNES. *Le plateau central nigérien*, p. 221; tikėjimus apie aną pasaulį žr. p. 262–268.
4. [Abu mirė 1908 m. lapkritį. Van Gennepas, matyt, kalba apie sumaištį, kurią Kinijoje sukėlė ekonominė bei politinė reforma ir apie dažnai nesėkmingus santykius su Europos vyriausybėmis. – Vertėjos į anglų kalbą Monikos B. Vizedom past., toliau M. V.]
5. LAFITAU. *Mœurs des sauvages amériquains*, II, p. 444.
6. МИХАЙЛОВСКИЙ, Н. М. *Шаманство*, I. Москва, 1892, p. 13.
7. Žr. GENNEP, van. *Tabou et totémisme à Madagascar*, p. 277–278.
8. HERTZ. La représentation collective de la mort, p. 50–66. Anapusinio pasaulio, kelionių į jį ir t.t. detalių aprašymų galima rasti: KRUIJT. *Het Animisme in den Indischen Archipel*, p. 323–385; darbas remiasi Tyloro, Wilkeno bei Le Tourneau teorijomis bei pažiūromis.
9. Žr. RIVERS. *The Todas*, p. 336–404; Amnodro aprašymą žr. p. 397–400. Šiuos ritualus aprašo ir THURSTON. *Ethnographic Notes in Southern India*, p. 145–146, 172–184.
10. Laikausi informanto duoto pavadinimo, nors Obdoro ostiakai iš tikrųjų yra ostiakai, sumišę su samojedais, žr.: GENNEP, A., van. Origine et fortune du nom de pueple Ostiak. Iš: *Keleti Szemle: Revue orientale pour les Études Ouralo-Altaiques*, II. Budapest, 1902, p. 13–22.
11. ГОНДАТТИ. *Следы язычества у инородцев Северо-Западной Сибири*. Москва, 1888, p. 43. Autorius teigia, jog lėlė telaikoma šešis mėnesius. Jeigu velionis vyras, našlė kartu su lėle miega. Irtyšiaus ostiakai, pasak S. Patkanovo (ПАТКАНОВ, С. К. *Иртышские остяки*. Санкт-Петербург, 1897, p. 146), pastaraisiais laikais lėlę pakeitė pagalve ir velionio apatiniais.
12. БАРТЕНЕВ, В. В. Погребальные обычаи обдорских остяков. Iš: *Живая старина*, V. 1905, p. 487–492; ГОНДАТТИ. *Следы язычества у инородцев Северо-Западной Сибири*, p. 44.
13. Nesuprantu, kodėl Gondatis, kuriuo seka ir Patkanovas (*Иртышские остяки*, p. 146), vėliau sako mirusiųjų pasaulį esant po žeme, kai jis yra po vandeniu. Beje, vogulų bei ostiakų tikėjimuose esama kai kurių neabejotinų krikščionybės įtakų (velnias, pragaras, pomirtinė bausmė).
14. Žr. leidinyje *Revue de l'histoire des religions*, XL, 1899 mano reziumė Charuzino monografijai: KHAROUZINE, N. *Le serment par l'ours et le culte de l'ours chez les Ostiak et les Vogoul*.
15. ПАТКАНОВ, С. К. *Иртышские остяки*, p. 146.
16. Žr. HAHN, *Einführung in das Gebiet der Kolsmission*, p. 82–88.
17. Jei pernelyg smarkiai lyja, kūnas su ypatingomis apeigomis palaidojamas žemėje, tam kad po derliaus nuėmimo būtų vėl iškastas ir sudegintas. Tokiu atveju apeigos būna iš trijų etapų.
18. Apie tai dar žr. aukščiau, skyriuje „Sužadėtuvės ir vestuvės“.
19. Šį aprašymą čia paminėjau todėl, kad jis įrodo tai, kas pasakyta skyriuje „Gimimas ir vaikystė“, kalbant apie ritualą, kai naujagimis padedamas ant žemės (taip elgiasi ir kolai, žr.: HAHN, *Einführung in das Gebiet der Kolsmission*, p. 72) kaip ir numirėlis. Dietrichas (*Mutter Erde*, p. 25–29) pastarajai praktikai yra pririnkęs paralelių, ir aiškina ją kaip „sugrąžinimą Motinos Žemės glėbin“. Nesunku pastebėti, kad bent jau čia ši teorija nepriimtina. Dar norėčiau pridurti, jog mirusius vaikus kolai laidoja, o ne degina, „nes jie dar neturi sielų“ (kolas sielą įgyja tik savo vestuvių dieną) ir neturi teisės keliauti į protėvių šalį, o kremacija skirta kaip tik tam. Kita Dietricho teorija šiuo klausimu (*Mutter Erde*, p. 21–25) irgi žlunga.
20. Tarp kitų, žr. TYLOR, *Primitive Culture*, sk. XIII.
21. Apie Aaru laukus bei salas, mirusiųjų teismą bei kelionę žr.: MASPÉRO, G. *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique*, I. Paris: Hachette, 1895, p. 180 ir t., su bibliografija.
22. Ten pat, p. 574 ir t.
23. Tarp kitų žr.: ROHDE, E. *Psyche*. Tübingen: J. C. Mohr, 1898; DIETRICH, A. *Nekyia*. Leipzig: B. C. Teubner, 1893; REINACH, A. J. Victor Bérard et l'Odyssée. Iš: *Les essais*, 1904, p. 189–193.
24. MEYER, K. *The Voyage of Bran*. London, 1895.
25. ZEMMRICH, J. Toteninsel und verwandte geographische Mythen. Iš: *Internationales Archiv für Ethnographie*, IV, 1891.

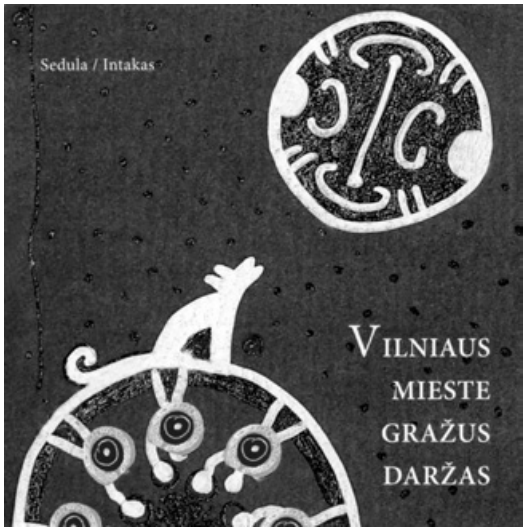
26. STREHLOW, C., LEONHARDI. *Die Aranda und Luritja-Stämme in Zentral Australia*. Frankfurt am Main: Völker-Museum, 1907–1908, I, p. 15; II, p. 6.
27. Žr. SCHWALLY. *Das Leben nach dem Tode: Nach dem Vorstellung die alter Israel in dem Judentus einschliesslich Volkglaubens in Zeitale Christi*. Giessen, 1892.
28. MASPÉRO, G. *Histoire ancienne…*, I, p. 693 ir t.
29. Apie sabėjų mirusiųjų pasaulį žr.: SIOUFFI. *Étude sur la religion des Soubbas*, p. 156–158; apie ten vedančius ir sueinančius kelius – p. 126–129; o apie atitinkamus laidojimo ritualus – p. 120, 121 (išn.), 124–126. Sielos kelionė trunka septyniasdešimt dvi dienas, o gedulas – tik šešias dienas. Bendros vaišės ir atminų vaišės absoliučiai privalomos. „Paskutinio kąsnio“ ritualu mirusiajam, iškeliaujančiam į aną pasaulį, patiekiama „ko nors daugiau nei jo įprastas racionas, kurio tokiu atveju negana“.
30. ХАРУЗИН, Н. *Русские лопари*. Москва, 1890, p. 157–158. Daugiau šios rūšies duomenų žr.: МИХАЙЛОВСКИЙ, Н. М. *Шаманство*, I, p. 19–24.
31. Žr.: ANDREE, R. *Totenmünze*. 1889, p. 24; taip pat *Mélusine*, kur minėta.
32. THIERS, J. B. *Traité des superstitions*. Paris, 1667; kitas prancūziškas paraleles žr.: SEBILLOT. *Le folk-lore de la France*, I, p. 419, kur galima aptikti duomenų ir apie (požeminę) jūrą, kurią tenka perplaukti pakeliui į pragarą.
33. Žr. OLDENBERG. *La réligion du Véda*, p. 450–462; kita buveinė yra danguje. Oldenbergas teisus, manydamas šias dvi sampratas atsiradus nepriklausomai, tik paskui susimaišius, bet jos nėra susijusios vien su dualistinėmis sistemomis. Toks skirtingų tikėjimų vienoje tautoje sugyvenimas yra gana dažnas reiškinys, ir vienų mirusiųjų lokalizavimas viename iš šių pasaulių, o kitų – kituose dažnai turi ne etinį, bet socialinį pamatą.
34. OWEN. *Folk-lore of the Musquakie Indians*, p. 83–86.
35. DU BOIS. *The Religion of the Luisenio Indians*, p. 83–87.
36. SWANTON, J. R. *Contributions to the Ethnology of the Haida* (= *Publications of the Jesup North Pacific Expedition*, V, Part I). Leiden, 1905, p. 52–54; apie haidų pažiūras į pomirtinį gyvenimą žr. p. 34–37.
37. MASPÉRO, G. *Études de mythologie et d'archéologie égyptienne*, II: *Compte rendu de les hypogées royaux de Thèbes*. Paris: E. Leroux, 1893, p. 1–187; JEQUIER, G. *Le livre de ce qu'il y a dans l'Hadès: Version abregée publié d'après les papyrus de Berlin et de Leyde avec variations et traduction*. Paris: E. Bouillon, 1894; MORET, A. *Le Rituel du culte divin journalier en Égypte*, taip pat *La royauté pharaonique*.
38. Pastaroji knyga buvo parašyta siekiant soliarinę teoriją suderinti su osiriškąja, į kurią neatsižvelgiama „Knygoje apie tai, kas yra Hade“, viso to santrauką žr.: MASPÉRO, G. *Compte rendu de les hypogées royaux de Thèbes*, p. 163–179.
39. JEQUIER, G. *Le livre de ce qu'il y a dans l'Hadès*, p. 19.
40. Ten pat, p. 20, 39–41; MASPÉRO, G. *Compte rendu de les hypogées royaux de Thèbes*, p. 43–44; vertas dėmesio dialogas dėl „durų atidarymo“ tarp dievo ir šunburnio (babūno).
41. MASPÉRO, G. *Ten pat*, II, p. 166–168; apie duris į teismo vietą žr. „Mirusiųjų knygą“, sk. CXXV.I.52 ir t.
42. MASPÉRO, G. *Ten pat*, I, p. 348.
43. MORET. *Le rituel du culte divin journalier en Égypte*, p. 35 ir t.
44. Ten pat, p. 73–83, 87–89; MASPÉRO. *Compte rendu de les hypogées royaux de Thèbes*, p. 289–318.
45. Ten pat, p. 102–212 ir III lentelė.
46. MORET. *Le rituel du culte divin journalier en Égypte*, p. 226, plg. ir 10–15 bei aukščiau nurodytus puslapius.
47. Hado skyriai kilme susiję mažiausiai su dviem skirtingomis sistemomis. Pagal Tėbų ritualą, galutinis atgimimas įvyksta dvyliktą valandą, šventajam laivui perplaukus išilgai, nuo uodegos ligi galvos, per milžinišką gyvatę, vardu „Dievų gyvata“. Pasak Jequier'io, ji pati yra atgimimo simbolis, nes gyvatės kasmet išsineria iš senos odos (JEQUIER. *Le livre de ce qu'il y a dans l'Hadès*, p. 132–133). Tačiau tai nepaaiškina praėjimo pro dviejų jaučių galvas (MASPÉRO. *Compte rendu de les hypogées royaux de Thèbes*, p. 169–171; apie dvyliktąją valandą žr. p. 96–101).
48. Ten pat, I, p. 23 ir t., 29. Pažymėtina, jog mumifikacijos tikslas yra būtent padaryti įmanomą atgimimą, gyvenimą po mirties.
49. SMIRNOV, I. N. *Les populations finnoises des bassins de la Volga et de la Kama*. Paris: E. Leroux, I, p. 138.
50. LASCH, R. Die Verbleibsorte der abgeschiedenen Seele der Selbstmörder. Iš: *Globus*, LXXVII, 1900, p. 110–115.
51. SHAKESPEAR, M. Typical Tribes and Castes, p. 225.
52. Labai retas reinkarnacijos per tėvą atvejis.
53. SMIRNOV, I. N. *Les populations finnoises des bassins de la Volga et de la Kama*, I, p. 133–144 apie čeremisus ir p. 357–376 apie mordvius.
54. Pavyzdžių žr.: HERTZ. La representation collective de la mort, p. 128, išn. 2.
55. HADDON. *Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits*, V, p. 355. Tokio paties ritualo esama ir tarp atliekamų vestuvių proga (žr. aukščiau).
56. Žr. WERNER, F. A. *The Natives of British Central Africa*. London: A. Constable, 1907, p. 229; SUTHERLAND RATTRAY, R. *Some Folk-lore, Stories, and Songs in Chinyanja*. London: S. P. C. K., 1907, p. 179.

Versta iš: GENNEP, Arnold van. *The Rites of Passage*. The University of Chicago Press, 1960, p. 146–165: VIII. Funerals.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Vilniaus mieste gražus daržas

Senokai klausausi „Sedulos“ ir „Intako“ įdainuotos kompaktinės plokštelės *Vilniaus mieste gražus daržas* (įrašė *Nona Music Studio* ir *Pianola Studio*, išleido VšĮ *VITA ANTIQUA*, 2009, Vilnius). Nuo tada, kai dar praeitą žiemą, apsilankiusi Lietuvos tūkstantmečio direkcijos surengtame leidinių pristatyme atkreipiau į ją dėmesį ir įsigijau. Beklausant įstabių dainų apie Vilnių ir kilo mintis užduoti keletą klausimų „Sedulos“ vadovei Daivai STEPONAVIČIENEI.

Kokia šios kompaktinės plokštelės istorija? Kaip kilo idėja?

Atspirties taškas buvo Lietuvos vardo tūkstantmečio minėjimas, projektas „Vilnius – Europos kultūros sostinė“. 1998 metais „Sedula“ parengė programą apie Vilnių, kuri visuomenei buvo parodyta tik vieną sykį Žemutinės pilies griuvėsiuose. Mums buvo gaila įdirbio, ir dainos gražios. Pasitaikius tokiai progai, nutarėm išleisti kompaktinę plokštelę. O kadangi Vilnius priklauso ne tik moterims, bet ir vyrams, tai į draugiją pasikvietėme vieną geriausių vyrų folkloro kolektyvų „Intaką“. Padėjo ir kompozitorius Audrius Balsys – interpretavo savaip, panaudodamas naujus, neįprastus, įdomius harmoninius sprendimus. Norėjom, kad Vilnius klausytojo vaizduotėje iškiltų su varpų skambesiu, su žirgų kaukšėjimu... Gal ne viskas pavyko, buvo techninių problemų įrašyti garsus gatvėje, bet kai kas ir labai gerai pasisekė.

Matyti, kad atrinktos įvairių rūšių dainos: sutartinės, vestuvinės, šeimos, karo-istorinės Vilnius atsiskleidžia kaip visos Lietuvos traukos centras (kaimo žmonės keliauja pirkti rūtų, aprėdų, šilko kasnykų, aukso žiedelio mergelei ir įvairiausių kitų daiktų), kaip kariaujančios bendruomenės miestas, mergelės ir motinos laukia sūnų, grįžtančių iš Vilniaus...

Kaip atrinkinėjote dainas? Naudojotės Gražinos Krivickienės-Gustaitytės knyga „Vilnius: lietuvių liaudies dainos“ ir joje pateiktomis natomis? Ieškojote archyvuose?

Dainų ieškojome visur. Gražinos Krivickienės-Gustaitytės knyga buvo parankinė, nes joje dainos jau surinktos ir aprašytos, bet ieškojome ir kituose dainynuose, kur tarmė išryškinta, kad nepadarytume klaidų dainuodamos, nes norėjome pateikti visų regionų dainų apie Vilnių. Ieškojome ir melodijų, ir tekstų variantų. Svarstėme, ką būtų galima įtraukti iš savo kitose programose dainuotų dainų, ką iš kitų ansamblių repertuaro. Vienos labai patriotiškos sutartinės neįdainavom, nors labai gaila, ji iš lenkmečio, muzika senovinė, o tekstas tų laikų. Bet ką dabar darysi... 1998 metais programą kūrėme moterišką, nes yra dainų, kuriose išreikšta labai vyriška pozicija. „Sedulai“ buvo nei šis, nei tas vyriškas dainas dainuoti. O į kompaktinę plokštelę „Intakas“ įdainavo tai, ko trūko, – vyriškų dainų.

Kas į dainas buvo „įnešta“ savito?

Na, „Sedula“ visą laiką mėgsta savo trigrašį įkišti, tai nieko naujo ir ne paslaptis. Mūsų sąskambiai kitokie, dainas mes harmonizuojame savaip. tad jų skambesys gali būti neįprastas. Na, kad ir ta pati pirmoji „Vilniaus mieste gražus daržas“ – harmonija parinkta turint omeny XVI a., melodika tarsi renesansinė, ir archajiška, ir istoriška, nes dainos dažniausiai užrašytos vienu balsu, o galimą jų harmonizavimą, pritarimą turi atspėti, nujausti ir pritaikyti. Darnioji tercija nėra dažna viešnia mūsų programose, o sekundinės sutartinės, jų „rėžiantis“ garsas mums labai patinka, be to, dabar ritmo amžius, tad ir mūsų dainavimas – ne išimtis. Audrius Balsys parinko visokių ritmų, tad išėjo dar margiau. O „Intako“ vyrai natūraliai kaip dainuoja, taip ir dainuoja, nebent fonas pridėtas, savito sprendimo paieškota. Aišku, mūsų bendrai dainuojamų sutartinių melodika irgi truputėlį kitokia, vėlgi – kas kada įstoja, kas kokiu ritmu dainuoja, kas kaip įsipina. Paskutinė daina „Išjojo jojo sadauto“, mano požiūriu, labai vykusi.

Audrius, kurdamas aranžuotes, ir vėliau, kai įrašinėjome kompaktą, buvo puolęs į neviltį. Jis įsivaizdavo taip: mes – patriotai, Vilnius – sostinė su fanfaromis, su trimitais. O kai paklausė mūsų dainų, ištarė: Dieve, visose dainose verkiam ir apie Vilnių dainuodami verkiam... Dainų apie Vilnių spektras labai margas. Sakykim, darbo ar kalendorinės dainos turi kažkokių bendrų, jas vienijančių bruožų, o apie Vilnių – kaip mozaika, kuri iš tikrųjų sunkiai „lipdosi“. Audrius tų fanfarų nerado, bet vis tiek paskutinė daina skamba iškilmingai ir rūsčiai, su varpais, nes ji karinė.

Vis dėlto kaip apibūdintumėte dainas apie Vilnių, kokia jų vieta tarp kitų, kuom jos nuo kitų skiriasi, ar jų daug?

Kiek jų, sunku pasakyti. Jonas Basanavičius yra suskaičiavęs daugiau kaip 160, o šiaip – daug tų pačių dainų variantų. Vilnius turbūt svarbiausias kaip karo centras, nes jaunuomenė renkama į Vilnių, čia sudaromi būriai, į mūšio lauką keliaujama iš Vilniaus... Be abejo, Vilnius ir pagrindinis prekybos centras. Šie istoriniai bruožai išskiria Vilnių iš kitų miestų ir jis visai netyčia tampa pasididžiavimo, siekiamumo, tobulumo įvaizdžiu: nes daug bažnyčių, tie mūrai labai svarbu kaimo žmogui, kuris visai kitame pasaulyje gyvena – tarp medžių, upių, ežerų, jam tie mūrai – didybė. Grįstos gatvės, didžiuliai pastatai asocijavosi su tvirtove, valstybės atrama.

Nors liaudies dainų datavimas itin problemiškas, vis dėlto kaip manote, kada galėjo būti sukurtos dainos būtent apie Vilnių?

Nustatyti liaudies dainų atsiradimo laiką išties be galo sunku. Reikia labai gerai išmanyti muzikos raidos istoriją. Reikia žinoti, kada atsirado tam tikri žodžiai, na, tarkim, jeigu žinoma, kad kažkoks konkretus daiktas atsiradęs tam tikru

metu ir jo pavadinimas yra dainos tekste, galima spėti, kad daina sukurta ne anksčiau, o būtent tuo laiku, bet vėlgi – o gal tas žodis pakeitė kitą žodį, prieš tai buvusį, visas tekstas iš ankstesnių laikų, daugybė senovinių, pagoniškų laikų įvaizdžių... Net nežinai, nuo kada ta daina keliauja kai ką vis įpindama – tarkim, mūšio lauką Rygužėje ar tolimą turkelio žemelę... Gali numanyti, kad daina sena, archajiškos formos, bet turinys gali būti ne toks jau ir senas. Jos tiesiog kito, nestovėjo vietoje, jos visą laiką gyvos – dėl to mes, „Sedula“, į liaudies dainas žiūrime kaip į kintantį dalyką, dėl to mes drąsiai į senąsias dainas įpiname naujus muzikinius sąskambius, nes jos nėra muziejinis daiktas, kurio negalima, gink Dieve, pajudinti. Dainos gerbiamos, žinoma jų pradinė forma, bet mes jau savaip įdainuojame, niekada ir nemeluojame, pasakome: mes darėm taip ir šitaip, o jei kam įdomu, – viskas užfiksuota archyviniuose įrašuose, galima pasiklausyti.

Folkloro ansambliai nedažnai dainuoja dainas apie Vilnių? Kaip manote, kodėl?

Vienas dalykas, – reikia norėti kurti temines programas, galimybių yra. Kita vertus, pavyzdžiui, mūsų atveju, medžiaga nėra labai dėkinga ištisai programai sukurti, bet, kadangi mes varijuojame, savo kažką sugalvojam, pagražinam, tai programa kitaip ir suskamba, gal įdomesnė pasidaro. O šiaip nepasakyčiau, kad folkloro ansambliai visai nedainuotų apie Vilnių – ir festivalyje „Skamba skamba kankliai“ ne kartą yra buvęs skirtas visas vakaras būtent Vilniui. Kas ką mokėjo, tas tą atėjęs dainavo. Iš tiesų tą patį kūrinį galima pateikti įvairiai, bet pačios programos kažin kiek nepakeisi. Tai ne darbo dainos, kai apie rugiapjūtę gali dainuoti visi ansambliai ir vis tiek dainos skirtingos, nes skirtingi sąskambiai, tarmės, šiais aspektais galima žaisti, o su Vilniumi nepažaisi.

Dainose apie Vilnių apdainuojama ir kaimo berneliai, mergelės, ir karalius, ir bajorai, t.y. įvairių luomų atstovai. Pirmoji kompaktinės plokštelės daina skirta karalienei Barborai Radvilaitei. Ši daina skiriasi nuo kitų, jau vien tuo, kad pasikeičia net rūtų motyvas: „aš neskinsiu nei rūtelės, nedarysiu nei kvietkelės“. Ar daug dainų sukurta Barborai Radvilaitei?

Ko gero, viena tik ir žinoma. Ir ji vėliau sukurta, ne jai gyvai esant. Tai yra muzikinės kultūros ir atminties atspindys. Kaip ir Barboros Radvilaitės portretai – iš tų, kurie išliko, nėra nė vieno jai gyvai esant tapyto, dažniausiai tapyti po mirties. Su dainomis tas pat, tai vienintelė išlikusi daina apie Barborą. Apie kunigaikščius, karalius yra ir daugiau dainų, bet jose neapibrėžta, kuris būtent kunigaikštis ar karalius apdainuojamas. O bajorai išvis dažnoje dainoje minimi, paprastai negatyvia prasme: už bajorėlio netekėsiu, bajorėlis šioks toks ir anoks, reikia bernelio artojėlio ir pan. Tai jau vėlyvos, XVIII–XIX a. dainos, nes tas bajoras dažniausiai ne lietuvis. XIX a. padaryti pirmieji įrašai.

O būtent šioje kompaktinėje plokštelėje „Vilniaus mieste gražus daržas“ minimi, tikriausiai, senesni laikai – Vilnius iškyla kaip kariaujančios valstybės centras, visi jaunuoliai eina į Vilnių, jų mirtis suherojinama... Lyg ir neatsispindi tikrovė?

Bernelius priverčia eiti, juos sugaudo ir į rekrūtus paima... Žemaitijoje labai skausmingai apdainuota, kaip tiesiog iš lauko bešienaujančius sugauna, surakina retežiais, įsodina į vežimą ir išsiveža... Nors kai kurios dainos suherojintos, tačiau rekrūtų dainose tikrovė atsispindi – „mes trys broleliai šiandien lankoj, o rytoj būsim karaliaus rankoj“. Kompaktinėje plokštelėje yra viena žemaitiška daina – metė dalgeles, pasiėmė šobleles ir išėjo ginti tėvynės. Bet ne savo noru. Heroiškumas būdingas XIII– XIV amžiams, o paskui jisai per jėgą išgaunamas.

Ryški dainų simbolika – rūtos, rūtų vainikėlis, lelijėlės, dobilas, žemčiūgai, perlai, drobulė, diemedėlis – tarsi liudytų nekaltumą, tyrumą ir savitą lietuvių tautos lyrizmą. Bernelio dovanos – rūtų vainikėlis, šilko kasnykėlis, aukso žiedelis – atsiskleidžia kaip kultūros ir socialumo įvaizdžiai. Daug įdomių motyvų, pavyzdžiui, skinsiu arbus žirklėm kirpsiu viršūnėles, G. Krivickienės-Gustaitytės įvardyta kaip maginiai. Kaip būtų galima interpretuoti šiuos motyvus XXI amžiuje, jau atitolus nuo lietuvių senosios semantikos tradicijos?

Taip yra – liaudies dainų ir mūsų pasaulėžiūra jau visiškai prasilenkia. Mes jau nesam gamtos žmonės, mes apsistatę mūrais, betonais ir nebeturim informacijos iš nežinia kokių sferų, mokam tik lietuvių kalbą. Simbolika gal kai kuriuos žmones taurina, gal taip ir turėtų būti, turėtų taurinti, bet jei kas nors ateitų ir pasakytų: aš tikrai žinau, ką tai reiškia, tai man būtų tiesiog juokinga. Nes aš tikrai netikiu, kad šiuolaikinis žmogus gali atspėti anų laikų žmogaus suvokimą. Interpretuoti galim kaip norim. Ir nusipaistyti, ir į lankas nueiti, traktatus galima ištisus parašyti, nes niekas tavęs nepatikrins. Nes nėra pagrindo.

G. Krivickienė-Gustaitytė užsimena, kad aštuoniasdešimt procentų dainų yra sukurtos moterų. Ar tikrai taip?

Turbūt taip. Vyrai daug kariavo, jie neturėjo laiko, nors yra ir vyriškų dainų, bet tikrai jų mažai, o moterys laikė visus namų kampus, be to, jos emocionalesnės. O dabar moterys pradėjo dirbti lygius su vyrais darbus, pasidarė karjeristės, ir dabar nedaug moterų kompozitorių. Dauguma kompozitorių vyrai. Tada buvo atvirkščiai. Nes toks įspūdis, kad dainoje visas gyvenimas nupasakotas. Nuo gimimo iki mirties, dažniausiai per moterišką prizmę. Net karinės dainos

Koncertuoja folkloro ansambliai „Sedula“ ir „Intakas“.

dažnai sukurtos žvelgiant iš moteriškosios pusės – ji laukia grįžtančio kario. Ilgos, graudulingos, kaip ir vestuvinės, nes nežinai, kur pakliūsi. Ir apeigos ilgos, savaitėm apdainuotos, ir dainos ilgos, vien tam, kad tik kaip nors sulaikytų tą martelę, kad ji tik ilgiau nenukeliautų į visai nepažįstamą giminę, šeimyną, nes gal nepritaps, gal žus, gal ten nežinia kas bus. Žodžiu, visokiausių buvo virsminių baimių. Iš tikrųjų moteriai tai labai svarbu, ji – giminės tęsėja, nuo jos labai daug kas priklauso. Pagrindinė darbininkė – moteris. Vyras aria, o kitką viską daro moteris. Ji nuima derlių, jai tenka visi laukų ir visi namų darbai (verpimas, audimas). Taigi visi darbai, išskyrus arimą, sėją, šieno pjovimą... Na, gal vyžų nepynė ir krepšių, dėl to, kad audė. Tai kiek gi gali sėdėti ir tylėti, reikia kažkaip pasireikšti...

Toks pastebėjimas: gal būtų gerai buvę pridėti bukletuką su dainų žodžiais, nes jas besiklausant norisi dainuoti... Anglų kalba paaiškinamasis tekstas, mačiau, įdėtas.

Taip, yra, gal tik smulkokas šriftas. Dainų tekstai yra G. Krivickienės-Gustaitytės knygoje, o mes varijuojame, iš kelių variantų sudedame vieną, gal ką nors iškupiūruojame, nes būna per daug. Jeigu žiūrėtume dokumentiškai, tai privalėtume atsikvėpti kaip pateikėja, atsikrenkšti kaip pateikėja, jeigu klaidą padarė, tą pačią klaidą padaryti – absoliuti nesąmonė. Tai mes, kad neprarastume teksto ir turinio esmės, susirenkame tiek posmų, kiek mums reikia. Jei išdainuotume visus trisdešimt posmų, tai nieks galo nesulauktų, o kompaktinė plokštelė vis tiek turi turėti meninę formą, kokią nors jungtį. Aišku, galima klausyti po vieną dainą, galima klausyti ištisai, tai irgi muzikinė dramaturgija, dainų sudėliojimas, bet nesinori žmogaus perkrauti, ir scenoje lygiai tas pat. Bet jeigu žmonės dalyvauja dainavime, pavyzdžiui, apeiginės dainos, kuri turi tam tikrą energetinį užtaisą, visiems daug reiškia, visi įeina į tam tikrą transą, ypač sutartines giedodami, kalendorines dainas (jos visos ilgos), tada yra prasmė. Tai jau ritualas. Bet jei einama į sceną, tai kam kankinti vargšą klausytoją? Visos jos surašytos, atsiverti knygą, randi, gali daugiau posmelių išmokti.

Vilnius šioje kompaktinėje plokštelėje atsiskleidžia kaip suherojintas, legendinis miestas ant kalvos, su „žaliais bromais“ (lietuvių tautosakoje žalia – tai gražu), bet ir gatvių purvynėliais, su savitu lyrizmu, savotiška magija, kaip visos Lietuvos traukos centras, kaip karinis miestas, drąsių vyrų ir dorovę puoselėjančių lietuvių miestas. Kaip dabar, XXI a. pradžioje, sulaukus Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio, mums atrodo senovės Vilnius? Kas labai smarkiai pakitę ir kas mus sieja?

Dabar galima jau ir pafilosofuoti... Daug kas pakitę. Aišku, – ekonomika, technologijos. Bet iš tikrųjų tai tas pats miestas, tik dabar žmonės, nors gal ir visais laikais taip buvo, nori visur įamžinti save, savo asmenį. Tai labai ryšku architektūroje – visai nesiderinama prie senų istorinių pastatų, jų formų ir skambesio. Kiekvienas kūrėjas nori parodyti save, bet ne miesto grožį.

O kas sieja? Sieja visi senieji pastatai, visa, kas turi susikaupusią energiją. Vien Pilies gatvė ką reiškia. Gedimino prospektas nėra toks gyvas, juo eini ir praeini, jis XIX amžiuje pastatytas, viską išgriovus ir padarius didžiulę gatvę carui įvažiuoti į Vilnių iki Katedros, jis kaip svetimkūnis, neturi traukos, nėra centras. Centras yra Pilies gatvė, Rotušės aikštė galų gale. Tai mus ir sieja, čia visada pilna žmonių, pilna jaunimo, nieks išeiti nenori, iki vakaro sėdi, dainas dainuoja. Užupis atsigavęs, ačiū Dievui, yra buvęs senasis miestas. Gal kada nors atsigaus Kalnų parkas. Kartais jame vyksta Dainų švenčių renginiai, gal dar kas nors, bet jis gi negyvas. Kalnų parką reikėtų sutvarkyti, nes ten šventos vietos. O šiaip reikėtų atgaivinti istoriškumo jausmą, reikėtų saugoti tai, ką turim, ir džiaugtis. Norėtųsi, kad šiuolaikiški ir šiuolaikiniai pastatai susilietų su senuoju Vilniumi, o ne jam prieštarautų. Norėtųsi, kad miestas išlaikytų savo stilistiką, kad nebūtų panašus į daugybę kitų pasaulio miestų.

O dvasiniame, pasaulėjautos lygmeny?

Dvasinio lygmens iš viso nebeliko, nebeliko tokios sąvokos. Vien jau kas politikoje dedasi. Garbės žodžio nebeliko, sąžinės, doros nebeliko, nieko neturim... Kokia didybė, kokia valstybė? Kaip peikiami Valdovų rūmai – istorinė valstybės širdis.... Kiekvienas jaučia pareigą pareikšti savo nuomonę... O juk jie buvo pats centras, į kurį ir važiavo visi jaunikaičiai ginti tėvynės. Jeigu mes neturėsim pilietiškumo jausmo, mes paprasčiausiai žūsim. Susivienijame tik visokių kataklizmų akivaizdoje... Tik tada visi prisimena Lietuvą, istoriją, kunigaikščius, pergales...

Na, pavyzdžiui, – išėjo kompaktinė plokštelė „Vilniaus mieste gražus daržas“. Idėja – Vilnius yra Europos kultūros sostinė. Labai parėmė Kultūros ministerija. Labai jai ačiū. Nes išleisti kompaktinę plokštelę savo lėšom dirbant kultūros srity tikrai neįmanoma. Norėjome įsilieti į šį šventimą, į šį šurmulį su didybe, net lietuvių genties archeologinius istorinius kostiumus skubėjome šiai datai rekonstruoti... Tai buvo mūsų pilietiškas noras susijungti su idėja švęsti Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmetį, pagerbti Vilnių kaip Europos kultūros sostinę, savaip paminėti. O kas dabar? Žodžiai „Vilnius – Europos kultūros sostinė“ per tuos skandalus pasidarė kaip keiksmažodis. O juk ir mūsų kompaktinę plokštelę galėjo panaudoti reprezentacijai, – nejaugi niekam nereikia? Nei kokiam turistui, nei Vilniaus piliečiui? Gaila. Dirbi, darai, o niekam neįdomu...

Mums, man įdomu... Bet gal reikėtų daugiau reklamos?

Reklamai labai didelių pinigų reikia. Dar didesnių negu pačiam darbui. O mano nuostata yra tokia: jeigu aš turiu pinigų, tai pirmiausia padarau darbą. Ir pasikliauju senuoju telegrafiniu būdu: iš lūpų į lūpas. Tai pats geriausias būdas. Žodinė kalba. Kaime visos bobutės visada viską žino. Jokių telegramų nereikia siųsti, jokių telefonų, visi žino, kas atvažiavo, pas ką atvažiavo, kiek pabuvo, kiek vaikų turi.... Čia lygiai tas pat. Vis tiek kažkas kažką sužino.

O kas iš reklamos, jeigu nebeturėsi iš ko padaryti darbo? Ką tuomet reklamuoji? Muilo burbulą? Uždaras ratas.

Dėkui už pokalbį.

Kalbėjosi Beatričė RASTENYTĖ

PUBLICATIONS

Nice Garden in the City of Vilnius

Beatričė Rastenytė talks to leader of a folk ensemble „Sedula“ and archaeologist, Daiva Steponavičienė, about how the CD *Nice Garden in the City of Vilnius* (“Vilniaus mieste gražus daržas” released in 2009 by “ANTIQUA”, recorded by Nona Music Studio and Pianola Studio) came about. Songs about Vilnius, 2009 European Capital of Culture, were recorded by folk ensembles *Sedula* and *Intakas*. The CD is compiled of songs about Vilnius from different regions of Lithuania. In these songs the capital of Lithuania is portrayed as a military, commercial and grand architectural centre as well as the object of pride and desired perfection. The songs are freshly interpreted; new, unexpected, interesting solutions in terms of harmony are used.

Kaip mes šventėme Tūkstantmečio dainų šventę...

Žodžiai nuo Dainų šventės

Liudvikas GIEDRAITIS

Dvi valandos parodoj – kaip pūkas vėjy. Lekiam, nespėdami, lekiam į Filharmoniją: šimtmečio gražiausios chorinės dainos! O! Žmonių prie durų – eilė trieilė, žalčiuku besiranganti per šaligatvį Aušros Vartų gatve. Ankšta, pasirodo, ankšta mūsų Dainai Vilniaus filharmonijoje. Jau iki balandžio mėnesio pageidaujantieji kvietimų turėjo kreiptis į LLKC... Ačiū, galiausiai bene visus atkakliausius įleido ir be tų kvietimų. Ačiū. Tiršta buvo net ir stovinčiųjų visais salės, balkonų pašaliais. Taigi – **Lietuvos chorinės muzikos vakaras „Šimtmečio dainos“**. Apsikabinsim praeitį, pasak pranešėjo Viktoro Gerulaičio, pasivaikščiosim po ją, po visą nudainavusį šimtmetį. Lietuviškieji chorai suklestėjo būtent XX a. pr. Ir Vydūnas, ir V. Kudirka, ir daug šviesiųjų ranką prie to pridėjo, nes būtent dainavimas tiesiogiai siejosi su lietuviškumo atgimimu, lietuvybe. Taigi išeisim į lietuviškųjų chorinių dainų skambų kelią – įsiklausysim... Vakaro sumanytojo, įkvėpėjo Juozo Mikutavičiaus liudijimu, norima pagerbti lietuvių chorinės muzikos puoselėtojus, „atsidėkoti jiems už visą dainų šimtmetį“. Chorinis dainavimas – ir pačios Dainų šventės, sakytum, pradininkas.

„Skamba, skamba kankliai, atataria lamzdžiai“ (choras „Aidija“, vadovas Romas Gražinis) – pakilo harmonizuotų mūsų liaudies dainų įkvėptai dainuojanti paukštė. „Vai ūžia gaudžia girios medeliai, maži mūsų broleliai...“ Kai šitoks didžiulis jaunų išlavintų balsų choras skamba, ir dar tokiais poetiniais žodžiais, – tepajėgi, žmogau, būt bežadis. Siūbteli, apgaubia galvą viena mintis nei šviesi skraistė: verti mes čia būti ir nepražūti tūkstančius metelių, verti... „Oi, krykštė nardė marga antelė malūno ežerėly...“ – moterų balsų sidabras, vyrų varis... Juos keičia Nacionalinio radijo ir televizijos vaikų choras (vadovė Regina Maleckaitė, dirigentė Saulė Krikščiūnaitė). „Tin kalu kalu per dieną tą žagrelę tin tin tin...“ „Oi tu ąžuolėli, tu žalias medeli, vai ko tu nuvytai, šakeles apleidai...“ Šviesu, skambu, aukšta, džiaugsminga dainuot ir klausytis! Šventė! (Deja, iš mano krūtinės liūdesio šešėlių išvaryt vis tiek neįmanoma...) Žiū vietoj spalvingų, šviesių vaikų – jau nuo galvos iki kojų juodais apdarais Vilniaus apskrities Taurakalnio kultūros centro moterų choras „Liepos“ (vadovė Audronė Zupkauskienė). „... Pražuvo pikti čėsai pražuvo, vis jau kitaip neg buvo...“ „Nieko tavęs neprašau, tik nenutildama šauk...“ Poezijos tvirtybė! „Oi ant kalno, ant aukštojo stovi balta karūnėlė...“ (Harmonizavimo įmantrumas, bet ir tradicinės liaudies dainos ataudai

gyvi atskamba. Puikumas šiame dainų pasauly būt! „... Užsėdo boba ant pečiaus... viskas pūsta, tai tau boba...“ Aukštom Filharmonijos sienom apribota Dainų šventė! Ir kiekvienos dainuojamos Dainos čia – Šventė! Mačiau miegantį vieną kitą klausytoją. Manau, tą akimirką – labai laimingu miegu miegantį! Vilniaus mokytojų namų „Ąžuoliuko“ vyrų choras, vadovas prof. Vytautas Miškinis. „Valioj, mano dalgeli...“ Paprasta pasakyt tris žodžius, o juos ir kitus, taip pat neįmantrius, išdainuojančios melodijos – liejasi, raitosi, vartosi, banguoja viena per kitą, – su tais keliais žodžiais, kuo genialiausiai paprasčiausiais: „... nepapustęs dalgelio, nepapjausi šienelį...“ „Išjojo jojo, sodauto, mūsų broliukai, sodauto... Trečia sesutė vartus atkėlė ir palydėjo...“ Garsų (ir žodžių) stebuklas. Sūpuoja, ugdo melodijas dirigentai tarp ryžtingų, jautrių rankų. Sudėtingiausios, netikėčiausios tėkmės – triukšmų, juoko, rėkimų, dūsavimų... Purto, krato, glosto juos tas juodais aptakiais apdarais žmogus (dirigentas) – jau nežinia nė kaip beišgaudamas, išreikalaudamas iš to klusnaus instrumento – choro. Vyrų balsų simfonija! Taip, tai vis tiek stebuklas. Nesu mokslininkas nei muzikos, nei kitos srities. Aš tik klausausi, atvirai bandau priimti šį pasaulį, įsileisti, įsiklausyti, ką manyje išgroja. Tada ištariu savą tiesą. Šią akimirką ji tokia: tobulumo dainuot šventė! Daugeliui visa tai reikėtų girdėti. O gal ir labai labai – visiems. Bent dalį. Gal daugelio pasikeistų požiūris į dainavimą choru. Taip, tai vis tiek – stebuklas!.. „Oi ša! – dirigento įsakmūs pirštai „užčiaupia“ paskutinį melodijos akordą – ir krenta jo rankos lyg pančiai pagal juodą palaidynę...

„Už aukštųjų kalnelių, už giliųjų marelių guli žalnierėlis lauke pakavotas...“ „Ei ei – šoka, trypia karčema – cha cha cha cha cha...“ Visokių tiesų ir melodijų pilnas pasaulis! Tai jau Kauno valstybinis choras. Meno vadovas ir dirigentas Petras Bingelis. Dirigentas Algimantas Mišeikis. O dar – Šiaulių „Polifonija“, o dar – Čikagos „Dainava“, o dar... Labai greitai išsikošia, tuštėja salė, balkonai ir visi buvę prisodrinti žmonėmis pašaliai... „Norėčiau prisijaukinti sakalą gintarinėm akim...“ Žodžių poezija, melodijos poezija, dainavimo poezija... Dainų šventės plačių mostų poezija. „Šalia kelio vieškelėlio gyveno šaltyšius... anei dūdos, anei skripkos, anei pyragėlio“. Puiku. Visas keturias valandas filharmonija – kupina chorų ir jų dainų. Tik žiūrovai – lyg debesėliai – jau lyg vėjų blaškomi, nesulaikomai sklaidosi iš salės. Kalnų parkas šaukia. Dainų ir šokių ansamblių didžioji iškilmė ten artėja. Lekiu, lekiu ir aš, jau gerokai vėluodamas. Guodžiuosi: į Didžiąją Pabaigą suspėsim visi. Tikiuosi – labai tiksliai suspėsim... Ir tebus tai nei per anksti, nei per vėlai...

Gedimino aikštėj (kai pralekiu pro šalį) vaikučių pulkeliai, jų rateliai: „Čir vir vir vir vieversėli…“ „… saulutė tekėjo, lapeliai mirgėjo, o du broliai…“ Kvailystė – nuolat skubėti. Kvailystė. Atrodo, vis kažkur nesuspėsi, kažko nepagausi, nesuprasi, nenuveiksi. Tik mūsų kalnai neskuba (sudilti). Aukšti ramūs. Lyg labai gerai žinodami: atėjus Laikui, vis tiek visi išsilyginsim… Užkopus ant kalno, – siūbteli Vytis, Vėliava mūsų plazda! „Kas ten vaikščiojo, leliumoj“… Didžioji Dainų šventė čia balta vaikščiojo „per aukštus kalnus, per žemus klonius…“ Atėjau po įžanginės dalies – po karų, suiručių, „išjojimų jojimų“, po kardelių švytravimo, kaip parašyta **Ansamblių vakaro „Metai“** programoje. Tai jau buvo. Gerai kartais ir pavėluotai… gimt. „Žiema žiema, bėk iš kiemo…“ Pavasaris. Jo žaliai plazdančios šviesos glosto krūtinę. Duodu Tau, Dieve, sėklą, kad Tu man šimteriopai grąžintum… Rateliai, rateliai, rateliai. Magiški, matyt, rateliai. O ir viskas čia apvalu. Ir pati estrada. Tas vienišas dainavimo žodis „Generole“ ir rateliai, rateliai, rateliai. Teužburs jie mus, te piktosios galios nebeprasiverš prie mūsų. Šaukštai šaukštai tramtataukštai… „Paaugo berželis gale lauko…“ „Jau sutemo tėmelė, nusileido saulelė…“ „Šėriau šėriau sau žirgelį rytą vakarėlį…“ Taip. Tai mes, tai mūsų dainos, tai gal viršūnė, ką šioj srity mokam. Žmonių (mūsų pačių) aplink orkestrais, šokėjais aidinčią (ogi garsiai! ogi garsiai!), žydinčią estradą – pilnut pilnutėlė jūra. Ir beveik kiekvienas (nemačiau išimčių) ploja, siūruoja, švyti – vyrai, moterys. „Stok ant akmenėlio, sėski ant žirgelio, josim mudu…“ – skardi kartu su orkestru – baltu baltu ir milžinišku – dainininkų pulkų pulkai. Pilni Kalnų parko šlaitai – ūžauja, dainuoja, linguoja… mumis. Šventė! „Šviesi naktis, mėnesiena, graži joti vandravoti…“ „Pjoviau šieną per visą dieną…“ Kas gi čia nematytai dedasi! Kaip žmonės įsijautę į tas lengvas, paprastas ir išdidžias melodijas. Net tą stabarinį raštininką (na – mane, susigūžusį), parkeriuku įsibedusį į pabalusį sąsiuvinuką, įsiūbuoja per šonus „… per visą per visą per visą dieną…“ Kas gi dar galėtų šitaip galingai, taip beatodairiškai išmesti užsimiršimo dangun mūsų šiaurietiškas, gerokai nelinkusias į audringą išorinį „pasireiškimą“ sielas. Tik tai, kas išties sava, savita, protėvių nugludinta, artima, žinoma, daug kartų kartota, išdainuota, išjausta. „… ačiū, berneli, tau už žodelį, aš atsiilsėjau pas motinėlę…“ Kupolinių, Joninių, ugnys! „Oi tata, kupole graži, tai kur tu buvai, oi ta ta“. Dievaži… O ir mūsų dvasios pasaulis – gražus… Žalių rūtų šilkas virš estrados, žiburiai lyg jonvabalių šviesulavimai. (Didžiausios mūsų šventės šį vakarą šviesuliai). „Ugnele, esi pašaukta iš pasaulio medžio vidaus… Te visi mato, girdi tą vardą Lie – tu – va!“ (Taip, bet pirmiausia patys visa siela turime matyti Ją ir girdėti, tuomet išgirs ir tie „visi“. Gal ne kam kitam ir ši šventė. Todėl ir Lietuvos vardo joje itin pagarbus tarimas. Puiku. Matyt, nieko negali būti už tai reikšmingiau dabar, kai esam taip įnykę į savo „blogą krizinį gyvenimą“, įniurzgę, vis pasiryžę kelti sparniukus į Vakarus! Į Vakarus! Šventė tarsi teigia: **tik čia mūsų** namai. „Alutį gėriau, raudonas buvau… Rytoj šventa, išmiegosim“, „Šalia kelio karčema… ei, ei ei ei ei!“ „Eisim namo, eisim…“ Ne ne… Dar tik „Petrinės!“ Žmonių rankų virš galvų – lyg bangų virš jūrių marių. O ir grakštumai gi jų, pakilumai gi, – siūbavimai, siūravimai, nors žiūrovų dauguma visai ne žalias jaunimėlis, kokio gausu „zeimeriniuose“ koncertuose, visai ne žalias, ne menka dalimi

jau ir žilstelėjęs. Seniai tokio reginio neregėta. O gal, tiesą sakant, ir niekada. Tikrai gal niekada. Štai tau, broliuk, ir vienybė. Šventinė, lengva, pakili, bet tikrai – vienybė! Polkų varžytuvės! Aukštaičių polka! Va čia tai jau plojimų vandenynas. Išties neregėtas! Choras banguoja, šlaitai ratu ūžia, banga stojančių, sėdančių žmonių ritasi ir ritasi aplink – lyg tas japoniškas cunamis. Gal esu ir nepastabus, bet tokių audrų tarp Lietuvos žiūrovų tikrai dar nemačiau. Gal atsileidžia ledai, stinguliukai mūsų sielose po visų tarybmečių, ,,reforminių" griovimų, ardymų, draskymų. Ir suvalkietiška, ir dzūkiška, ir žemaitiška polka – visos vienodo šmaikštumo, linksmumo, šviesumo, visos vienodai pakiliai išsiūbuojamos, išbanguojamos, išūžiamos. Ne, nemačiau dar šitaip Lietuvoj!.. Jau man ir graudulys į gomurį tvinsta. Džiaugsmo graudulys… (Esu gi ,,grynaveislis" minkštasielis geležinis aukštaitis, visai nuo pat rytinio palatvio Zarasų, Rokiškio krašte. Ten kaip tik tokie tipai mėgsta gimti. Tarp jų – ir aukščiausio laipsnio tokie tipai: Vienažindys–Vienužis (su šiuo net kraujo ryšio esama), Strazdas, Širvys…) Knieti atsiprašinėti, kai užsimenu apie save. Bet kas gi būtų mūsų Šventė be mano (kiekvieno) asmeniškumo, asmeninės šventės! Kiekviena sielos burė turi švytėti, jei – šventė! Šioje Kalnų parko (medinis pavadinimas, keisti jį reikėtų) taurėje – oi daug tąkart buvo gerumo, išlaisvinto džiaugsmo. To prielaida akivaizdi: visa, kas dainuojama, šokama – aišku, paprasta, lengva, artima, sava … ,,Oi tu rugeli žiemkentėli, gražiai žaliavai… Lietuvybės raiščiu užrišome, apjuosėme šventės vainiką…" Nebūta taip viešai, oficialiai tariamo ir šito užguito žodžio – *lietuvybė*! Ačiū. Ačiū bent Dainų šventei. Gal atsitokėjom (,,atkimom", pasak Justino Marcinkevičiaus) nuo keliaklupsčiavimo svetimybei, nuo savitumo, savumo baimės ,,oficialiuose sluoksniuose". Ir patys dainų ir šokių ansambliai gal jau peržiemojo savąjį žiemkentėlių laiką… ,,Lietuva brangi, mano Tėvyne…" Visi gaudžia sustoję, ūžia. ,,… graži,,, brangi… ne veltui.… tave taip gynė… plačiai išgyrė…" Žodžiai, žodžiai… ,,Žalias pasaulio medis… Čia tūkstantį metų dabar… Vidury jaunos Lietuvos, vidury amžinos… Lie–tu–va! Lie–tu–va… Lie–tu–va!" Šitaip negirdėta bene dvidešimt metų nuo auksinių Atgimimo laikų. Brėstam, išsilaisvinam… ,,Lie–tu–va! Lie–tu–va!" Po šios tūkstantmečio dainų šventės ,,Amžių sutartinė" Lietuvos vardą paniekinančiai tart – gal jau nebepajėgsime. Te šitaip išsipildo.

Nuo Kalnų parko kalno Nemunas žmonių teka.

Liepos ketvirtoji.

Nelabasis gi mane patraukė į tos konferencijos pusę, keturių žvaigždučių viešbutį arkliško vardu *Conti*. Sakau, gal kas visai nežinoma, labai išmintinga tokiu pavojingu, brangiu Dainų šventės laiku pasigirs! ,,Dainavimas ir muzikinis švietimas". Keli chorinio dainavimo aukštieji specialistai iš Lietuvos ir užsienių – apie tos srities reikšmingumą daugeliui dalykų. Net socialiniams klausimams Venesueloje… Ai, kaip tai šiame Lietuvos kaime būna! O Folkloro dienos žydėjimas, o Valdovų rūmų atidarymo iškilmės, o šv. Jonų bažnyčioj Kanklių pilnatvės – kaip šuniui ant uodegos, būta ar nebūta!.. Išsidraikęs, išsimėtęs po šimtus vienišojo pastangomis neaprėpiamų didžiulės Dainų šventės renginių renginėlių gausą, žmogeli. Ten gribšt, ten vėl – ir niekur nei sotumo, nei išsipildymo… Meti tą konferenciją, leki į Katedros aikštę: čia Lietuvos žemėlapis žemės žiupsneliais, folkloro ansamblių atsivežtais iš mūsų šalies įvairių vietų (visur – brangiausios, garbingiausios, išskirtinės, nepakeičiamos, vienintelės tokios – žemės) baigiamas supilti. Nusikaltėlis. Apleidau nusilenkimą, pagarbos išreiškimą tam, kas būtiškai svarbu, – Žemei, Vandeniui, Orui, Duonai… Imi žmogus ir iškreti nesąmonę. Pasak Lietuvos liaudies kultūros centre oi stropiai dūzgiančiųjų, šių apeigų įkvėpėjų Vidos Šatkauskienės, Jūratės Šemetaitės, žemės tema mūsų žmonėms ypač jautri. Lietuvių prisirišimas prie žemės itin gajus (deja, ir palikusiųjų ją daug). Ašara žmogaus akyse (ne tik ,,Dievo", pasak J. Marcinkevičiaus) – ta mūsų Gimtoji Žemė, daugeliui buvus išdraskyta, nesvetinga. Ir iki šiol ji daug kam tokia. Tad ir sakau: gal bent čia, ant buvusios Vilniaus sienos pietvakarinio bokšto pamato, supilsim tokią žemelę Lietuvos, kurioj bus atsižvelgta į visų širdis (oficialiai tariant, ir į ,,visuomenės interesą"), ne tik į prisigrobėlių. Prieik gi, tu žmogau, prišokuok, žiogeli žmogeli, tarkim, prie aukščiausios (ilgiausios) Lietuvoje panelės Asvejos, bemat patirsi, iš kur nebūsi išvarytas kaip aprietas šuva. Šventa Privati valda! O pabandyk, žmogeli, prie Sartų gražuolio ne Dusetų miestely priartėti! Pabandyk pabandyk – prie Bebrusų! Visur ponų šventos tvoros ir ,,plytos", o tau – nė siauro plyšio tarp jų, nė paties siauriausio takelio – teisėto, oraus – prie vandenėlio… Žemė nuo Ruklos piliakalnio, nā Uteniā žemiās, Švinciānių, garsaus Stajėtiškių piliakalnio, kur net bažnyčia esą su visais gyvais žmonėmis kryžiuočių sudeginta, nā didžiājā Ladakalniā, nā Drukšių ažerā kraštā, nā Burbuliā kalnā Rokiškiā krašti, nuo sėlių žemės, Biržų Radvilų pilies – linkėdami Lietuvai tvirtybės, iš Pasvalio lygumų – stiprybės ir sėkmės. Pakruojo riebiausios žemės, Joniškio derlingiausios iš Mato Slančiausko sodybos. Iš puikiosios, nuostabiosios Žemaitijos, jos *kepalėlių* (kalnelių), švenčiausios Raseinių žemės, švento Medžiokalnio, iš Tauragės – talentingiausios žemės, nuo Medvėgalio, nuo Poškos baublių, Dariaus ir Girėno krašto, nuo Šiaulių šventkalnio, milžinų supilto, iš Luokės, nuo Šatrijos, kur galima apžvelgti pusę Lietuvos, iš Platelių, geros veitos, nuo Apuolės piliakalnio, dvelkiančio kuršių dvasia, nuo Palangos, svieto pabaigos, nuo Birutės kalno – smilties, gimtųjų Ievos Simonaitytės Vanagų, iš Neringos – smilčių, Rusnės, didžiausios salos Lietuvoje, nuo Perkūnkalnio, nuo Vilniaus krašto – vėtytos, mėtytos, plėšytos žemelės, nuo senųjų Trakų, Šalčios upelės, Dainavos šalelės,

Žiūrų kaimo, grybais, uogom turtingiausio. Iš Druskininkų apylinkių, kur gyvena geriausios dūšios žmonės, – pieskų. Nuo Lazdijų, gražiausio Rudaminos piliakalnio… Patriotai savo lizdelių esam, dideli gerbėjai ir mylėtojai! Ai, tas žodžių pagarbumas, veiksmų santūrumas, apeigiškumas, išpilant nepakartojamą savo žiupsnį į Lietuvos žemėlapy derantį kampelį… Na štai tikrąja žodžio prasme: iš žemės – Lietuvos žemės žemėlapis! Per žmonių neįveikiamą daugumą, nesugebėjimą, kur reikia, laiku prisistatyt, iš tų apeigų dvasinio aruodo, kaltas, atšvaitėlius tesugaudžiau.

Neaišku, baigiasi ar prasideda mūsų, baltiškųjų genčių pagerbimas ant Pilies kalno. Kelias į viršų! O ten – folkloro ansamblių po visą kalną šviesuluojantis baltumas! Atnaujinam esą atminimą ir jėgą Lietuvos – žalčio gudrumą, akmens kietumą, – kas būtina, kad išliktume, apsisaugotume. A. Svidinskas, jautriadvasis kanklininkas, kanklių meistras ,,visiems dievams ir jums, mieli gentainiai, būvį, esami ir būsimi…“ – devynias kankles padaręs, dešimtas, mažytes, aukoja aukuro ugny. Gėlės prie aukuro – mūsų buvusioms gentims. Dambrelio trio, sakytum, tundroj gaudžia, galingas daudyčių balsas – gal senoji lietuvių kariuomenė iškils. Štai ir ji – raudona, blizganti, su kovos kirviais, šalmais, šarvais, kalavijais, lietuvių skydais. Apnuogintus kalavijus palenkdami, pagerbia židinio ugnį. Visų esančių ir išėjusių per tūkstantmetį atminimui – pagarba. ,,Kiek rūtų šakų, tiek broliukų kapų…“ ,,Kėdainių miestelis gražiai brukavotas, kožnas smiltynėlis ašarom mazgotas…“ Deja deja, viskas – deja… ,,Vilnius mūsų nuo senovės žino tik ,,panove“…“ O zarasiškiai, pasak ,,Seliuonos“ ansamblio žmonių, vieninteliai beturį Lietuvos vardo tūkstantmečio gyvą liudininką – Stelmužės ąžuolą…

Kalno papėdėj, Sereikiškių sode, – istorinių kostiumų, sukurtų ir pagal pilkapių kasinėjimo duomenis, pristatymo naujumas: senovėje žmonės dėvėjo daug spalvingiau nei mums atrodė. Iki XII a. visa Europa buvo mėnynakostiumė. Dar net gerai ir nežinomi tie mėlynumo išgavimo būdai…

O vakare (vis liepos 4-ąją) – pučiamųjų orkestrų jėga ir džiaugsmai, ir iškilnumas, ir bravūra, griausmingai žvaliai žygiuojant iš Vilniaus senamiesčio į Kalnų parką (koks medinis pavadinimas!), ten sušiaušiant visą **,,Vario audrą“**, muzika, teatralizavimu, spalvos simbolika tarsi ,,atklojant“ mūsų nugyventą tūkstantmetį. Štai kariai su dvigubais kryžiais ar Gediminaičių stulpais ant skydų – nukauti, štai – Pirmoji šviesa (na, taip supratau, įvardijau), vaidilutės geltonu, baltu apdaru nuo kalno iš miško leidžiasi, štai – pirmieji audinių šviesūs Raštai, nukautieji kariai, vaidilučių apsupti, atgyja, raiteliai joja – siūbteli Raštų pilnatvės įvairiaspalvis įmantrumas, įsižiebia mūsų Kultūros, istorijos kelias… ,,Tu, kurs Aukštai – palaimink, suvienyk mus, žemiškus, apšvieski dangiška žvaigžde…“

Liepos penktoji.

,,Amerikos pirty“ stebuklingas 110 metų klestintis gajumas, paliudytas jungtiniu spektakliu, į kurį suburta daugybė vienas kitą keičiančių artistų nuo įvairiausių Lietuvos vietovių: net šešios apgautosios Agotos, aštuoni Bekampiai (Dieve Dieve), o apsukrių apgavikų siuvėjų Vincų – net dešimt (Dieve, Dieve).

(Nesuspėju, nesuspėju visur būt, rašyti, gyventi... Norėjau, siekiau, alkau – visko visko, – matau, šešėlį teapžiosiu…)

Žalgirio stadionas. **Šokių diena „Laiko brydėm“.** Per septynis tūkstančius įvairiaspalvių šokėjų. Stadiono suolai kietai užmūryti mumis – taip pat margaspalviais.

Kai dar nebuvo nei mirties, nei nemirtingumo, kažkas panūdo būti sutvertas. Kūrėjas pakluso ir iš Baltumo (Nieko) sukūrė Žvaigždes, Žemes, Mus (kažin kodėl – ir mus, ar mes to norėjom!?). Šokėjų plazdančių apdarų stadione – visiška baltuma. Palaipsniui ją keičia drumzlinesnės, su juodumo, žalumo priemaiša, spalvos… Atsiranda Židinys, Dievai, Gimtinė, Šuo, Malda (apsaugok saulelę ir dangų, ugnį ir vėją, kiekvieną šeimynėlę…). Milžiniški šokėjų ratai – siūbuojantys, besisukantys… Ir štai Pasaulis visko pilnas: „Gegula“, „Džigūnas“, „Mano protėvių žemė“, „Ryto malda“, „Šleivapolkė“, „Žemynėlė“, „Pupų kult…“ Visko pilnas pasaulis! Maldų, prašymų, užkeikimų – pilnas stadionas. Vis turim dėl ko melstis, ko prašyti tą Galingąjį, kurs gal pagelbės, amžinai, deja, turim. Atrodo, nuolat nepasitikim savimi, vis tarytum nesavarankiški, besijaučią beviltiškai priklausantys nuo Kažko Galingo, ne nuo Savęs… *Praamžiau, akmenį, gėlę ir tėviškę, mažą vaikelį ir motinėlę – apsaugok, apsaugok… Dievai visagaliai, kodėl gi nutilot, nejau nebegirdit, žvaigždynais toli nukeliavot, iš kur gi toks vėjas viršūnėm pakilęs grūmot nesiliauja… Ko gi širdis savęs nebegirdi, vejasi dieną, vejasi naktį, rodos, paklys, nusiris, užges paskliautėj tauriųjų žvaigždžių…* Tokie, matyt, jau ir liksim iki savo gyvasties pabaigos – nepasivejantys, neišsipildantys net tauriausios savo šventės viršukalniais: praradę savus dievus, prigimties gilumoj tur būt tebesiilgime jų, deja, bejėgių…

Žalgirio stadiono danguje Pilies kalno pusėj – pilnatis šviesi, aiški. Šventės, mūsų buvimo „čia tūkstantį metų dabar“ Pilnatis. Šokėjų bangos ritasi viena po kitos, viena per kitą. Užsimiršimo, linksmumo pilnatis po truputį, po truputį užlieja širdis… „Išėjo tėvelis į mišką, išėjo motinėlė į mišką, išėjo visi vaikai…“ Plojam, siūbuojam, ūmai stojamės, kai persiritus per tribūnas minių banga atsirita iki mūsų – aaa! – rankas iškeldami, ir nieko jau nėra pakiliau. Šokėjų veiksmai taip pat, atrodytų, labai paprasti, bet kai jie liudija tūkstančių, milijonų bendrystę, – nieko ir nėra gražiau… *Medį, grūdelį, margą paukštelį, kiekvieną žiedo lapelį – apsaugok, apsaugok…* Tai į Žemynėlę. Daug tų dievų mirė, bet Ji, matyt, vis lieka, vis nemirtinga: kol – Gamta, kol Mes, kol visa Gyvybė… Visokius laikus išgyvenom, išsilinksminom, išsiverkėm: kovų, sėjos, javapjūtės, vakaruškų, švenčių, ryto, vakaro maldų – *tyliai rimstančio Laiko Dieve Praamžiau, tyliai rimstančio laiko Dieve Praamžiau…* Tūkstantmečio šventės prisiglaudimas…

Programos šokiams išsisėmus, žiūrovai iš tribūnų, lyg pavasario vėjui papūtus, ištirpo, nužliaugė gatvėm, o šokėjai, likę vieni stadione, seni, jauni, maži, ilgai dar ilgai kaip vaikai šokčioja, vorom lekioja, savo vadovus

susispietę – valio! – mėto į viršų, ploja ir vis šoka, šoka, šoka, kai vėl ir vėl užgroja nauja melodija… Išjudintos jų sielos lyg jūra ilgai dar ilgai nenurimsta...

Dainų diena. Vingio parkas. Liepos 6-oji.

Šventėje dalyvaujančių visų kolektyvų susitelkimas Katedros aikštėje ir aplinkinėse erdvėse: kaupimasis eisenai į Vingio parką. Didingi būgnai, dūdų orkestrai, šauniai šiaušiantys šviesų orą. Šokėjų, ,,besistaipančių" prieš tuos orkestrus, liaunumai, margaspalvių kutų nei putų puokščių jų rankose plazdėjimai. Vėliavų vėliavos. Geltona – žalia – raudona. Plakasi ir kitokios spalvos su miestų miestelių herbais, meno kolektyvų pavadinimais. Skapiškio ,,Stebulė". Panevėžio ,,Godos". Zarasų keistas sutvėrimas – nei žuvis, nei elnias su banguotu kardu (ten viskas viskas – bangų paslapty, mistiškumo ribuliavime). Visagino balta gervelė mėlyname vėliavos ežerėly, Kazlų Rūdos žvaigždėtoji, raguotoji vėliava, Rietavo ,,Trepsis"… Be galo be krašto. (Na, išdrįsk gi, pagaliau, Liudvikai, išdrįsk prieit bent prie vieno kolektyvo, paklaust, su kuo druską valgo…)

,,Esam vidutinio amžiaus šokių kolektyvas iš Rietavo, kur Lietuvoje sužibo pirmoji elektros lemputė. Du kartus per savaitę būtinai renkamės į repeticijas, visose miestelio šventėse dalyvaujam, į kitus miestus šokt nuvažiuojam ir pas save svečių kviečiamės… O Dainų šventė – tai jau kaip aukščiausias mūsų darbo vaisių apvainikavimas! Tik gaila, kad atvažiavę į Vilnių nelabai turim galimybės pamatyt kitus renginius, nebent šį tą per televizorių, nes vis repetuojam. Galėjom nueiti nebent į pradinį koncertą Katedros aikštėje. Geras buvo vakaras, dvasia jo gera, labai plačiai nuo senų laikų Lietuvos istorija apimta… Klausiat, ar mums pavyks švęsti ir kitą tūkstantmetį?.. Lietuviai daug išgyveno, matyt, išgyvens… Visokius laikus ištvėrėm. Labai daug kas priklauso nuo valdžios. Jei žmonės ir toliau darbų neteks, kaip iki šiol, visko gali būti… Bet išgyvensim, ne tiek išgyvenom… Dainų šventė skatina, kursto mūsų gyvybingumą. Mes, aišku, vis tiek šokame nepriklausomai nuo to, yra tais metais Dainų šventė ar ne, bet labai gera ir į Vilnių, į šią šventę atvažiuot, nenupasakojamai gera ir visados gražu. Tarp mūsų yra jau į ketvirtą Dainų šventę atvažiavusiųjų. Visos Dainų šventės išsvajotos, o ši – ypač, nes Tūkstantmečio… Esu viena iš seniausiai kolektyve šokančiųjų, **Aušra Valančienė.** *Malonums yr, miels širdžiai užsiėmims – šokti…* Dabar į kolektyvą labai sunku patekti, norinčiųjų nemažai, o priima tik vieną kitą, kai kas nors išeina iš jo. Aštuonios poros esam. Šokam jau penkiolika metų. Ansamblio įkūrėja ir vadovė Rima Pleškienė. Labai gera vadovė. Gal todėl pas mus sunku pakliūt… Gražu Vilniuje, gera čia atvažiuot į Dainų šventę…"

Katedros aikštėje ir ,,prieigose" – tirštumu tiršta nuo žmonių. Kolektyvai buriasi, telkiasi. Pirmieji kažkur Gedimino prospekte jau, matyt, pajudėjo, ima smelktis ir iš aikštės, šalutinių gatvelių. Maršai. Dainos. Šaligatviuose, ant Taurakalnio šlaitų – susispietusiųjų šūksniai

praeinantiems būriams. Linkėjimai sėkmės, geros nuotaikos. Sveikinimai. Valio! – visiems. Valio valio – visiems! Šviesu, pakilu, džiūgu, dangus aukštas ir geras… Štai jau ir į Vingio parką vartai. Už jų kairėliau – ąžuolų vainiku apjuosta aikštelė, kurios vidury drobule uždengtas (dar – kaip lyžė, kaip nulaužtas irklas) paminklas. Ruošiamasi jį atidengti. Rikiuojasi garbės svečiai (anapus aukštos tvoros, atitveriančios nuo jų žiūrėtojus ir kitokius gal – įvairius…). O pro šalį – eisena, eisena… Kanados klevo lapas, Latvijos sukrešėjęs vėliavoj kraujas, Tauragės galingas dūdų orkestras, Telšių Lokys (tikras, kailiniuotas sėdi vežime). „Patria una… Kas bus, kas nebus, bet žemaitiā nepražus!“ Skuodo vaikų pulkai. Anglijos raudonų kryžkelių vėliava. Ukrainos – mėlyna, geltona… *Nustoji ugdyt – ir Tėvynė miršta!*.. Tai jau balsas nuo paminklo atidengimo apeigos. Esą tai bus paminklas tiems, kurie tikėjo laisve, siekė gyventi laisvi, pagal idealus… Kurie gyvena akimirką, bet – į amžinybę… „Vienybės medis“ (paminklo pavadinimas), Tadas Gutauskas, skulptorius, – jo kūrėjas. 16.30 val. Uždanga nukrenta – akmeninė ornamentuota verpstė su viduryje įsuktu iš centro išrašytų vardų, pavardžių verpetu: Mindaugas (visi kiti didieji Lietuvos kunigaikščiai), A. Kulvietis… Myk. Daukša… L. Sapiega… K. Donelaitis… L. Rėza… S. Daukantas… M. Valančius… P. Vileišis… Vydūnas… Maironis… B. Sruoga… J. Aistis… S. Nėris… B. Brazdžionis… (Keisti sugretinimai). „Sveika, pasaulio dainuojanti Lietuva!“ Tai jau balsas nuo estrados. Prasideda **Dainų diena**. „Sveika, tūkstantmete Lietuva! Sveiki, Lietuvos žmonės!“ Latvijos prezidentas, Estijos ministras pirmininkas puikiai žino: „Brangiausia, ką turime, – nepriklausomybė“. Ir – kad valstybės negali gyvuoti be senosios kultūros. Galima esą pasiskolinti pinigų, bet tradicinės kultūros nepasiskolinsi… „Saulės amžių – Lietuvai!“ Tautiška giesmė. Daina po dainos, daina po dainos… Kiekviena džiaugiuosi. Ir nėra man negražių. Pašnekinu vieną solidų vidutinio amžiaus žmogų, stovintį kiek nuošaliau, įdėmiai besiklausantį. Besąs chirurgas. **Valentinas Bartašiūnas**.

„Apie Dainų šventės kolektyvų meninį profesionalumą, – sako, – ne man kalbėti, esu chirurgas, bet Ansamblių vakaras padarė didelį įspūdį. Labai patrauklus. Daug užsieniečių šalia stovėjo. Mes plojam, o jie švilpia iš susižavėjimo. Puiku. Pabaigoje tarsi ir neliko atotrūkio tarp žiūrovų ir dalyvių: visi likom vienos šventės, vieno, gražaus vyksmo dalyviai. Toks jausmas. Labai gaila žmonių, kurie galėjo ateiti, o neatėjo, sėdėjo prie televizoriaus: gėles gėlyne reikia uostyti, o ne per televizoriaus ar šiltnamio stiklą… Ir Folkloro dieną, kur suspėjęs, lankiau. Patinka man. Tarybiniais laikais tie rūbai buvo stilizuoti, netikri. Kas kaip sugalvojo, tas taip siuvo. Dabar faktinio tikrumo daug, atsiranda net ir archeologinių kasinėjimų duomenimis paliudytų rūbų, dėvėtų viduramžiais ir dar anksčiau: tikri, etnografiniai, savi, sakytum, lietuviškos prigimties. Nežinau, ar tinka toks apibūdinimas, bet man labai patiko tie rūbai, ta scenografija… Lietuviai moka organizuoti didelius renginius! Taip. Moka! Man ir pačiam teko dalyvauti Dainų šventėse. Puiku dabar: nebeliko bolševikinės dvasios, tų marazminių dainų apie Leniną, partiją. Iki šiol net sunku patikėt, kad galima nedainuot tokių kliedesių. Tarsi košmariškas sapnas – prisiminimai apie juos. Aš nedainavau. Be balso esu. Kaip gulbė. Aš šokau. Bet kiekvieną Dainų dieną nuo mažens – čia, Vingio parke. Su tėvais ateidavau. Man tai labai patrauklu, gražu iki šiol. Jau gal ir visą gyvenimą taip bus. Mums Lietuvoje ypač reikia dvasinį pradą ugdyt. Jei jis nugalės godų materialinį, ekonominį, manau, dar ilgai išgyvensim. Visais laikais mus gelbėjo pirmiausia dvasinė stiprybė. Kas gi pokariu į miškus ėjo Lietuvos ginti? Paprasti kaimo berneliai, per kraują, draugų žūtį įgydami kovos patirties. Ne turtus savo gynė, o būtent Tėvynę, jos žmones, nes tokia dvasia mokykloje, bažnyčioje, namuose buvo įskiepyta. O dabar daugelis gyvena pagal vieną principą: man gerai – kiti tegul pasiunta. Ateina į valdžią – prisiplėšia, prisigrobsto. Neįmanoma net paaiškinti, kur dingo Vilniaus – Europos kultūros sostinės fondo net trys šimtai milijonų... Stadiono Šeškinėje statyba: galėjome ir Dainų šventę ten švęsti, jei nebūtų išvogta. Visi plėšia į savo pusę. Taip tikrai neišgyvensim kitą tūkstantmetį. Su „Maximom“, jų pedagogine politika – ne. Nes jeigu nori kam padėti, tai ir padėk – paremk, knygų duok, o ne „Akropoliu“ gundyk… Man vis atrodo, tik tie, kurie dalyvauja meno kolektyvuose, dainuoja, šoka, dūdą pučia ar ateina į jų renginius, gali Lietuvą padaryti kitokią, nei dabar yra…

Šios Dainų šventės dalyviai nuo ankstesnių, manau, skiriasi pirmiausia tuo, kad yra supratę, suvokę: apie mus Europa girdi. Koks tas pirmojo girdėjimo kontekstas – kitas reikalas, bet apie mus žino! Tai skatina pasididžiavimo, vienybės jausmą, kuris gimsta pirmiausia štai tarp šių žmonių – estradoje, visoje Vingio parko erdvėje… Būtent tokie renginiai, manau, yra gera atspara mūsų viešajai politikai: esą mes maži, nieko negalim, nesugebam, turim būt pragmatiški, mandagūs, kad galingieji nepyktų... Vieningumo, ryžto nugalėt, Sąjūdžio laikų dvasia šiandien bręsta nebent dėka tokios Dainų šventės, ilgo ruošimosi jai… Deja, mūsų persitvarkymo formulė įsikūnijo ne taip, kaip norėjome: buvusiųjų viršininkų vaikai tapo mūsų vaikų viršininkais. Nėra kam to sutvarkyti. Kol prisidengę „bufetavomis“ valdžioj sėdintieji galės privatizuoti tokius viešbučius kaip „Lietuva“, tol tęsis ta pati velniava, kol nebus net prezidento ryžtingų veiksmų – nieko labai doro Lietuvoje nesulauksim. Jei turėsim normalią valdžią, priimančią normalius įstatymus ir užtikrinančią jų vykdymą, tai ne tik tūkstantmetį, bet ir du, ir daugiau dar išgyvensim. Deja, deja, Lietuva vis nesulaukia dorų ryžtingų veiksmų… Toli nutolom nuo šnekos apie Dainų šventę, bet viskas gi susiję…“

„... motinėle Žemynėle rūpestinga, sužibuok javų lygiuosius laukelius," – aidi nuo estrados puikus aktoriaus Vlado Bagdono balsas. Einu ir einu tarp žmonių. Ieškau. Ieškau naujos „aukos", kas ištartų savo tiesą apie Dainų šventę. Štai pulkelis aplink vėliavą su užrašu „Brazilija". Kai kreipiuosi, atsiliepia tautinių šokių grupės „Rambynas" iš San Paulo vadovė **Sandra Kristina Mikalauskaitė-Petrof**. „Brazilijoje yra dvi lietuvių šokių grupės. Atvažiavo abidvi. Mes jaučiamės lietuviai, norėjome būti visi kartu, dalyvauti šioje didelėje šventėje... Mes taip jaučiamės... Daug dirbt, užsidirbt reikėjo, kad užmokėtume už bilietus, čia atvažiuotume. Visa, ką matom, girdim – mums labai patinka. Mums – labai patinka! Mes esam laimingi, kad esam čia... Mums čia viskas puiku! Neturim kito žodžio... „Rambyne" keturiasdešimt šokėjų. Į Dainų šventę atvažiavo tik pusė... Repetuoti, šokti renkamės kiekvieną sekmadienį, rengiam koncertus. Brazilijoje lietuviškai šnekančiųjų nedaug, bet lietuvių kilmės žmonių nemažai. Daug lietuvių į Braziliją atvažiavo po Antrojo pasaulinio karo. Jų vaikai, ypač anūkai jau tik lietuvišką kilmę žino, kalbėt moka ne visi. Mano seneliai į Braziliją išvažiavo 1927-ais metais. Esu tų emigrantų anūkė, mano sūnus – proanūkis. Tarp „Rambyno" šokėjų labai daug proanūkių. Dauguma iš mišrių šeimų. Nemažai jų lietuviškai nesupranta, bet lietuviškus šokius šoka noriai. Mes labai norėjom į Dainų šventę atvažiuot. Labai... (Pašnekovės akyse susitelkė ašaros – L. G.) Su šituo ansambliu dalyvauju jau trečioje Dainų šventėje. Ši šventė ne tik graži, bet ir ypatinga. Tūkstantmetė! Mes jaučiamės lietuviais, todėl tai ir mūsų šventė, todėl labai labai norėjom čia atvažiuoti... Mano mama italė, bet aš nežinia kodėl pasekiau tėvu, lietuviu. Nežinau kodėl, bet taip yra. Labai norėjau mokėti šnekėti lietuviškai. Džiaugiuosi tuo, džiaugiuosi šia švente, džiaugiuosi, kad čia visi gražiai, geranoriškai, draugiškai sutinkami, priimami. Smagu. Žmonės vis šnekina mus: iš kur esam, kaip jaučiamės. Mums tai labai svarbu, kad žmonės Lietuvoj nori su mumis bendrauti, susitikti... A... Sunku šnekėt... Labai gaila, kad neturėjom laiko pamatyt, pabūt kituose vakaruose: visas dienas repetavome nuo aštuntos iki dvidešimtos. Niekam kitam laiko nebuvo. Labai norėjom, bet nebuvo tam laiko. Štai tik šiandien, Dainų dieną, čia, Vingyje, esam. Ansamblių vakare lyg galėjome dalyvauti, bet labai toli gyvenom, neatvažiavom. Nieko nematėm ir Sereikiškių sode, Folkloro dieną. Nebuvo to laiko. O labai norėjom. Labai labai norėjom... Ką gi, baikis. Labai ačiū Jums, kad priėjot prie mūsų, labai ačiū!"

„Vaikščiojau, vaikščiojau, po žalią girelę, vaikščiojau..." (Taip taip: vis ieškojau ieškojau „aukos", kuri svariai išsakytų savo požiūrį į šią šventę!). Šiemet žiūrovų, klausytojų Vingio parko lauke – gal dešimčia kartų daugiau nei, atsimenu, praeitą Dainų dieną. Bet tada, kad jį Perkūnai, pliaupė, drengė, smelkėsi per drabužius žvarba. Šįkart – skaistu, jauku, atvira. Dvelkia, broliai, laime! Ji čia pat – didelė, neaprėpiama, neįvardijama. „... Ir skambės po miestą aidas, iš kairės ir dešinės!" – galinga muzika iš plačiai žydinčios estrados. To oro gi skaistumas, atvirumas! Telebokšto pirštas virš lapuotos kalvos aiškiau atrodo nei... nuosava nosis... „Būk laisva, Lietuva! Būk laisva!" Nagi tikrai: yra truputis ir laimės šioj žemėj!.. Švariai, neprikišamai, be nereikalingos patetikos jau ir apie vadintuosius banditais, pokario laisvės kovotojus, šnekama. „Ant švento aukuro brolių kraujas žydi..." Gal tai pirmoji Dainų šventė, kai ir apie pačią Lietuvą dainuojama, tariama be dirbtinio pakilumo, „aukšto patriotiškumo". Išaugom, atrodo, išaugom iš nuvertinimo, savęs menkinimo drabužėlių. Švariai, aiškiai, dorai, pagarbiai tariame Lietuvos vardą. Gal jau nebeskambės jis nejaukiai, lyg kas truputį

prasto, nejprasto mūsų lūpose. Gal išties pradėsim gerbti savastį kaip, savaime suprantama, gerbtiną dalyką. Gal, sakau, subręsim, galutinai išsivaduosim, nebesigėdysim, nebenuvertinsim jau savęs, savo spalvų, savo vardo…

Ieškom toliau, ieškom. Pusamžė moteriškė krito į akį. **Veronika Kaukėnienė**. Savo darbovietėj – ūkio reikalų tvarkytoja. Sako, į Dainų šventes ją traukia pirmiausia patriotiškumas, o antra: tokios šventės daugiau gi nesulauksim! Vilniuje gyvenant ir neateiti – griekas būtų… Labai patiko, kas vyko Sereikiškėse. Tos etnografijos dar nesam užmiršę. Pasišokom su vaikais. Ir Kalnų parke gražu buvo. Chorinių dainų nesu didelė mėgėja. Labiau – šokių. Duktė dviejose šventėse šoko, teko ir ankstesnes Dainų šventes girdėti, matyti… Ši lyg ir daugiau modernizuota. Štai ir vakarykštė Šokių diena. Anksčiau būdavo daugiau liaudiškų šokių, dabar vis lyriški, lėto temperamento. Bet reginys gražus. Rūbai gražūs… Nuotaika labai šventiška.“ „Tai gražiai gražiai skambėjo žodis: miškas, pieva... upė.... tai gražiai iš jo išaugo vienas žodis Lietuva…“ Skamba ir skamba visas Vingis. Priešais estradą – matykit – vėliavos vėliavos žmonių rankose kone kaip Atgimimo laikais. Aukštai siūbuoja dainų ritmu. Šviesu, švaru, ramu sieloj. Seniai taip nebūta. Visiškai pilnatvei – dar galėtų iš galingosios dainų šventės estrados suplasnoti nuskambėti ir autentiškų tradicinių mūsų dainų pulkelis. O! Galėtų gi, galėtų gal pakilti nuo čia ir paslaptingoji mūsų gervelė, ne tik išpuoselėtų „gulbių pulkelis“. O! Suskambėtų! Tūkstantis folkloro ansamblių: „Lek gervele, lek gervele…“ Sereikiškių pakrūmėse jauku mūsų gervelei. Bet čia būtų – jėga!

Ieškom, ieškom. Žiū – Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Švietimo departamento direktorius **Julius Skestenis**. Stovi, veidu į estradą (kaip akmeniniai stabai Velykų saloje – į vandenyną), klausosi. Užkalbintas sako: „Nemačiau tik Ansamblių vakaro. Labiausiai patinka šokiai. Ir čia, aišku, puiku. Vertinant Dainų šventės visumą, manyčiau, kad ji išties atsiperka. Ne finansine, aišku, prasme. Šventei, sakoma, išleisti aštuoni milijonai. Aš duočiau ir dešimt. Puikus ugdymo procesas! Antras puikus dalykas – žmonių mūsų vienybė. Iš Baltarusijos, ir Australijos, ir Amerikos, ir iš daug kur lietuviai čia suvažiuoja. Visa tai tautą vienija.

Turi gi būti bendri vardikliai. Skurdžiau mums būtų be Dainų šventės. Mokiniams tai svarbi paskata: grįš į savo šeduvas, radviliškius, lankys ansamblius, vėl ruošis būsimai Dainų šventei, skleis legendas apie ją, kaip puiku buvo jos dienomis Vilniuje. Taip įsitvirtina tradicijos. Tai labai skatintina kultūrine, edukacine ir bendrąja – dvasios ugdymo prasme…

Ši šventė nuo ankstesniųjų skiriasi pirmiausia apimtimi. Bet Dainų švenčių skleidžiamos idėjos iš principo lyg ir nedaug keičiasi. Tai gal ir gerai, tradicijos turi būti išsaugomos. Tai svarbu…

Nelengvas tūkstantmetis buvo Lietuvos valstybei. Kitas, jei ištversim, manau, bus dar sunkesnis: globalizacija, modernizacija, atviros sienos, labai daug jaunimui pagundų išvažiuoti iš Lietuvos. Tai didelis pavojus. Mūsų išlikimo kely Dainų šventė, manyčiau, labai svarbi. Juk ir išvykusieji iš Lietuvos turi turėti svajonę. Daugeliui jiems ten Lietuva kaip pasakų šalis. Atvykimas į Dainų šventę – tarsi pasakos realizacija. Viena šešiasdešimtmetė moteriškė iš Australijos man taip pasakojo. Realybė, aišku, žiauri, bet žmogus turi išsaugoti ir legendas, svajones. Grįžusieji iš Dainų šventės gal bent vaikų būrelį suburs, tautinį ansamblį … Taip užtikrinamas tradicijos perimamumas, tęstinumas. Ir tai, žinoma, puiku“…

Įsiterpia pokalbio besiklausanti pašnekovo žmona **Alina Skestenienė.**

„Šioje šventėje žavi žmonių natūralumas, pasitikėjimas, pasididžiavimas Lietuva. Atrodo, jau ir sąmoningai diegiama šitai. Tai geras, sveikas patriotiškumas! Bent jau šioje šventėje. Patriotiškumo dvasia, atrodo, labiausiai sklinda iš rajonų, iš provincijos. Dieną dirbę ūkiuose, vakarais subėga į kultūros įstaigas: seneliai šoka, tėvai dainuoja, vaikai groja… Visa giminė. Tarkim, ir Juliaus brolio: viena dukra šoka, sūnus groja pučiamųjų orkestre, dukra dainuoja. Visa giminė!.. Patinka man šiemet šioje Dainų šventėje: vienybės, pasididžiavimo dvasia. Būna daug švenčių, bet kita, žiūrėk, bedvasė, o čia – būtent su didele dvasia. Šitai labai džiugina, labai…“

„Lietuviais esame mes gimę…“ – siūbteli estrada. Visi lyg pamėtėti atsistoja: „… tą garbę gavome užgimę, jai ir neturim leist pražūt…“ Lie–tu–va! Lie–tu–va! Lie–tu–va! „Šviesiai saulė užtekėjo, išsisklaidė neprieteliai… šimtabalsis garsas lėkė… prasidžiugo ir lietuvis…“ „Kur giria žaliuoja…“ Ir vėl visi atsistoja. Į širdį mums įaustas Dainos šventumas. „… Ir aš buvau atėjęs, girdėjau Donelaitį, man Baranauskas sakė taip progiesmiu vos vos… čia nemirtingos žvaigždės, dangus čia nemirtingas… vieni kitiems dėkokit: mes esam Lietuvos“.

Na – štai…

Sudie.

(Du smulkūs įsiterpimai – vietoj Šventės užsklandos. Po „repertuarinio“ dainavimo estradoje – pasidainavimai. Tarp įprastinių autorinių netikėtai suskambo senoji tradicinė liaudies daina. Ne kas tegalėjo pritarti. Labai ne kas. Kaip niekad aiškiai pasijuto: mūsų senoji liaudies daina tūkstančiams jau nepasiekiama (sunkiai pasiekiama). Išdainuot ją, turtų pilną, prieinama tik išrinktųjų vienetams…

Žmonėms iš didžiulės žiūrovų aikštės ištirpus, išsisklaidžius, šiukšlių visoje platybėje beveik neliko: atsitiktinis buteliukas, plastmasiukas. Keista, kad taip įmanoma, turint omeny, kiek čia mūsų pabuvota. Ir – kaip ilgai: visą šventą akimirką!)

Pabaiga. Pradžia: „Liaudies kultūra“, 2009 m., Nr. 4.

Tautiškos dvasios skambesiai šv. Jonų bažnyčioje

Anatolijus LAPINSKAS

Tūkstantmečio dainų šventės koncertas „Skambėkite, kanklės“ buvo ketvirtasis mūsų dainų švenčių istorijoje. Pirmą kartą didžiojo Lietuvos kanklių orkestro garsai nuvilnijo 1998 m. dainų šventėje, vėliau – 2003 ir 2007 m. Galėtų kilti klausimas, kodėl tiek ilgai buvo laukta, juk pokario Lietuvos dainų šventės nepertraukiamai vyko nuo 1946 m.?

Atsakymas būtų paprastas: prieš dešimtmetį Lietuvos kanklių sąjūdis pasiekė tokį kokybės ir kiekybės lygmenį, kad susijungti į kelių šimtų kanklininkų orkestrą užteko vieno energingo mosto. Šio kilnaus darbo ėmėsi žinoma Lietuvos kanklininkė, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos profesorė, šiuo metu dar ir Lietuvos liaudies instrumentinės muzikos draugijos „Kanklės“ pirmininkė Lina Naikelienė.

Ansamblinio kankliavimo tradicijos Lietuvoje žinomos jau visą šimtmetį. 1906 m. susibūrė Skriaudžių „Kanklių“ ansamblis, 1916 m. Kaune įvyko pirmasis viešas kanklių muzikos koncertas, kuriame kankliavo Kauno S. Banaičio spaustuvės darbininkų kanklininkų ansamblis. Tarpukariu veikusi Lietuvos kanklininkų draugija 1930 m. dainų šventėje netgi planavo suburti jungtinį 100 kanklininkų orkestrą, deja, tai iniciatyvai tuomet nebuvo lemta išsipildyti.

Pokario metais kanklių ansambliai epizodiškai yra dalyvavę Lietuvos dainų šventėse, nuo 1970 m. kanklės liaudies instrumentų orkestro sudėtyje skamba Ansamblių vakaruose.

Vis dėlto dėl žanrinės Ansamblių vakaro koncertų bei orkestrinio skambesio specifikos, susiaurintos orkestrinio akompanimento chorui ar šokiui funkcijos kanklės visu grožiu negalėjo suskambėti. Tik vienarūšis kanklių skambesys galėjo atskleisti visapusišką jų grožį ir repertuaro pilnatvę. Reikia džiaugtis, kad tokie koncertai pagaliau įtraukti į Dainų švenčių tėkmę ir galime garsiai ne tik šio žanro entuziastus, bet ir valdžią raginti: gerbkime, remkime, puoselėkime kankles – tai mūsų tautos simbolis, prilygintinas himnui ar herbui.

Tūkstantmečio dainų šventės kanklių koncertas įvyko šv. Jonų bažnyčioje. Uždara koncerto erdvė šiek tiek apribojo kanklių orkestro išdėstymą – kai kurias koncerto dalyvių grupes teko pasodinti beveik tarp publikos ar net į vargonų balkoną, kita vertus, bažnyčios skliautai

kanklių skambesiams suteikė pakankamą garso tęstinumą, užtikrino muzikos rimtumą ir sakralumą.

„Skambėkite, kanklės“ tapo bene vienintelių Dainų šventės renginiu be jokių pigių išorinio veiksmo ir judesio atributų – visas dėmesys buvo skiriamas kankliavimo džiaugsmui, muzikos įtaigai, tautiniam susikaupimui. Sudarant koncerto repertuarą taip pat išvengta pataikavimo publikai ir nereikalingo mistifikavimo, kuriuo pasižymėjo kiti Dainų šventės koncertai. Kanklių koncertas idealiai atitiko Dainų šventės sampratą ir tradicijas, išreiškė tautinį identitetą, sujungė archajiškus kultūros klodus ir šiuolaikinę profesionaliąją kūrybą.

Tūkstantmečio dainų šventės kanklių koncerte dalyvavo pats gausiausias per visas šventes kanklininkų būrys: apie 300 grojančiųjų tradicinėmis kanklėmis ir daugiau nei 400 – koncertiniais instrumentais. Dalyvių būta beveik iš visos Lietuvos. Gausiausias kanklininkų būrys atvyko iš nedidelio Utenos rajono Užpalių miestelio – tai žinomos „Skambančių kanklelių“ stovyklos dalyvės, tradiciškai gausiai dalyvavo Vilniaus, Šiaulių, Klaipėdos, Kauno, Panevėžio miestų, Prienų, Šilalės, Šalčininkų, Biržų, Klaipėdos, Akmenės rajonų kanklininkai.

„Skambėkite, kanklės“ susilaukė viešnios – operos solistės Irenos Milkevičiūtės, beje, profesionalios kanklininkės, padainavusios keletą liaudies dainų išdailų, taip pat birbynininkų – Eugenijaus Čiplio ir Algirdo Jedemskio, praturtinusių keleto kūrinių skambesį, bei Šiaulių konservatorijos dainų ir šokių ansamblio „Jovarėlis“ mišraus choro, vadovaujamo Sigito Vaičiulionio, kuris dainuojamam repertuarui suteikė tvirtesnį vokalinį pagrindą.

Šių metų „Skambėkite, kanklės“ prasidėjo žinomo kanklių muzikos populiarintojo, Skriaudžių „Kanklių“ ansamblio įkūrėjo, aktyvaus Lietuvos kanklininkų draugijos veikėjo Prano Puskunigio sukurtu „Kanklininkų himnu“, kurį giedojo ir grojo jungtinis kanklių orkestras. Skriaudžių kanklininkai, vadovaujami Prano Gumuliausko, sudainavo savo mėgstamiausią, taip pat P. Puskunigio „Dainą apie senovę“. Šis ansamblis nuo įkūrimo skaičiuoja jau 103 metus, bet, kaip matyti iš jaunų ansambliečių veidų ir žėrinčių akių, pasiryžęs kankliuoti ir dainuoti dar tiek pat.

Tradicines kankles keitė koncertiniai instrumentai. Juozo Tallat-Kelpšos harmonizuotas tris liaudies dainas dirigavo koncerto meno vadovė prof. L. Naikelienė, Vytauto Klovos „Šokį“ – Jolita Sidorenkaitė-Matkienė, Anatolijaus Lapinsko „Ant šalto šaltinėlio“ (iš ciklo „Veliuonos dainos“) dirigavo Regina Marozienė. Pastarajam kūriniui būdingi ilgi kanklių akordų skambesiai, todėl bažnytinės erdvės aidas, žinoma, ir įkvėptas kanklininkių dainavimas bei grojimas sukūrė įtikinamą kūrinio garsą.

Lietuvių liaudies melodijas „Šalabanas“ ir „Gieda gaideliai“ kankliavo visi koncerto dalyviai, dirigavo Algytė Merkelienė. Populiariąją Leono Povilaičio „Untytę“ dirigavo Vida Zelenienė, o ne mažiau populiarią liaudišką melodiją „Telšių klumpakojį“ – Seva Kazankovienė. Praeitame „Skambėkite, kanklės“ koncerte dar klausęsis savo muzikos žymus kanklių muzikos puoselėtojas L. Povilaitis prieš pusantrų metų nepakilo nuo operacinės stalo, tačiau daugybė jo dainų, šokių, instrumentinės muzikos puoš dar ne vieną dainų šventę. Sutartiniškų garsų ir ritmų kupiną Broniaus Kutavičiaus „Mėtaujėlą“ dirigavo Irma Asanavičienė.

Nacionalinės operos solistė I. Milkevičiūtė gyvenimo kelyje iš pradžių pasirinko kanklių specialybę, muzikos mokykloje dirbo kanklių mokytoja, tačiau greitai pakilo į Lietuvos ir Europos vokalo aukštumas. Vis dėlto niekada neatsisako padainuoti pritariant jai taip artimiems kanklių skambesiams. Šiame koncerte ji dainavo Vaclovo Paketūro dainą „Vai žydėk, žydėk“ ir Alfonso Mikulskio „Oi rūta, rūta“. Dar vieną A. Mikulskio kūrinį – kanklininkų „vizitinę kortelę“ „Skamba skamba kankliai“ – dirigavo Violeta Čiutienė.

Kasmet vidurvasarį Utenos rajono miestelį Užpalius šildo kanklių skambesys, didelio jaunimo būrio klegesys, viso miestelio patriotinis pakilimas. Tai kanklininkų vasaros stovykla ,,Skambantys kankleliai“, į kurią atvyksta keliolika kanklių ansamblių, per šimtą kanklininkių iš visos Lietuvos. Nenuilstančios vadovės Astos Motuzienės vadovaujami Užpalių kanklininkai nesiskyrė ir Vilniuje. Jie dainavo ir tradicinėmis kanklėmis pritarė savo krašto dainoms ,,O kieno žali sodai“ ir ,,Per lygius laukus“.

Savo stilių ir repertuarą surado ir kitas tradicinio kankliavimo ansamblis iš Vilniaus ,,Kankleliai“, vadovaujamas Daivos Čičinskienės. Ansamblis rengia istorines bei temines programas. Šį kartą jie dainavo dvi dainas iš Vinco Kudirkos rinkinio ,,Kanklės“, išleisto 1895 m. Tilžėje: ,,O kai mes ėjom“ ir ,,Saulelė nusileido“.

Dar viena šventėje dalyvavusi bendraminčių grupė – Mažeikių stovyklos ,,Lai skamba žemaitiškos kanklės“ kanklininkai. Diriguojami Jolantos Dobravolskienės, jie padainavo žemaitiškas dainas ,,Eisiu į girelį“ ir ,,Lek gervi“.

Likusieji koncerto programos kūriniai buvo kankliuojami koncertinėmis kanklėmis. Lyrinių pasažų girliandomis padabintą Juozo Pakalnio ,,Šokį“ dirigavo Zita Rudzevičienė, puikią Zitos Bružaitės dainą ,,Putinų žydėjimas“ su kanklių palydėjimu dainavo ,,Jovarėlio“ choras (dirigavo Regina Vaišnorienė), klasikines M. K. Čiurlionio liaudies dainas, aranžuotas Prano Stepulio, dirigavo Birutė Sakalienė. Valentino Bagdono ,,Sutartinę ir šokį“ užtikrintai dirigavo Aušrelė Juškevičienė. Deja, šio kūrinio autoriaus koncerte jau nesimatė, o praėjus savaitei po šventės išgirdome liūdną žinią: eidamas 80-uosius metus mirė daugelio kūrinių kanklėms ir kitiems liaudies muzikos instrumentams kūrėjas Valentinas Bagdonas.

Specialiai šiam koncertui buvo sukurtas Vytauto Juozapaičio kūrinys ,,Maldos sparnais“. Kompozitoriaus teigimu, tai poeto ir vyskupo Antano Baranausko sukurtos giesmės melodija, aranžuota kanklių orkestrui. Taigi šimtmetį buvusi užmiršta giesmė vėl suskambo šventoje bažnyčios erdvėje (dirigavo Jolanta Babaliauskienė).

Dar po vieno liaudies dainų ciklo – Jono Švedo trijų lietuvių liaudies dainų, diriguotų Aistės Bružaitės-Vaicekauskienės – pasigirdo tradicinė kanklių koncerto viršūnė – kartu su žiūrovais giedama ir kankliuojama Juozo Naujalio ,,Lietuva brangi“, sukurta pagal Maironio eilėraštį. Ją dirigavo koncerto ,,Skambėkite, kanklės“ siela Lina Naikelienė.

Tūkstantmečio dainų šventės kanklių koncertas puikus ir, tikėkimės, jau nuo šventės visumos neatsiejamas tautinio meno akordas, reikšmingai praturtinantis dainų švenčių spalvų spektrą, atveriantis jo dalyviams nuoširdaus ir prasmingo, tauraus ir kilmingo muzikavimo palaimą, klausytojų širdyse paliekantis ryškų ir neišdildomą lietuviškosios kultūros pėdsaką.

Ansamblių vakaro „įteisinimas ir pateisinimas" Dainų šventės programoje

Algytė MERKELIENĖ

Ansamblių vakaras – vienas sudėtingiausių Dainų šventės renginių. Tai dainos, šokio ir muzikos sintezė. Siekiant visų šių žanrų visumos ir stengiantis išsaugoti jų individualumą scenarijaus kūrėjams ir režisieriams tenka įvykdyti labai sudėtingus reikalavimus. O kur dar apskritai šio žanro (dainų ir šokių ansamblių) „įteisinimo ir pateisinimo" šiuolaikinėje kultūroje paieškos? Jau nemaža metų stebint Ansamblių vakaro programas teko matyti sunkų ir sudėtingą „vietos po saule" ieškojimą. Kadangi atkūrus nepriklausomybę suklestėjo folkloro ansamblių veikla, daugelio nuomone, dainų ir šokių ansambliai liko kaip praeities reliktas, kuris esą jau atlikęs savo kultūrinę lietuviškumo išsaugojimo misiją, todėl turėtų pasitraukti ir išnykti. Tačiau mes juk neatsisakom gyvenimiškosios patirties vien todėl, kad pasikeičia gyvenimo sąlygos. Kitas klausimas, kokia šių kolektyvų misija šiuolaikiniame kultūros kontekste? Manau, kad dainų ir šokių ansamblis turėtų būti liaudies meno tiltas tarp praeities ir dabarties, sieti originaliąją tautinę kultūrą su naujomis šios kultūros raiškos ir jos pritaikymo formomis.

Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė" Ansamblių vakaro programa „Metai" buvo sudaryta laikantis būtent šių nuostatų. Tai didžiulis scenarijaus autorės ir režisierės Leokadijos Dabužins-

kaitės darbas. Programa prasidėjo įspūdingu prologu „Kardu neiškirsi, ugnimi neišdeginsi...“. Skambant karinėms dainoms ir sutartinėms buvo atkurtas Lietuvos praradimų ir pergalių kelias; akcentuota, kokia kaina buvo išsaugota Lietuva, jos tradicijos ir papročiai. Po iškilmingo prologo programa klostėsi pagal metų ratą. Prasidėjusi Kalėdų paveikslu „Oi kas ten vaikščiojo, leliumoj“, tęsėsi vaikų paveikslu „Ir atein pavasarėlis“, kuriame atsispindėjo Velykų, Jurginių ir Sekminių papročiai. Pavasarį keitė Joninių paveikslas „Oi ta to, kupole graži“ ir baigėsi rugiapjūtės dalimi „Gale lauko jievaras stovėjo“. Koncerto nuotaiką kėlė ir pati gamta – Kalnų parką nutvieskusi vakaro žara buvo tarsi natūralus programos scenografijos papildymas. Atliekant pavienius programos kūrinius, koncerto dalyviais tapo ir žiūrovai, kurie, bendros nuotaikos pagauti, pradėjo rankomis „banguoti“, o užgrojus kapeloms laisvuose ploteliuose trypė polkas. Tvirtai galima teigti, kad Ansamblių vakaras buvo ne vien atlikėjų, bet ir dalyvių šventė (tą patvirtina ir internetiniai atsiliepimai). Džiugu, kad Ansamblių vakaras teisingame kelyje, už tai reikia dėkoti scenarijaus autorei ir režisierei, taip pat negausiai, bet kūrybingai ir be galo darbščiai kūrybinei grupei.

Tikiuosi, bus publikuota dar ne viena nuodugni šio koncerto recenzija, tačiau, pati dalyvavusi organizaciniame šio vakaro rengimo darbe, stebėjusi generalinę repeticiją ir koncertą eilinių žiūrovų gretose, norėčiau pateikti keletą pastebėjimų.

Visų pirma, daugelis žiūrovų pasigedo programos numerių ir dirigentų bei choreografų pavardžių pranešimo, kadangi netgi specialistai ne visada atpažįsta atliekamus kūrinius, o ką jau kalbėti apie eilinį žiūrovą. Šventės dirigentai, atlikę didžiulį darbą, liko visai nepaminėti. Koncerto programa buvo per ilga, tą pripažino ir pati režisierė. Jau prologas galėjo baigtis daina „Vai stovi rymo jaunas bernelis...“, po kurios pasigirdo žiūrovų ovacijos,

reiškiančios padėką už įspūdį, tai liudijo ir girdėti komentarai: ,,O kada gi išgirsime natūralų atlikimą?“ Programos įtaigumui labiau galėjo pasitarnauti ir scenoje įtaisytas ekranas, kuris tik epizodiškai rodė vaizdus, sutampančius su programos eiga, o kartais ir visai buvo neaišku, kokiu tikslu rodoma sintetinė kompiuterinė grafika. Emocines bangas sukūrė ir kelios kulminacijos, kurios sudarė koncerto pabaigos įspūdį. Natūralios kulminacijos galima buvo pasiekti sujungus Joninių ir rugiapjūtės paveikslus. Bendras atlikėjų ir žiūrovų pasidainavimas būtų natūraliai sukurtas dainuojant nuo pradžios iki pabaigos gerai žinomą dainą, o ne dainų popuri, kai žiūrovams vos tik ,,įsilingavus“ dainuoti, buvo pereinama prie kitos dainos. Papročiais ir tradicijomis pagrįstoje programoje banaliai nuskambėjo kapelų pasirodymas – lyg,,vakaroninis“ ,,Gero ūpo“ intarpas, kuris nuvertino kapelų vaidmenį mūsų kultūroje (nejaugi kapelos groja vien tik polkas?). Užsitęsęs koncertas liko be emocinės iškrovos, kurios buvo galima pasiekti improvizuotoje atlikėjų ir žiūrovų vakaronėje, – juk buvo susirinkęs toks gausus kapelų būrys. Išsiskirstėme tyloje... Beje, vyresnieji ansamblių dalyviai ir vadovai dar mena tuos laikus, kai Kalnų parke būdavo šokama iki paryčių...

Pasiruošimas Dainų šventės koncertui trunka ne vienerius metus. Nuolat stebėdama šį procesą galiu teigti, jog kolektyvai šiai šventei ruošiasi labai atsakingai ir noriai. Ypač tai pasakytina apie vaikų kolektyvus. Pačioje šventėje tai irgi atsispindėjo – vaikų liaudies instrumentų orkestrai ir ansambliai užėmė trečdalį visos Kalnų parko estrados, ko nepasakytum apie suaugusiųjų kolektyvus. Gaila, kad profesionalūs suaugusiųjų kolektyvai į pasirengimą Ansamblių vakarui žiūri labai jau pragmatiškai, bendrose repeticijose dalyvaudami tik tiek, kiek priklauso darbo valandų. Tai verčia susimąstyti, ką reiškia žodis ,,Lietuva“ (ar tai tik – pavadinimas, ar – bendras darbas ir siekis šalies ir jos kultūros labui). Galbūt bendrą tikslą pasiekti daugiau padėjo paprasti respublikos kolektyvų vadovai, kurie, atvežę į šventę vaikus, lydėjo juos į repeticijas, derino instrumentus ir buvo atsakingi už jų saugumą ištisas paras. Kas užmokės ir atlygins jiems? Galbūt ir jie, pasitelkę profsąjungas, galėtų reikalauti užmokesčio, bet ar nebūtų jiems atsakyta: ,,Nenorite – nedalyvaukite“. Tai kur tada dėti jaunuosius atlikėjus, spinduliuojančius noru ir džiaugsmu dalyvauti šventėje? Ar be tų tyliai savo darbą dirbančių vadovų iš viso suorganizuotume tokią šventę? Ar beturėsime pamainą, lemiančią tokių švenčių tęstinumą?

Vis dėlto tikiu, kad šventės tikrai tęsis ir kad tai vyks pasišventusių jos organizatorių, kolektyvų vadovų ir atlikėjų dėka. Vilties tam teikia vaikų kolektyvų gausa. Padarytas milžiniškas darbas, – vadinasi, jie jau yra tiesos kelyje. Mano išsakytos mintys subjektyvios, gal ir diskutuotinos, tačiau išreikštos norint labiau įprasminti ir sutvirtinti Ansamblių vakaro vietą Dainų šventėje.

Kaip mes šokome Laiką...

Almutė GRAŽULIENĖ

Dar ilgai neblės įspūdžiai, kuriuos patyrė tūkstančiai šokėjų, jų vadovų bei žiūrovų, dalyvavusių Lietuvos tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė“ Šokių dienoje „Laiko brydėm“. Stebino ne tik iš Lietuvos ir užsienio suvažiavusių šokėjų gausa, ne tik išpuoselėti, su pasididžiavimu šokėjų vilkimi kostiumai, bet ir visuotinai pakylėta nuotaika.

Lygiai 21 valandą „Žalgirio“ stadione gausiai susirinkę žiūrovai drauge su viso pasaulio lietuvių atstovais šokėjais užtraukė Vinco Kudirkos „Tautišką giesmę“. Nuaidėjusios daudyčių fanfaros paskelbė Šokių dienos pradžią ir į aikštę, savo šalių, miestų bei kolektyvų vėliavomis nešini, iškilmingai suėjo šokių kolektyvų atstovai (po dvi poras) bei jų vadovai. Be Lietuvos šokėjų, Šokių dienoje dalyvavo keturios grupės iš JAV, trys – iš Kanados, po dvi – iš Argentinos, Australijos, Brazilijos, Lenkijos, po vieną – iš Baltarusijos, Latvijos, Švedijos ir Ukrainos. Tą vakarą margaspalvius šokių raštus pynė beveik 8000 šokėjų – vaikų, jaunimo, senjorų ir senolių. Juos stebėjo daugiau nei 12 000 žiūrovų.

Skambant Maironio ir Juozo Naujalio kūriniui „Lietuva brangi“, į aikštę buvo iškilmingai įnešta Dainų švenčių vėliava. Tūkstantmečio Lietuvą, Šokių dienos dalyvius ir žiūrovus pasveikino Lietuvos Respublikos ministras pirmininkas Andrius Kubilius.

Choreografei Laimutei Kisielienei, kaip šventės meno vadovei, režisierei ir vyriausiajai baletmeisterei, ši šventė buvo penktoji (1994, 1998, 2003, 2007 m.), o kūrybinį darbą ji pradėjo dar 1975, 1980 m. kaip asistentė, 1985, 1990 m. kaip baletmeisterė. Laimutės Kisielienės vadovaujamai kūrybinei grupei per labai trumpą laiką (paskutinė Dainų šventės Šokių diena Kaune įvyko 2007 m.) teko parengti šventės scenarijų, parinkti repertuarą, pravesti vadovų seminarus, šokių kolektyvų atrankas. Ilgą laiką nebuvo aišku, kur teks įgyvendinti sumanytą kūrybinį Šokių dienos projektą – Kaune ar Vilniuje. Galiausiai buvo pasirinktas Vilniaus „Žalgirio“ stadionas, gerokai apšiuręs, bet turintis puikias prieigas gausiam šokėjų būriui. Nepaisant visų trukdžių ir net be žadėtų naujų technologijų pavyko sukurti magišką ir poetišką reginį.

Šventės scenarijaus autorei Birutei Marcinkevičiūtei-Mar tai buvo pirmoji tokio pobūdžio šventė. Jai drauge su aktoriumi Aleksu Kasanavičiumi teko skaityti ir poetinius tekstus, įvedančius į kiekvieną reginio dalį. Šventės muzikos vadovai Nijolė Sinkevičiūtė ir Egidijus Ališauskas, dailininkė Giedrė Riškutė padarė viską, kas buvo jų galioje, o Juozui Šalkauskui Šokių dienos vedėju teko būti jau ir ankstesnėse šventėse. Gaila, kad tarp vyriausiųjų baletmeisterių ir baletmeisterių nebuvo nė vieno baletmeisterio vyro, o kūrybingų asmenybių Lietuvoje tikrai esama.

Šioje šventėje pirmą kartą dalyvavo šiuolaikinio šokio šokėjai, kuriems kompozicijas kūrė ir vadovavo choreografės Birutė Banevičiūtė ir ir Agnė Rickevičienė. Tai – jų debiutas tokio pobūdžio šventėje.

Šokių dienos programoje rašoma: „Šokių dienos „Laiko brydėm“ apibendrinanti idėja atliepia pačios šventės temą: žmogus ir laikas, Lietuva ir laikas; mūsų trumpo gyvenimo tėkmė ir tęstinumas, nenutrūkstama kasdienybės tėkmė; tautos istorijos ir dabarties ryšys.

Ne veltui mūsų protėviai meldėsi Laiko Dievui Praamžiui, kuriam paklūsta ši neilga žemiškoji būtis, pati primenanti šokį – įvairiomis formomis stilizuota ir įkūnyta liaudies kūryboje, papročiuose, apeigose. Atskiros šokių dienos dalys bus skirtos šiems minėtos temos aspektams: laikas ir mūsų tautos istorija (pagoniškų lietuviškų ritualų ir savito tikėjimo atgarsiai šokiuose); viskam gyvybę teikiančios Žemynos, Motinos ir šeimos paveikslai (šokiai, skirti gyvybę teikiančiai jėgai pašlovinti, taip pat įvairių kartų šokiai); laikas ir žmogaus būtis, glaudžiai susijusi su gamtos ciklu (darbo šokių, žaidimų ir papročių dalis, metų laikų apeigas vaizduojantys šokiai). Ir šventės finalas, bylojantis apie laiką, kuris ateis, apie dabartinę ir būsimą Lietuvą.

Šokių dienos jungiamoji grandis – savitų alegorinių („kosminių“, amžinosios būties) personažų – sergančių angelų sargų, namų dvasių, išėjusių ir gyvuosius globojančių vėlių – ritualiniai šokiai, primenantys sakralius maldos ritualus, ėjimą ratu aplink šventyklas (...)“

Šiems šokiams buvo sukurta visai kitokia – šiuolaikinio šokio stilistikos choreografija, piešiniai, ritmika, kostiumai bei muzikinė dramaturgija. Choreografines kompozicijas „Pasaulio sutvėrimas“, „Ryto malda“, „Malda žemei“, „Vakaro malda“, kurios sujungė Šokių dienos dalis, pagal Giedriaus Kuprevičiaus muziką kūrė Birutė Banevičiūtė ir Agnė Rickevičienė. Šias kompozicijas aikštėje pirmą kartą šoko šiuolaikinio šokio šokėjai, vilkėję lengvais baltais rūbais. Nesudėtinga iš pažiūros choreografija buvo paremta bėgimu, šuoliais, sukiniais, rankų plastika. Buvo panaudoti dideli skaidrūs kubai, kurie, sustatyti aikštės viduryje, virsdavo tai aukuru („Pasaulio sutvėrimas“), tai spindinčiomis danguje žvaigždėmis, aukštai iškeltomis vaikų rankose („Vakaro malda“).

Be abejo, šios dalys būtų buvę kur kas efektingesnės, jei būtų buvę panaudoti scenarijuje numatyti šviesos efektai. Deja, jų, kaip ir šviečiančio skydo, kuriame paprastai būdavo perteikiama informacija žiūrovams, nebuvo. Nebuvo matyti parduodant ir Šokių dienos programų, kuriose nurodoma masinių kompozicijų, šokių bei muzikos autoriai, tad daug kas žiūrovams liko paslaptimi.

Kaip minėta, prologas „Pasaulio sutvėrimas“ ir kitos šiuolaikinio šokio kompozicijos skyrė ir drauge jungė atskiras Šokių dienos dalis.

Prologo „Pasaulio sutvėrimas“ pabaigoje į aikštę, skambant šviesiems varpelių garsams, spinduliais sutekėjo merginų, jaunimo ir vyresniųjų šokėjų grupės, vilkinčios senoviniais šviesių spalvų rūbais. Jos magiškais ratais, saugančiais ugnį, apjuosė iš kubų sukurtą „židinį“. Šokis „Dek, ugnie“ (L. Kisielienės choreografija ir masinė kompozicija) buvo sukurtas ir atliktas 1994 m. dainų šventėje, tačiau šviesių spalvų kostiumai šį kartą suteikė ypatingo ritualo jausmą.

Skambant varpeliams šokėjai pakeitė brėžinį. Jų atliekamas senovės lietuvių medžiotojų šokis „Trijula“ išraižė aikštę eilėmis ir rombais. J. Lingio „Trijula“ – tai vienas pirmųjų šokių 1965 m. ansamblio „Lietuva“ programoje „Amžių vėjai“, kurioje pirmą kartą buvo bandyta pavaizduoti Lietuvos senovę. Šokio masinė kompozicija – pirmas jaunos choreografės R. Kurpeikytės kūrybinis bandymas – buvo sėkminga.

Čiulbant paukščiams šokėjai vėl pakeitė brėžinį. Vyrai pasitraukė į aikštės kraštus, o į vidurį subėgo baltas skraistes lyg sparnus išskleidusios merginos. Merginų šokyje „Gegulė“ (V. Buterlevičiaus choreografija, K. Nainienės masinė kompozicija) vyravo koncentriniai rombai su spinduliais, pereinantys į ratus, ypač ryškius žalioje vejoje. Pasigirdus gegutės balsui merginų grandinėlės tarsi šaltiniai tekėjo aikšte, sudarydamos naują santūrų brėžinį. Grakščią „Gegulę“ pakeitė legendinis J. Lingio vyrų šokis „Džigūnas“. Šiam veržliam, turtingam šuolių šokiui baletmeistrė Z. Rimkuvienė parinko griežtus ir aiškius brėžinius.

„Džigūno“ pabaigoje aikštėje pasirodė degančiais aukurėliais nešinos merginos ir moterys. Skambant

tauriai „Protėvių žemės“ (L. Kisielienės choreografija ir masinė kompozicija) muzikai, aikštė pasipuošė daugybe ratų, atsiskleidžiančių į pusračius. Šokio pabaigoje aikštės viduryje sudėtą aukurą vėl apjuosė daugybė koncentrinių ratų.

Visa „Protėvių žemės“ dalis dvelkė iškilmingumu, pagarba senovei. Šokėjai puikiai pajuto šios dalies šokių stilistiką ir nuotaiką. Jų vilkimi kostiumai įpareigojo ypač santūriai ir tauriai įkūnyti baletmeisterių sumanymą.

Šiuolaikinio šokio kompozicija „Ryto malda“ buvo įvadas į kitą dalį – „Motulės namuos“. Tarp santūraus linijinio merginų sudaryto brėžinio šokinėjo, krykštavo vaikai, sukūrę jaukių namų atmosferą. Čiulbant paukščiams visi šokėjai, nešini kubais, spindinčiais lyg saulės spinduliai, išbėgo iš aikštės.

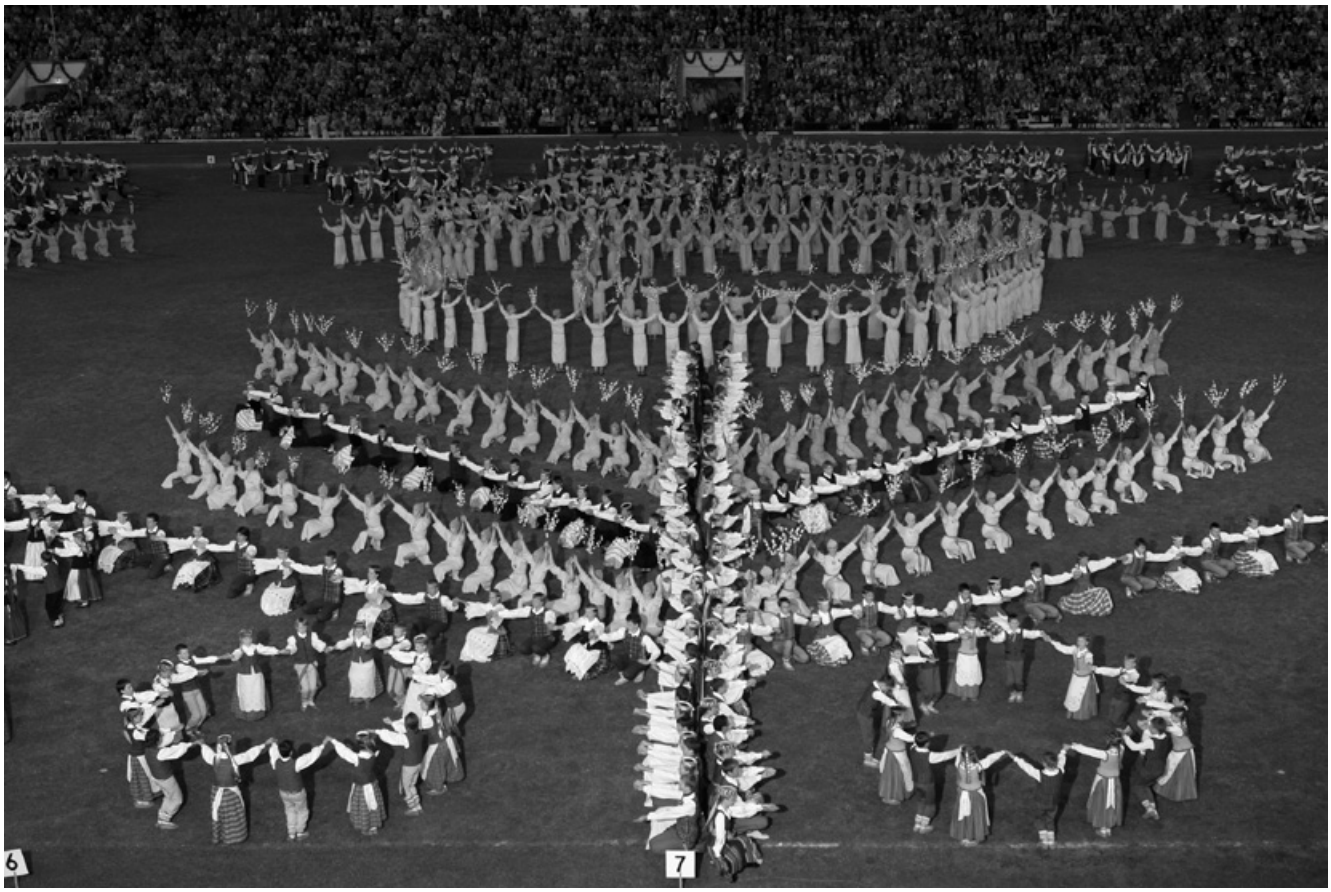
Aikštė pražydo obelų šakomis. Keitėsi laikas ir veiksmo erdvė. Aikštę išmargino merginų, šokančių „Sesė sodą sodino“ (L. Kisielienės choreografija ir masinė kompozicija), eilės, voros, rateliai. Šviesūs rūbai ir merginų rankose laikomos obelų šakos šokiui suteikė išskirtinio trapumo, būdingo jaunyste spindinčioms merginoms.

Skambant kanklių ir smuiko muzikai merginos sudarė įspūdingą senojo namo kraigo žirgelius primenantį brėžinį. Simboliško namo viduje ir jo pakraščiuose skraidė mergaitės – kregždelės. Pats šokis „Kregždelės“ (E. Morkūnienės choreografija, Ž. Adomaitienės masinė kompozicija) aikštėje būtų buvęs pabiras, jei nebūtų buvęs įrėmintas merginų su obelų šakomis sudarytu brėžiniu.

Ir vėl srovelėmis nutekėjo merginų ir mergaičių grandinėlės, sudarydamos naują sudėtingą brėžinį. Į aikštę lazdomis nešini subėgo vaikinai ir šoko tikro miklumo reikalaujantį „Taukačiką“ (V. Ūsovo choreografija, Ž. Adomaitienės masinė kompozicija), po kurio sušokta nuotaikinga „Šleivapolkė“ (V. Ūsovo choreografija, Ž. Adomaitienės masinė kompozicija). Šokio pabaigoje merginų grandinėlės išpynė sudėtingą brėžinį, vaizduojantį simbolinį gyvybės medį, prie kurio šakų, tarsi obuoliukai, pakibo ratukais jauniausių šokėjų atliekamas žaismingas šokis „Stebuklingi obuoliai“ (Ž. Adomaitienės choreografija ir masinė kompozicija).

Aikštę užpildė baltais nuometais pasipuošusios moterys. Šokyje „Motinėlė obelėlė“ (A. Gružienės masinė kompozicija) susitiko močiutės, motulės, jų dukros ir anūkės. Tai vienas populiariausių R. Tamučio šokių, išaukštinančių moteriškumą.

Baigiantis šiai kompozicijai, vaikai džiūgaudami pasitiko ateinančius senolius ir tėvelius. Visi susijungė šokiui „Išėjo tėvelis į mišką“ (D. Radvilavičienės choreografija, A. Gružienės masinė kompozicija). Šis šokis reikalauja ne tik tikslaus choreografinio atlikimo, žaismingumo, bet ir aktorinių gebėjimų. Šokėjams tai puikiai pavyko. Jie dirbtinai nevaidino, bet, atrodė, gyveno tikrą gyvenimą, o to negalėjo matyti toli nuo atlikėjų sėdintys žiūrovai,

tačiau tie, kuriems teko matyti Šokių dieną per televiziją, turėjo būti nustebinti.

„Motulės namuos“ baigėsi nuotaikingomis „Vakaruškomis“ (J. Gudavičiaus choreografija, V. Verkulienės ir A. Gružienės masinė kompozicija), kuriose dalyvavo visi šios dalies šokėjai. Pasilinksminimo nuotaiką sustiprino tarp ratais besisukančių šokėjų vinguriavusios grandinėlės. Į linksmybių sūkurį įsijungė ir žiūrovai, – jie atsistodami ir pakeldami rankas siuntė bangas vieni kitiems per visą aikštę.

Tenka pastebėti, kad ši dalis buvo ypač turtinga labai sudėtingų brėžinių. Baletmeisterių fantazija buvo beribė, tačiau kiek susiaurino kitų dalių baletmeisterių galimybes sukurti ką nors nauja. Kiek ilgokas atrodė „Motinėlė obelėlė“ perėjimas į kito šokio brėžinį, gal dėl to, kad tam buvo panaudota to paties šokio muzika.

Šokių dienos trečioji dalis „Būties ratu“, į kurią įvedė šiuolaikinio šokio kompozicija „Malda žemei“, prasidėjo lyrišku merginų šokiu „Saulele, kelk“ (L. Kisielienės choreografija ir masinė kompozicija). Merginų keliamos ir nuleidžiamos trikampės skaros kūrė maldos Saulei įspūdį ir priminė pavasarį grįžtančius paukščius. Šio šokio kompozicijoje L. Kisielienė panaudojo kai kuriuos 2007 m. dainų šventės Šokių dienai Kaune meistriškai sukurto „Kalavarato“ motyvus.

Išskrendančias paukštėmis merginas pakeitė vyrų kolonos, kurios priminė ariamos žemės plotus.

„Žemynėlė“ (L. Kisielienės choreografija ir masinė kompozicija) – vyrų šokis, atliekamas skambant archaika ir ypatingo ritualo paslaptimi dvelkiančiai muzikai. Santūriais, kupinais rimties judesiais vyrai žadino Žemę – Žemynėlę, pradėdami pavasario arimo darbus išreiškė jai pagarbą. Galingi arimą imituojantys judesiai užtvindė visą aikštės vidurį, sukurdami vyrų ariamos dirvos įspūdį.

Po šokio pasigirdę griaustinio ir lietaus garsai kiek išgąsdino žiūrovus, tačiau tai buvo tik garsų imitacija, skelbianti pavasarinės sėjos ir jai skirto apeiginio šokio „Kubilinis“ pradžią (L. Kisielienės choreografija, B. Brazdžiūtės masinė kompozicija). Aikštė vėl sumirgėjo ratais, kurie senovėje buvo sukami apie sėtuves su sėklomis siekiant užtikrinti derlingumą, o merginos aukštyn buvo keliamos tam, kad javai geriau augtų.

Skambant kanklėms ir varpeliams, prie vyresniųjų šokėjų, tėvų, subėgo vaikai. Aikštę užpildė gyvos sūpuoklės. „Sūpuoklėlių“ (L. Kisielienės choreografija, I. Baltikauskaitės masinė kompozicija) supimosi judesiai lingavo per visą aikštę. Žemdirbiai tikėjo – kuo aukščiau pakilsi, tuo aukštesni augs linai. Šioje kompozicijoje dominavo kolonos, ratai, grandinėlės.

Baigus suptis, apie kupetaitėmis sutūpusius šokėjus – tėvus vaikai ėmė straksėti kaip žvirbliai. Žaismingai atstriksėję „Žvirblį“ (L. Kisielienės choreografija, I. Baltikauskaitės masinė kompozicija), čiulbant paukščiams, vaikai „išskrido“ – išbėgo iš aikštės, o jų vietą užėmė jaunimas.

Vyrų sudarytos eilės aikštę išraižė kvadratais, primenančiais linų laukų plotus, kuriuose būrėsi merginos, pasiruošusios linarūtės talkai. Atėjusios į aikštę moterys atsinešė linų puokštes, kurių kilnojimas aukštyn skelbė ne tik linarūtės pabaigtuves, bet ir artėjantį vestuvių pranašą – rudenį. Kompozicijoje „Eisim, sesulės“ (B. Navickaitės choreografija, B. Viktoravičiūtės masinė kompozicija) persipynė merginų lyrizmas, darbas ir džiaugsmas.

Perėjimas po šokio buvo kiek ilgokas, nes kartojama „Eisim, sesulės“ muzika lyg dar pratęsė visą kompoziciją. Aikštė buvo nusėta rombais, kurių uždarose erdvėse vaikai mojuodami spragilais žaismingai šoko „Pupų kult“ (L. Kisielienės choreografija, B. Brazdžiūtės masinė kompozicija).

Išlydėjęs vaikus (jų išėjimas taip pat buvo kiek ilgokas) jaunimas sustojo eilėmis, kvadratais ir pradėjo išraiškingos vaidybos reikalaujantį „Mintinį“ (V. Mačiulskio choreografija, R. Zaleckaitės masinė kompozicija), kuriame gausu linų mynimą vaizduojančių judesių, aukštų kojų pakilnojimų ir pasiglėbėsčiavimų. Įsismaginę vaikinai stvėrė ant rankų merginas ir pradėjo jaunatvišką, siautulingą, darbų pabaigtuvių linksmybes primenantį šokį „Šiaudai be grūdų“ (V. Mačiulskio choreografija, R. Zaleckaitės masinė kompozicija).

Kompozicija „Po malūno sparnais“ (A. Kondratavičiaus choreografija, B. Brazdžiūtės masinė kompozicija) priminė namus, kuriuose visi vieni iš kitų mokosi dirbti ir linksmintis drauge visa šeima. Šios kompozicijos muzikoje ir choreografijoje nesunku atpažinti šokių „Aguonėlė“, „Du gaideliai“, „Malūnėlis“ motyvus. Kompozicijos pabaigoje buvo sukurtas įspūdingas besisukančių malūno sparnų, tarp kurių, atrodė, sukėsi visas pasaulis, vaizdas.

Baigėsi darbai ir linksmybės, įsiviešpatavo ramybė, ir tada pasigirdo „Vakaro malda“. Aikštę vėl užplūdo šiuolaikinio šokio kompozicijos šokėjai. Jų rankose lyg žvaigždės suspindo perregimi kubai. Vaikai su kubais rankose buvo keliami aukštyn. Šokėjų grandinės susisuko į didelį kamuolį, sukurdamos ką tik gimusio žvaigždyno įspūdį.

Tyloje pasigirdo siūlus sukančių vytuvų dūzgimas. Į aikštę lyg vytuvus sukdamos rankas sruveno šokėjų gijos. Pasigirdo šokėjų rankų plojimais išgaunami audimo staklių dūžiai, ir į aikštę subėgo naujos spalvingos šokėjų gijos. Visa aikštė virto didžiule raštuota drobe, kurioje sumirgėdavo vis nauji raštai.

Į aikštę suplaukę visi šventės dalyviai išaudė nuostabų paveikslą, kurio viduryje buvo brangiausias visų mūsų širdžiai žodis LIETUVA. Jį sudarė baltaskraistės merginos. Joms ritmingai kilnojant skraistes šis žodis

atrodė lyg gyva pulsuojantis širdis. Visa aikštė – šokėjai ir žiūrovai aidint saliutui skandavo – LIETUVA, LIETUVA, LIETUVA... Aplodismentai...

Suskambus visiems gerai pažįstamai ,,Suktinio" melodijai, šokėjai pasklido po visą aikštę, ratais apsupo šventės ir savo grupių vadovus, apvainikavo juos ąžuolų vainikais, apdovanojo gėlėmis ir, skelbdami kūrybos pergalę, aukštai kėlė juos į padangę.

Šventė baigėsi, tačiau ir atlikėjai, ir žiūrovai dar ilgai nesiskirstė, neskubėjo grįžti namo...

Ir dabar, ir dar kartą norisi pažiūrėti šventės vaizdo įrašus, stebėtis ir džiaugtis įvykusiu stebuklu.

Reikia džiaugtis visų šventės kūrėjų, šokių kolektyvų vadovų atsidavimu rengiant Šokių dienos repertuarą. Gal kai kam gali atrodyti, kad nemenka šventės repertuaro dalis jau matyta, tačiau ir ankstesnėse šventėse buvo naudojamas kitų švenčių repertuaras, kurį kaskart atlikdavo kitos kartos šokėjai, kurį naujai, vis kitaip interpretuodavo kiti baletmeisteriai. Laikas šiai šventei pasirengti buvo ypač trumpas.

Gal kai kam atrodo, kad šventės metu buvo labai daug perėjimų iš vieno šokio į kitą, labai daug skirtingų grupių kaitos. Tačiau šiai šventei labai atsakingai ruošėsi gausus šokėjų būrys ir atmesti kurį nors gerai šokantįjį niekam nekilo ranka. Sugrūdus į aikštę visus vienos ar kitos grupės dalyvius, būtų nukentėjęs meninis vaizdas. Reikia pripažinti, kad visi perėjimai, atėjimai ir išėjimai vyko ypač darniai. Tai yra ne tik baletmeisterių gebėjimas tiksliai apskaičiuoti kiekvieną detalę, tai ir tų nematomų žiūrovui ,,karių" – šventės baletmeisterių asistentų, kolektyvų vadovų, kurie nė per žingsnį neatsitraukė nuo savo šokėjų, nuopelnas.

Gal kai kam gali atrodyti, kad šventė nebuvo pakankamai linksma, kad stigo trankių, siautulingų šokių... Kiekvienam kūrėjui būdingi savi, išskirtiniai kūrybos bruožai. Vienas nekurs taip, kaip kitas, o kitas kaip dar kitas. Pagrindinių šventės kūrėjų – meno vadovės ir vyriausiosios baletmeisterės Laimutės Kisielienės, scenarijaus autorės Birutės Marcinkevičiūtės-Mar kūrybai būdingas saikingumas ir santūrumas, saiko pojūtis, kuriame atsispindi pagarba žemei ir joje gyvenančiai ir kuriančiai tautai.

Praeis ketveri ar penkeri metai. Prie naujos šventės kūrimo vairo gal stos kita kūrėjų karta. Bet ir ateinanti šventė, kaip ir visos ankstesnės, bus nepakartojama.

Tūkstantmečio chorų dainos

Lina DUMBLIAUSKAITĖ-JUKONIENĖ

Lietuva paminėjo tūkstantąjį vardadienį. Į šių iškilmių pynę prasmingai įsiliejo ir Lietuvos chorai. Juk negalėjo būti kitaip – tai istorinė ir mums bei ateinančioms kartoms vienintelė nepakartojama šventė.

Greta pavienių chorų pasirodymų ryškiausi buvo trys renginiai: chorų koncertas Nacionalinės filharmonijos Didžiojoje salėje, Moksleivių dainų diena ir Dainų diena Vingio parke. Kiekvieną iš renginių aptarsiu atskirai.

„Šimtmečio dainos“
(chorinės muzikos vakaras, 2009 m. liepos 2 d.)

Šio koncerto rengėjų tikslas buvo prasmingas – „perbėgti“ nuo mūsų choro meno ištakų iki pat šių dienų ir parodyti įvairius lietuvių chorinės muzikos stilius, gyvu dainavimu nūdienos klausytojui atskleisti, iš ko radosi lietuvių chorinė muzika ir kokia ji dabar. Toks sumanymas iš tikro sudomino choro meno puoselėtojus bei mėgėjus, bet... Apie tai truputėlį vėliau.

Koncerte dalyvavo devyni plačiai Lietuvoje žinomi chorai ir vienas lietuvių išeivijos choras: „Aidija“ (vad. Romas Gražinis), „Vilnius“ (vad. Povilas Gylys), Nacionalinio radijo ir televizijos vaikų choras (vad. Regina Maleckaitė), „Liepos“ (vad. Audronė Zupkauskienė), Šiaulių „Polifonija“ (vad. Gediminas Ramanauskas), „Ąžuoliuko“ vyrų choras (vad. Vytautas Miškinis), Kauno valstybinis choras (vad. Petras Bingelis), Lietuvių meno ansamblis „Dainava“ (vad. Darius Polikaitis), „Aukuras“ iš Klaipėdos (vad. Alfonsas Vildžiūnas) ir „Jauna muzika“ (vad. Vaclovas Augustinas). Iš senosios muzikos chorai padainavo: renesanso giesmę *Hodie christus natus est*, Martyno Mažvydo *Gyvenimą tas turės*, aranžuotą liaudies dainą *Vai ūžia, gaudžia* iš Liudviko Rėzos rinkinio, dvi liaudies dainas *Oi, eisim, eisim* ir *Ant kalno malūnėlis* iš Vinco Kudirkos sudaryto rinkinio, dvi liaudies dainas *Bernelio daina* ir *Saulelė leidos* (dainavo choras „Aidija“) iš Vydūno rinkinio; Teodoro Brazio *Responsorium* padainavo „Ąžuoliuko“ vyrų choras, o Mikalojaus Konstantino Čiurlionio *Dainų dainelę* atliko „Jauna muzika“; Juozo Naujalio *Verkit, aniuolai* padainavo choras „Vilnius“. Tai ir visa šiame koncerte skambėjusi senesniųjų laikų lietuvių chorinė muzika. Kiti chorai šiame, sąlygiškai pavadinčiau, istoriniame koncerte dainavo viduriniosios kartos ir nūdienos autorių kūrinius. Koncerte girdėjome Motiejaus Gustaičio, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Stasio Šimkaus, Juliaus Gaidelio, Miko Petrausko, Jono Švedo, Zigmo Venskaus, Viktoro Budrevičiaus, Eduardo Balsio, Rimvydo Žigaičio, Jono Dambrausko, Vlado Jakubėno, Antano Mikulskio, Zitos Bružaitės, Vaclovo Augustino, Zigmo Virkšo harmonizuotas lietuvių liaudies dainas. Taip pat skambėjo ir originalūs lietuvių autorių kūriniai: Česlovo Sasnausko, Juozo Gruodžio, Jeronimo Kačinsko, Vytauto Paltanavičiaus, Antano Budriūno, Osvaldo Balakausko, Onutės Narbutaitės, Vytauto Juozapaičio, Jūratės Baltramiejūnaitės, Broniaus Kutavičiaus, Mindaugo Urbaičio, Dalios Kairaitytės, Laimio Vilkončiaus, Vytauto Barkausko, Konstancijos Brundzaitės, Vytauto Klovos, Jurgio Juozapaičio, Vytauto Laurušo, Vytauto Miškinio, Balio Dvariono, Juliaus Juzeliūno, Vytauto Montvilos, Algimanto Bražinsko, Antano Vanagaičio, Broniaus Budriūno, Jono Kačinsko, Fausto Strolios, Jono Tamulionio, Nijolės Sinkevičiūtės, Vidmanto Bartulio, Donato Zakaro, Jurgitos Mieželytės ir Algirdo Martinaičio. Autorių sąrašas išties įspūdingas. Atrodytų, kad buvo galima susidaryti visapusišką lietuvių chorinės muzikos šimtmečio vaizdą ir pamatyti nueitą kelią – nuo Mažvydo ir Vydūno pereinant į klasikų ir viduriniosios kartos kompozitorių kūrybą ir tęsiant iki mūsų dienų; pabandyti susivokti, kodėl dabar esame būtent tokie. Bet išklausius visą neįmanomai ilgą koncertą (beveik 4,5 val.) lietuvių chorinės muzikos šimtmečio panorama prieš klausytojo akis ir ausis neiškilo. Teisingiau sakant, šį koncertą būtų galima pavadinti pakrikai išsibarsčiusių detalių mozaika. Tačiau ir šioje mozaikoje išsiskyrė ryškesnių „akmenėlių“.

Giliai sujaudino choro „Aidija“ pasirodymas. Maloniai stebina žodžiais sunkiai nusakomas intymus vadovo Romo Gražinio santykis su muzika. Nors choras kiekybe ir kuklus, tačiau muzikoje jis iš tikro didelis. Tiek šiai progai parinkta choro programa, tiek neformalus muzikos išgyvenimas scenoje parodė nekasdienę meninę šio kamerinio choro brandą. O raiškus bei įtaigus choro vokalas, atrodo, sklido iš kažkur giliai – iš sielos gelmių. Net dainuojant atskiroms grupėms – *Oi eisim, eisim* (vyrų grupė), *Ant kalno malūnėlis* (moterų grupė) – choras skambėjo tarsi tobulai suderintas muzikos instrumentas, perteikiantis klausytojui muzikos meno stebuklą. O juk kūriniai, palyginti su šiuolaikine muzika, buvo daugiau nei kuklučiai. Bet tai nė trupučio nemenkina jų vertės, kai muzika scenoje išgyvenama. Juk tai mūsų tautos dvasinė savastis. Nuostabu, kad Lietuvoje turime chorą „Aidija“ ir jo dirigentą Romą Gražinį!

Labai gerą įspūdį paliko „Ąžuoliuko“ vyrai. Bendrame koncerto kontekste „Ąžuoliukas“ išsiskyrė skambėjimo šviežumu ir garso galia. Gausus „Ąžuoliuko“ choras

Filharmonijos salę sudrebino tiesiogine žodžio reikšme. Būtų galima diskutuoti dėl pasirinktos programos, tačiau koncerte padainuoti kūriniai prašėsi daugiau meilės ir širdies šilumos. Dirigentas kiek piktnaudžiavo (o gal žavėjosi) griausmingu choro skambėjimu. Susidarė įspūdis, kad Vytautas Miškinis, besiblaškantis į visas Dainų šventės puses, pristigo laiko pabūti vienumoje, pabendrauti su pačiu savimi ir su muzika, kurią reikės diriguoti.

Karštais publikos aplodismentais buvo sutiktas Nacionalinio radijo ir televizijos vaikų choras. Vaikai yra vaikai. Jie visada įneša naujų spalvų į mūsų gyvenimo rutiną. Tačiau ir šio choro programa kelia abejonių... O dirigentė Regina Maleckaitė taip pat nuėjo lengvesniu keliu, – nesivargindama pasinerti į muzikos gilybę.

Kiti chorai į sceną atnešė pilkos kasdienybės rutiną, taip ir nesukūrę šventės publikai. Na, paklausėm, paklausėm... Nieko skandalingo neatsitiko, ir gerai...

Gaila tik gerų chorų – Klaipėdos „Aukuro“ ir Vilniaus „Jaunos muzikos“, kuriems teko dainuoti labai vėlai (apie pusę vienuolikos vakare) gerokai aptuštėjusioje Filharmonijos salėje. Ar jų kaltė, kad publika buvo priversta „persivalgyti“ muzikos?

Taigi gera ir kilni intencija – koncerte apžvelgti šimtmečio lietuvių chorinę muziką – nenusisekė. Jam apibūdinti tiktų plačiai paplitusi frazė: „Norėjome kaip geriau, išėjo – kaip visada“.

Kodėl taip atsitiko? Manau, dėl prasto renginio organizavimo. Atrodė, viskas palikta savieigai. Jau pati pradžia – minios grumdymasis ir spūstis prie Filharmonijos durų – kėlė įtarimą, jog kažkas ne taip. Publika veržiasi į patalpą, o ten viduje kažkas neleidžia. Kodėl? Bet tai dar ne viskas. Pagaliau publika patenka į salę. O joje triukšmas, šurmulys, nepaisant to, kad pirmasis choras jau scenoje ir pradeda koncertą. O publika? Juk ją sudarė daugiausia chorų vadovai ir muzikos mokytojai... Neteisinga būtų kaltinti publiką, įsiaudrinusią už durų ir pagaliau patekusią į koncertų salę. Tai vis organizaciniai nesklandumai.

Tačiau dėl „prisvilusio“ pirmojo blyno nereikėtų atsisakyti šios puikios idėjos – kartais prikelti gyvenimui tai, kas mūsų protėvių sukurta. Ir ne tik nuo Mažvydo

ar Vydūno. Juk muzika Lietuvoje skambėjo ir anksčiau. Neleiskime jai dūlėti archyvuose, tegul ji skamba nūdienos koncertų salėse. Juk Lietuvoje turime daug gerų chorų. Reikia tik juos visus įjungti į šį šventą darbą. Įsivaizduoju, kad tokie koncertai turėtų būti rengiami nuolat įtraukiant į šį sumanymą vis kitus chorus. Tada lietuvių chorinė muzika bus gyva. Ją girdės mūsų vaikai ir vaikaičiai. Reikėtų, kad tokie istoriniai koncertai, kaip ir dainų šventės, taptų tradicija.

Pasimokius iš šio koncerto nesklandumų, reikėtų: 1) nekviesti į vieną koncertą daug chorų; 2) jeigu chorų daugiau, griežtai riboti jų programos apimtį; 3) būtina suderinti koncerte dalyvausiančio choro programą; 4) būtų labai gerai, jeigu vienas choras rengtų tik vieno istorinio laikotarpio programą; 5) pažvelgti istoriškai ir numatyti tolygiai išsidėstantį istorinių koncertų ciklą nuo gilios senovės iki mūsų dienų; 6) šiuose istoriniuose koncertuose garbinga vieta turėtų būti palikta grynai ir nesumodernintai liaudies dainai. O kodėl į šiuos istorinius koncertus neįtraukus ir sovietinio laikotarpio „idėjinių“ dainų? Juk tai irgi mūsų istorija. Tegul ją išgirsta jaunosios kartos. Nereikėtų palikti nuošalyje ir partizanų, kalinių bei tremtinių dainų. Tai turtingiausi liaudies kūrybos klodai! Laukia nesulaukia dėmesio bei moralinio palaikymo ir bažnytiniai, ypač provincijos, chorai. Argi šie chorai – ne mūsų visuomenės dalis? Metas „susidraugauti“ ir su jais.

Suprantama, tokius renginius turėtų koordinuoti ir jiems vadovauti viena stipri ranka. Tai darant neturėtų atsirasti vietos „saviveiklai“ blogąja žodžio reikšme. Gal labiau susidomėtų LLKC? Gal tada išgirstume ne tik šimtmečio, bet ir šimtmečių dainas?..

„Skambantys vaikystės sodai“
(Moksleivių dainų diena, 2009 m. liepos 3 d.)

Tai buvo saulės sušildyta ir vaikų šypsenų nušviesta šventė. Tvyrojo giedra nuotaika, prie kurios prisidėjo gerai profesionalios rankos sustyguota renginio režisūra. Viskas vyko sklandžiai, be netikėtų trukdžių, kaip gerai suderintas orkestras. Šventinio koncerto pradžia ir pabaiga buvo sklandi, be jokių vėlavimų. Neabejotina, kad tai režisieriaus Sigučio Jačėno nuopelnas. Taip gerai „sustyguotos“ Dainų dienos neprisimenu. Ir keista – jokie tvarkdariai nelakstė prieš estradą, jokie garsiakalbiai nenurodinėjo, kur kam eiti. Viskas vyko tarsi savaime. Tai ir suprantama. Išties geros režisūros žiūrovas tarsi nepastebi. Vizualinis šventės vaizdas puikiai išryškino vaikų pasaulį. Norisi tikėti, kad ir vaikams – šventės dalyviams – renginys paliko geriausius prisiminimus.

Šventinis koncertas, kaip ir dera, buvo įrėmintas dviem lietuvių tautai brangiais kūriniais: pradėta Vinco Kudirkos *Tautiška giesme* (dirigavo Vytautas Miškinis) ir baigta Juozo Naujalio ir Maironio *Lietuva brangi* (dirigavo Antanas Jozėnas). Šie patriotiški koncerto „rėmai“ atitinkamai nuspalvino ir visą šventinį koncertą, kuris buvo persmelktas tautinės lietuviškos dvasios. Nors... kai kurių nudainuotų kūrinių programoje galėjo ir nebūti.

Šventiniame koncerte dalyvavo jaunučių (mergaičių ir berniukų), jaunių, merginų ir mišrūs jaunimo chorai. Jiems talkino styginių (vad. Kristina Domarkienė), pučiamųjų (vad. Remigijus Vilys) bei akordeonininkų (vad. Ričardas Sviackevičius) orkestrai. Taip pat akompanavo Tomo Leiburo orkestras.

Apskritai chorai skambėjo tikrai gerai – tiek vokalo, tiek ir muzikinės intonacijos požiūriu. Verti pagarbos mokytojai ir chorų vadovai, rengę mokinius šiai Dainų šventei. Jeigu „pasiknaisiotume“ giliau, ne visi kūriniai nuskambėjo vienodai įtikinamai ir įdomiai. Sunku pasakyti – ar kūrinio būta pilko, ar dirigentas(ė) nepajuto diriguojamo kūrinio žavesio. Vengdama gadinti bendrą šventinę nuotaiką, kai kurių meninių nesėkmių neminėsiu. Geriau jau išryškinsiu tai, kas iš tikro buvo gražu ir ryšku.

Pirmoji chorų grupė (I, II kategorijos jaunių ir merginių chorai) padainavo Vytauto Miškinio, Balio Dvariono, Giedriaus Kuprevičiaus, Bangos Balakauskienės kūrinius. Atmintin įstrigo G. Kuprevičiaus *Kregždutės* (dirigavo Jolita Vaitkevičienė), įdomiai B. Balakauskienės „padaryta“ *Čiūta čiūtoji* (dirigavo Arvydas Girdzijauskas) ir nuotaikingas liaudiškas V. Miškinio *Skrabalų šokis* (dirigavo Martynas Staškus).

Berniukų jaunučių, jaunių ir merginų chorai padainavo du V. Miškinio kūrinius: *Gimtinės keliu* ir *Pasaka apie debesėlį*. Teneįsižeidžia kūrinių autorius, bet *Debesėlį* įdomesnį pavyko padaryti dirigentui Juozui Kubiliui.

Atskirai šventiniame koncerte padainavo mažiausieji dalyviai – jaunučių chorai. Jų programoje buvo V. Augustino *Mano vytis ir trispalvė*, Remigijaus Šileikos *Mama*, Nijolės Sinkevičiūtės *Ateina oželis*, Fausto Latėno *Duonelės žodžiai* ir B. Balakauskienės *Vabaliukų dainelė apie lietų*. Patriotinio ugdymo prasme išskirčiau V. Augustino (dirigavo Rima Koržanovienė) ir F. Latėno (dirigavo Ginta Palujanskienė) kūrinius. Džiugiai nuskambėjo vaikučių mėgstami B. Balakauskienės *Vabaliukai* (dirigavo Steponas Mikas).

Akordeonininkų orkestras ir jaunimo mišrūs chorai įtikinamai atliko B. Balakauskienės liaudiška dvasia sukurtą *Lietuvių liaudies dainų pynę*. Dirigentė Zita Kariniauskienė puikiai atliko savo užduotį.

Keturios jaunių chorų dainos neužgriebė širdies. Tik įdomi režisūra pagyvino jau gerokai nudainuotas Laimio Vilkončiaus *Senas mašinas* (dirigavo Ksaveras Plančiūnas).

Baigiamojoje dalyje jungtinis choras (be jaunučių) padainavo septynis kūrinius: Leonido Abario *Išdainuoti širdimi*, Gintarės Jautakaitės *Viešpaties leliją*, Nijolės

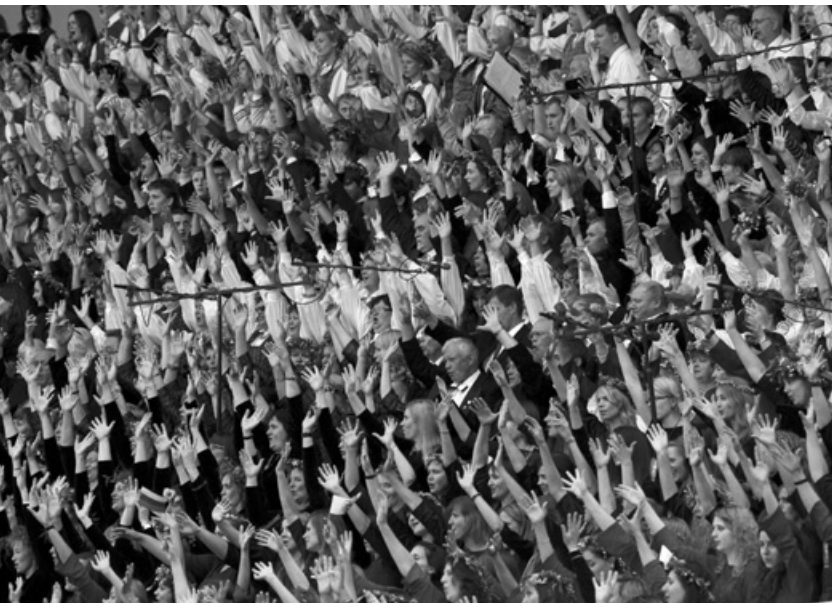
Sinkevičiūtės *Ta ta to*, Vytauto Kernagio *Baltą paukštį*, Tomo Leiburo ir V. Kernagio *Vilniaus mozaiką*, Gyčio Paškevičiaus *Mano kraštą* ir jau minėtą *Lietuva brangi*. Ilgai svarsčiau, kokiu kampu pažiūrėti į baigiamąją šventinio koncerto dalį. Meninės kokybės požiūriu, – ganėtinai neblogai. Meilės tėvynei ugdymo aspektu kai ko pasigedau. Taip, reikia jaunimui pramogos ir pajvairinimo. Praskriejo pro estradą Gintarė Jautakaitė su savo sparnuota suknia. Įdomu? Įdomu. Pagerbtas V. Kernagio atminimas. Reikia? Reikia. Jaunimui visko reikia. Svarbu tik, kad pramoga ir žaidimai nenustumtų į antrą planą patriotinio pilietinio ugdymo. Tai ypač svarbu. O Dainų šventėje, kaip niekur kitur, kaip iš tyro šaltinio versmės vaikas iš mažumės gali pasisemti tėvynės meilės, augti doras pilietis ir patriotas. Lietuvoje iki šiol sutinkame žmonių, kurie žodį „patriotas“ taria su pašaipa ar ironija (jeigu ne blogiau). O man šis žodis yra šventas. Todėl apie tai ir rašau.

Perskaičiau, ką parašiau, ir panorau užbaigti šviesia gaida. Nepaisant visko, „Skambantys vaikystės sodai“, tikiu, ilgai skambės šventės dalyvių – dainininkų, mokytojų ir dirigentų bei organizatorių sielose. Užaugę vaikai turės kuo pasigirti savo vaikams – juk dalyvavo vieninteliėje ir nepakartojamoje Dainų šventėje, kuri tikrai buvo puiki. O tam, kad visas koncertas praeitų sklandžiai, įdomiai ir nenuobodžiai, šalia režisieriaus kūrybiškai padirbėjo vedėjai Vaida Genytė ir Žygis Stakėnas. Teskamba vaikystės sodai Lietuvoje ilgus, ilgus metus!

„Tūkstančio aušrų dainos Lietuvai“ (baigiamasis šventės koncertas, 2009 m. liepos 6 d.)

Šis chorų koncertas, dalyvaujant garbingiems valstybės svečiams ir Lietuvos valstybės vadovams, buvo paskutinis gausybės renginių, skirtų Lietuvos tūkstantajam vardadieniui paminėti, akordas. Tai buvo tikrai įspūdingas renginys ir reginys, kaip ir dera tokiai neeilinei mūsų valstybės sukakčiai. Chorai, gerai vadovų parengti, skambėjo darniai, vokalas šviežias. Apie dirigentus taip pat negalima būtų pasakyti ko nors kritiško (atsiranda naujų veidų, kurių anksčiau Lietuva nepažinojo, jų dirigavimas profesionalėja). Žodžiu, šis šventinis koncertas, palyginti su praėjusiomis pastaruųjų metų Dainų šventėmis, jau yra

žingsnis (kad ir nedrąsus) į priekį. Pradedama judėti ,,lietuvėjimo“ link. Tai poslinkiai, žadinantys viltį, kad mūsų Dainų dienos pagaliau grįš prie ištakų ir tikrai bus vertos vadintis unikaliu pasaulio kultūros paveldu.

Koncerto pradžioje publikai pritariant (kaip ir dera) iškilmingai bei pakiliai nuskambėjo V. Miškinio diriguojama V. Kudirkos *Tautiška giesmė*.

Toliau koncerte pasirodė I ir II kategorijų stipresnieji chorai. Ganėtinai neblogai nuskambėjo A. Martinaičio (Vlado Braziūno žodžiai) kantata, diriguojama P. Gylio, *Gratulationes Lithuanie*. Kompozitorius A. Martinaitis pasižymi mokėjimu sujungti į visumą senuosius lietuvių liaudies kūrybos klodus ir naująją muzikinę kalbą. Suprantant, kad kūrinys mėgėjų chorams nebuvo lengvas, galima tik pagirti dainininkus bei jų vadovus, patikimai parengusius šią kantatą Dainų šventei. Kūrinys nuskambėjo tvarkingai bei įtikinamai. Juolab kad šioje koncerto dalyje skambėjo ir kita A. Martinaičio daina pagal Antano Strazdo žodžius *Aušros žvaigždė* (dirigavo Artūras Dambrauskas). Tikėtina, kad tokiu kūrybos keliu einant galima natūraliai ,,sujungti“ mūsų protėvių ir nūdienos piliečių balsus. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie N. Sinkevičiūtės dainą *Pjovė lankoj šieną* (dirigavo Tomas Ambrozaitis).

Labai gerą įspūdį paliko vyrų chorai (Dainų šventėse to jau senokai nebuvome girdėję). Kiek blankiau nuskambėjo B. Gorbulskio *Mano gimtinė*, diriguojama Gintauto Venislovo. Bet kiti kūriniai skambėjo tikrai puikiai. Manyčiau, ne tik dėl to, kad dirigentai profesionaliai dirbo savo darbą. Prie sėkmės neabejotinai prisidėjo vykusiai parinkti kūriniai. Ar gali blogai skambėti Juozo Žilevičiaus harmonizuota lietuvių liaudies daina *Vaikščiojau* (dirigavo Romas Makarevičius)? Arba įdomiai į vieną ciklą, pavadintą ,,Amžiais bus laisva Lietuva“, supintos skambios lietuviškos trijų autorių – Juozo Tallat-Kelpšos, Kazimiero Viktoro Banaičio ir Viktoro Kuprevičiaus – dainos? Kaip sugaudė *Kur lygūs laukai*, taip šauniai ir pabaigė *Amžiais bus laisva Lietuva*. O trys dirigentai – Romaldas Misiukevičius, Vytautas Verseckas ir Tadas Šumskas – sklandžiai periminėjo vadovavimą vyrų chorui instrumentinių grojimų metu. Visi vyrai – dainininkai ir dirigentai – pasirodė tikrai vyriškai šauniai. Publika negalėjo nepritarti tokiam smagiam dainavimui. Rengiantis ateinančioms dainų šventėms galima būtų toliau ugdyti šią idėją: ir lietuviška muzika smagi bei patraukli, tada nereikėtų telktis abejotinos vertės popsinių ,,balabaikų“.

Toliau I-II-III kategorijų mišrūs chorai padainavo mėgėjams dainininkams prieinamesnius kūrinius. Galima būtų išskirti Andriaus Kulikausko, Antano Baranausko *Giedu dainelę* (dirigavo Rasa Viskantaitė). Liaudies daina *Tris dienas*, nors ir gerai skamba Dainų šventėje, galėtų ir ,,pailsėti“. Į Dainų šventės

programą nebūčiau įtraukusi A. Kaušpėdo *Kranto* ir T. Leiburo *Vilniaus mozaikos*. Nelietuviškos dvasios kūriniai.

Gerą smagumo dozę publikai mestelėjo pučiamųjų orkestrai su šokėjomis. Jie paveikė ir akį, ir ausį, ir širdį. Po jų tris dainas padainavę merginų ir jaunių chorai emociškai pasirodė blankiau. Kyla klausimas, kiek dar dainų švenčių negalės apsieiti be L.Vilkončiaus *Senų mašinų* (kaip ir, beje, be G. Jautakaitės *Viešpaties lelijos*)? Šie kūriniai keliauja iš šventės į šventę tarsi būtų didžiausia pasaulio muzikos (ar lietuvių liaudies kūrybos) vertybė…

Moterų, merginų ir jaunių chorai padainavo dar tris kūrinius (tarp jų ir minėtą *Viešpaties leliją*). B. Gorbulskio *Saulėlydis tėviškėje* (dirigavo Audronė Steponavičiūtė-Zupkauskienė) ir G. Savinienės *Lietuva* (dirigavo Rasa Gelgotienė) publikos taip pat „neužgriebė".

Bene vertingiausi lietuviškumo prasme kūriniai nuskambėjo finalinėje šventinio koncerto dalyje: Č. Sasnausko *Kur bėga Šešupė* (dirigavo A. Vildžiūnas), R. Čyvaitės-Kliorienės *Viena šeima – viena tauta* (dirigavo autorė), V. Telksnio *Ant Vilniaus kalvų* (dirigavo G. Ramanauskas), St. Šimkaus *Lietuviais esame mes gimę* (dirigavo P. Bingelis), G. Tautkaus *Tėvyne dainų ir artojų* (dirigavo L. Januškienė), J. Gudavičiaus *Kur giria žaliuoja* (dirigavo A. Petrauskas) ir, žinoma, J. Naujalio *Lietuva brangi*, kurią neįtikėtinai jautriai padirigavo Lionginas Abarius. Bene tris kūrinius (*Lietuviais esame mes gimę*, *Kur giria žaliuoja*, *Lietuva brangi*) publika išklausė pagarbiai stovėdama. Tauta aiškiai parodė, kokių kūrinių laukia Dainų šventėje. O mes ieškome, ko nepametę...

Taip norėjosi, kad su J. Naujalio *Lietuva brangi* ir būtų baigtas šventinis koncertas. Bet kai kas atranda vertingesnių, „šiuolaikinių" kūrinių, pamiršdami, jog „šiuolaikiniai" praeina greičiau nei tikrosios dvasinės vertybės...

Ar Lietuvos tūkstantajam vardadieniui paminėti Dainų diena buvo lietuviška? Reikia pripažinti, jog lietuviškesnė nei anksčiau buvusios. Matomi sveikimo iš vaikiškos „kairumo ligos" požymiai. Mažumėlę pasilakstėme atgavę laisvę ir nepriklausomybę į vieną ir į kitą pusę. Dabar ateina laikas susitupėjus remtis nepraeinančiais tautos dvasinės kultūros klodais. Juk tautos tradicijos – tai ne susidėvėję marškiniai, kuriuos bet kada galime numesti. Kaip mūsų valstybė po visų negandų ir dabar yra gyva, taip ir Dainų šventėse turėtume remtis į dvasinį amžinumą. Nebūkime vienadieniai drugeliai...

Dabar prisimenant įspūdingą Lietuvos tūkstantojo vardadienio paminėjimą ryškiausiai atmintyje liko ir į širdį įstrigo šypsenų nušviesti žmonių veidai ir gerumu spinduliuojančios akys. O paminėjimo kulminacija buvo visoje Žemės planetoje tą pačią dieną ir tą pačią valandą nuskambėjusi *Tautiška giesmė*. Ar galėjo šios giesmės neišgirsti Dangus? Tai geriausias mūsų tautos ir valstybės gyvenimo bei darbų įprasminimas.

Dainų šventė nėra tik dainų šventė...

Po Tūkstantmečio dainų šventės „Amžių sutartinė“ Gintaras BALČIŪNAS, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos lektorius, Kauno miesto savivaldybės Švietimo ir ugdymo skyriaus vyriausiasis specialistas, paakinamas Liudviko GIEDRAIČIO, aptaria Dainų šventę, moksleivių ugdymą, būtinumą pažinti, teigti mūsų etnokultūrinį turtą.

Kuriuose Dainų šventės renginiuose buvote?

Buvau renginyje Katedros aikštėje, mačiau Ansamblių vakarą, Šokių dieną ir Dainų dieną...

Ar, Jūsų požiūriu, Katedros aikštės renginys buvo kuo išskirtinis, kitoks nei ankstesni Dainų šventėse?

Išskirtinis pirmiausia tuo, kad mintys buvo sutelktos į šalies vardo tūkstantmečio minėjimą. Puikus laiko tėkmės reprezentavimas nuo baltų genčių senovės, krikščionybės įvedimo iki šių dienų. Idėja originali, tik pasigedau pačios Dainų šventės reprezentavimo. Renginys orientuotas į istorinį kontekstą, o ne į Dainų šventę. Organizatorių viltis, kad visi susirinkusieji iš karto uždainuos, be abejo, nepasiteisino, buvo pasmerkta žūti. Ir Šokių dieną pastebėjau, kad lietuviai išsijudina tik po pusantros valandos nuo renginio pradžios...

Kaip apibūdintumėt dvasią, kurią tame renginyje stengtasi teigti? Man lietuviškumo teigimas, pagarba savo šaliai pasirodė nauji, negirdėti...

Be abejo. Nes kontekstas itin platus. Istorinių valstybės asmenybių pristatymas, istorinis, kalbinis kontekstas, priesaikos Lietuvai pasirašymas buvo labai originalūs.

Kas pasirodė labiausiai įsimintina, patrauklu šioje Dainų šventėje? Kaip galėtumėt aptarti atskirus vakarus, renginius?

Aptarimas būtų labai subjektyvus. Man artimiausia, be abejo, Šokių diena, nes esu šokėjas, muzikantas. Deja, „Žalgirio“ stadione nuolat kirbėjo mintis, kodėl šokis ir garsas, daina – tarsi atskirti vienas nuo kito. Šokių dieną garsas galėtų būti ne fonograminis, o gyvas. Šventė būtų gražesnė. Pastebiu, kad ir Ansamblių vakaras tampa tarytum kokiu „miksu“, o galėtų susirasti originalesnį veidą. Man taip atrodo. Bet, žvelgdamas į visumą, galėčiau pasakyti, kad visos Dienos buvo vertos Tūkstantmečio šventės. Manau, ypač vykęs baltų senovės akcentavimas, reprezentavimas. Ko gero, tai ir savotiškas to laikotarpio atradimas įvairiomis formomis: ir Šokių dieną, ir Ansamblių vakarą, netgi „Vario audros“ koncerte. Lygindamas su kitomis Dainų šventėmis, savo nuostabai pastebėjau būtent šį originalumą: senojo baltų laikotarpio reprezentavimą. Nepaisant to, kad Dainų šventė buvo išsklaidyta į daugybę renginių, kiekvienas vakaras buvo originalus ir savitas. Šalies vardo tūkstantmečio, baltų senovės reprezentavimas visus renginius suvienijo.

Užsiminėt apie pučiamųjų orkestrų koncertą „Vario audra“. Ar, Jūsų požiūriu, jis pasiteisino?

Manyčiau, taip. Mano požiūriu, Dainų diena turėtų būti būtent dainų, o pučiamųjų orkestrai, dalyvaujantys Dainų dienoje, galėtų sėkmingai koncertuoti būtent „Vario audros“ koncerte, kurio sėkminga perspektyva neabejoju.

Ar mes kitą tūkstantmetį išgyvensim?

Manau, taip. Šalis, turinti tokią istorinę praeitį, įvairių istorinių kontekstų, kataklizmų patirtį, yra pasmerkta gyventi.

Net šitaip! O Dainų šventė tame kely, Jūsų požiūriu, ar svarus, reikšmingas reiškinys?

Dainų šventė su begale savo renginių šiais laikais iš tiesų ugdo tautiškumo, tautinio bendrumo pojūtį ir jį reprezentuoja. Mūsų tautinis bendrumas šiandieną priblėsęs dėl daugelio priežasčių, bet Dainų šventė yra būtent ta vieta, tas laikas, kada daugybė žmonių gali susirinkti, išgyventi tautinio tapatumo jausmą, skanduoti, ką skandavo Atgimimo laikotarpiu. Mūsų dienomis ji gal daugiausia ir atlieka būtent tautinio pakėlimo misiją.

Tiksliai, sklandžiai, švariai, gražiai šnekat!

Biurokratas esu!

Jei sutiktumėt metraštininką, na gal kiek panašų į tą, kuriam prieš tūkstantmetį nejučia pavyko taip svariai išvedžioti Lietuvos vardą, ką norėtumėt, kad jis būtinai parašytų apie šią Dainų šventę?

Jeigu jis dalyvautų šioje Šventėje, tikrai norėčiau, kad parašytų: visa tai nėra tik Dainų šventė, nes čia žmonės susirenka ne tik dainuoti, bet susitelkti, būti kartu. Stebėtina, kad, nepaisant tikrai nedžiugių ekonominių perspektyvų, blogos nuojautos, ši šventė sutelkia pabūti kartu, išgyventi bendrumo jausmą. Manau, kad metraštininkas pastebėtų: Dainų šventės mūsų dienomis gyvuoja tuose kraštuose, kurie ekonomiškai nėra itin pajėgūs. Džiaugsmo būti kartu siekis įgyvendinamas ir nepaisant ekonominių sunkumų, organizacinių nesklandumų. Svarbiausia jausmas, kad esi čia, šalia artimi tau žmonės, esi savo valstybės, tautos narys. Te metraštininkas parašo: Dainų šventė nėra tik dainų šventė, o tautos buvimo, savęs įprasminimo šventė. Todėl, nepaisant ribotų finansinių išteklių (kurie visada galėtų būti panaudoti ir geriau, prasmingiau), valstybės ateities matymo lauke Dainų šventės reiškiniui neabejotinai teiktina pirmenybė.

M. Vidzbelio ir kitų fotografų nuotraukose – Tūkstantmečio dainų šventės akimirkos. Vilnius, 2009.

O – švietimo, ugdymo srity?

Dainų šventė yra visaapimanti giluminė pilietinio, tautinio ugdymo priemonė – be primityvumo, kurio šioje srityje dabar apstu mokyklose. Vaikas, būdamas šventės daugiatūkstantinėje minioje, vienu jos balsu dainuodamas išgyvena tikrai nepalyginti daugiau nei kokioj dirbtinėj pilietiškumo pamokoj, kuri dažniausiai niekinė.

Vakar po Šokių dienos koncerto žiūrovams išsiskirsčius, pasilikau pabūti tarp šokėjų, pajusti jų nuotaikas. Kiek ten buvo džiaugsmo! Kiek ten šėlsmo, šokimo! Kiek džiūgavimo! Nė jie ten pavargę atrodė, tie šokėjai. Visi – energija trykštantys, įsiaudrinę…

Emocinio pakilumo būsena! Fizinio nuovargio tada nejuntama.

Dainų švenčių pirminis šaltinis – liaudies kūryba. Įdomu būtų iš Jūsų patirti, kaip, kokį matot mūsų dienomis folklorinį judėjimą Lietuvoje, kaip apibūdintumėt vaikų ugdymą šioje srityje?

Folklorinis ugdymas – viena iš mano kuruojamų sričių švietimo sistemoje Kaune, tad svariau galiu šnekėti būtent iš pedagoginio bokštelio. Ši sritis labai susijusi su šeima, todėl pirmiausia siektina, kad kuo didesniu laipsniu tai būtų ir šeimos tradicija. Manau, folklorinį ugdymą šiandien turėtume ypač akcentuoti, nes vaikai folklorą suvokia būtent kaip tautiškumo apraišką. Mane žavi, kai folkloras pateikiamas kaip tam tikra sudėtinė tautinio pažinimo dalis. Labai priimtina klubinė veikla, pavyzdžiui, kaip Kauno „Ąžuolo“ katalikiškoje mokykloje. Nuostabus ten „Gilės“ klubas. Gerai, kai folkloras pateikiamas ne siaurai, tarsi tai būtų tik liaudies dainos ar šokio atlikimas, o su plačiu tautos, šalies pažinimo kontekstu. Tarkim, ir su žygeivyste … Problemiška: mokyklose vis dar nedėstoma etninė kultūra kaip dalykas. Apmaudu: net iš bendravimo ugdymo srities etninė kultūra mokyklose tarsi išmetama. Lietuvoje, deja, labai nuvertinta, apleista etninės kultūros sritis, o galėtų būti ugdymo, lavinimo, išminties šaltinis. Esame tyrę, kiek vaikų Kauno mieste dalyvauja etnokultūrinėje veikloje, patiria jos poveikį. Prasti rezultatai: 6–7 procentai. Aiškintasi tuo klausimu ir Alytuje, ir Vilniuje. Išvada akivaizdi: kuo didesnis miestas, kuo žymesnis urbanizacijos elementas, tuo mažiau žmonių, susietų su savo folklorine tapatybe, folklorine kultūra. Šios srities plėtra neišvengiamai susijusi su jaunąja karta, moksleivija, tad reikalingi tam tikri ugdymo programų pakeitimai: vaikai būtinai turi būti supažindinami su etnine kultūra. Šioje srityje šiandien spraga. Beprotiški mokymosi krūviai, siaubingi reikalavimai valstybiniams egzaminams… Reikėtų, konceptualiai viską įvertinus, kai kurių dalykų sąskaita įdiegti mokyklose etnokultūrinį ugdymą. Gamtoje vanduo teka, kur jam lengviau. Taip ir mokymesi: kol dalykas tik pageidautinas, veiksmingai nediegiamas, – vaisių gerumo nebus.

REVERBERATIONS

How We Celebrated Lithuania's Millennium Song and Dance Festival

This series of articles continues telling and evaluating the events of the Millennium Song and Dance Celebration that took place on 1 – 6 July 2009. This issue offers reviews of the *Kanklės* Music Concert at St. Johns' Church, the *Ensemble Evening* at Kalnų Park (Park of Hills), the Dance Day at Žalgiris Stadium and at least three choir music events: the concert at the National Philharmonic *Songs of the Millenium*, School Song Day *Singing Gardens of Childhood* and the last, combinational and the final event of the Millennium Song and Dance Celebration, the Song Day *Songs for Lithuania of a Thousand Dawns*. All the events are highly praised for their remarkably joyful and celebratory atmosphere and high artistic quality. Reviewers agree that this Song and Dance Celebration was the peak event dedicated to the Millennium of Lithuania's name which exceeded expectations, especially in its outstandingly patriotic character.

Žydinčio gyvenimo pėdsakai

MONIKA BIČIŪNIENĖ
(1910. 04. 23 – 2009. 10. 23)

Ramūno Virkučio nuotrauka

Tai buvo, regis, 1974 m. Monikos Bičiūnienės personalinė paroda. Didelė, išsiskleidusi per kelias tuometinių Dailės parodų rūmų sales. Į atmintį įsirėžė vaiskių spalvų simfonija ir iš paveikslų sruvanti džiaugsmo, kad pasaulis toks gražus, jėga. Simboliška, kad menininkės gyvybė užgeso rudenį, 2009 m. spalio 23 dieną, kartu su gęstančiomis gamtos spalvomis. Ilgą amžių ir nepaprastą talentą buvo davęs Jai Dievas...

M. Bičiūnienė gimė 1910 m. balandžio 23 d. Rokiškio krašte, Baublių kaime, valstiečių šeimoje. Mokslų, kaip ir daugeliui to meto kaimo vaikų, jai eiti neteko. Jaunystėje tarnavo samdine, po karo Panemunės septynmetėje mokykloje dirbo valytoja, vėliau Pandėlio liaudies teisme kurjere, Pandėlio mokykloje-internate naktine budėtoja.

Pandėlyje, pasižiūrėjusi, kaip iš M. K. Čiurlionio meno mokyklos atostogų parvažiavęs dirba sūnus Rimas, ir pati pradėjo tapyti. Iš pradžių paslapčiom, langus užsidangsčius, kad kaimynai nepajuoktų. Mamos darbus Rimas parodė dėstytojams dailininkams, ir mokykloje buvo surengta pirmoji M. Bičiūnienės paroda. Nuo to laiko be jos kūrinių neįsivaizduojama jokia liaudies meno paroda. Paskutinioji personalinė buvo surengta 2005-aisiais Vilniuje, Lietuvos nacionaliniame muziejuje, 95-erių metų jubiliejaus proga.

M. Bičiūnienė tapė greitai, nors neatrodė, kad skubėtų: potėpis po potėpio, ir drobė virsdavo spalvingu kaimo, kartais ir miesto, šventės, darbo vaizdu, gėlių puokšte, dažniausiai jai artimų ir brangių žmonių atvaizdais... Labai maža paveikslų be žmonių, paukštelių ar gyvulėlių – gamtos vaizdas be žmogaus jai, matyt, atrodė neužbaigtas. Jos paveikslai – lyg mozaika, spalvų grynumu, dekoratyvumu kiek primenanti liaudiško audinio koloritą. Spontaniškas spalvų žaismas kiekvienąkart vis kitoks, nepakartojamas. Labai panašu į liaudies dainą: paprasta, aiški, bet kiekvienąkart unikali...

Kai sveikata nebeleido tapyti aliejiniais dažais, ji ėmėsi pastelės. Buvo net surengta jos pastelių paroda... Dar mažai kam žinomi nepaprastai išraiškingi jos piešiniai.

Kaip be M. Bičiūnienės darbų sunkiai įsivaizduojamos liaudies meno parodos, taip liaudies tapytojų kūrybinėse stovyklose ar kitokiuose sambūriuose kažko trūko, jeigu jose nedalyvaudavo ji – visada geros, šviesios nuotaikos, turinti subtilų humoro jausmą, visų mėgstama. Mokėjo gražiai, vaizdingai Pandėlio tarme pasakoti, o kartais ir dainą užtraukdavo.

Visus mylėjo, mokėjo su kiekvienu, dideliu ir mažu, bendrauti, domėjosi gyvenimo ir meno pasaulio įvykiais. Ypatingą vietą jos gyvenime užėmė šeima. Anksti mirus vyrui, visą širdies šilumą atidavė sūnui Rimui, žinomam dailininkui, su kuriuo siejo ypatingas dvasinis ryšys, vėliau anūkei, proanūkiui... Ir iš artimųjų sulaukė tokio pat rūpesčio ir meilės...

Nenykstančio išskirtinumo jai suteikė talento ir širdies šviesa. M. Bičiūnienės palikti paveikslai yra didelis Lietuvos turtas. Ne tik dėl to, kad solidžias jos darbų kolekcijas yra įsigiję didieji Lietuvos muziejai (ir Rokiškio krašto), kad ji pelnė meno kūrėjos statusą ir buvo Kultūros ministerijos premijos laureatė, kad jos kūriniai jau praėjusiame šimtmetyje drauge su kitų tapytojų primityvistų darbais pristatyti Pasaulio naiviojo meno enciklopedijoje... M. Bičiūnienės paliktos ,,kraičio skrynios“ lobių užteks ne vienai kartai: pažinti, džiaugtis, mąstyti apie gyvenimo vertybes....

Alė POČIULPAITĖ

IN MEMORIAM

Footprints of a Life in Blossom

MONIKA BIČIŪNIENĖ
(23 04 1910 – 23 10 2009)

Lithuania has lost Monika Bičiūnienė, one of the most famous 20th century folk naïve artists, whose talent was recognised well beyond the borders of Lithuania. Her paintings stood out in their lucid colours reminiscent of Lithuanian folk textiles and rhythmic compositions. Bičiūnienė mostly painted countryside landscapes, rural festivals and peasant works, portraits of friends and family as well as flower bouquets. When Bičiūnienė was too ill to paint she worked with pastel. Her pictures are equally interesting.

Po žemę vaikšto šventieji, mirusieji ir nelabieji

Abakai prie Kartenos – šventa vieta

Abakų kaime, netoli Kartenos, gyvenęs Kazimieras Navirauskas. Labai geras buvo žmogus. Jau buvo susenęs, kai sapne atėjo Švenčiausioji Mergelė Marija. Sapnuoj Mariją ir Kristų. Sapnuos dar kartą ir dar... Kazimieras sumūrijo iš akmenų Liordą. Dar kalbės, kad buvęs iš Abakų žmogus caro laikais karėje ir prižadą davė, kad jei mūšy dideliam išliks gyvas, tai apsižad pastatyt koplyčią. Ir pastatė. Abakai – šventa vieta. Viena pasišventusi vienuolė atein net iš Klaipėdos į tą Liordą pėsčia. Aptvarko. Kai dar buvo rusų valdžia, tai visi bijojo eit tvarkyt Liordą.

Vieną meistrą vienuolės vis vadino sutvarkyti koplyčią – nein, kitą vadino – nein, kad valdžia nenubaustų. Ir čia buvo toks Rudelis Antans. Sako, ir moni pavadino. Mano šeimynėlė neleist. Baramos, viskon – neleid. Neisio. Ir atėjo motrėškelė sapne, atėjo ir sako: „Ek, tavęs niekas nenubaus.“ Turi eit. Gavau eit. Marija sapne buvo, nepaprasto grožio, švyti visa kaip saulė – Mergelė Marija. Rudelis pasakojo. Dar pasakos, liob važiuotė per mišką. Ryto metą anksti važiuos. Ir iššoko iš miško motrėška ant kelio. Jis pasuko mašiną artiau, atidarė dureles. Ana stov. Šoferis sako: „Kodėl tu nelipi?“ Sako, aš niekur nevažiuosiu, tik tu man nupirk juodą žakietą. Sako, kame aš tavi berasiu? „Toj pačioj vietoj aš būsiu. Kad ir kokiais keliais bevažiuosi, aš vis tiek tave surasiu.“ Nu, anas ir nupirko. Važiavo tuo pačiu keliu ir mato, kad stovi motrėška ta pati. „Ar nupirkai žakietą?“ „Nupirkau.“ Sakosi, aš esu Marija ir, kad tu manimi įtikėtum, aš tau parodysiu stebuklą. Ir parodė – miške buvo trys duobės iškastos, kap ir grabams. Vienam gale platūs, kitam siauri. Sako, čia trys grabai. Vienais metais bus didelė sausra, nieko žmonės nebaugins, bus badai. Ontra pilna ondens. Viskas nuskęs, dėdėle žmonės skęs. O tretioji pilna krauja – bus karas, kraujo praliejimas. Tep ir buva. Jis parvažiavis namo viską pasipasakojo žmonai.

Ir jo žmona sutiko Mariją. Grybaun uogaun su trim mergaitėm, nieko nerand ir taip dėl sunkaus gyvenimo liūdna paliko, verkia... Pasirodė Marija ir sako: „Neverk, Dievas yra užsirūstinęs ant žmonių, nieko gero nelaukite. Eikit namo ir praneškit, kad sutikot Mariją, kad bučiavot kojas Marijai, kad ana paliepė melstis.“ Parėjo namo ir viską papasakojo. Ją tardė valdžios žmonės, klausė, ar kojos Marijos buvo šiltos? Šiltos buvo. Su kokiais drabužiais buvo? Papasakojo, kad su ilgais plaukais, apsirengusi mėlynais ir baltais ilgais drabužiais. Ji nuo tos dienos ėjo ir ėjo į bažnyčią ir ilgai meldėsi...

Pareina namo mirusieji

Senais laikais mirę pareina namo. Vienos motrėškos mirė vyras, ir ji labai jo gailėjosi, verkė... Ateina naktis, dvylikėj numiręs vyras prie pečiaus ant suolelio sėdi. Bijo kalbint aną. Ein prie klebono. Tikrai parein, sako. Tas klebonas ir pamokė, sako: „Jis pareis, atsisės ant suoliuko, o tu atidarinėk duris ir strajikis, kol jis tavęs paklaus, kur tu eisi?“ Gerai. Parėjo, ana strajijas, strajijas, tokiais rūbais apsidaro, kitais apsidaro... Klausia anos: „Kur eisi?“ Ana sakius: „Į parėdką“. „O kas ženijasi?“ Atsakius: „Kūmas su pode.“ „Ar gal būt, kad podė su kūmu ženitųs?“ Motrėška sako: „Negal būt, kad numirėlis iš kapų bepareitų...“ Sako, kad ėjęs lauk, tai pusę pečiaus pervertęs. Daugiau nebeparėjo.

Mano mamos brolis sirgo. Šeima pavalgė ir išvažiavo šieno vežti, o jį paliko begulintį. Sako: „Aš nemiegu, poterius kalbu ir girdžiu, kad kažkas įėjo. Įėjo į virtuvę, iš virtuvės prie manęs, atsistojo prie lovos galo mirusis mano brolis.“ Sako: „Aš veizu sienon, anas veizas į mani.“ Sako tas mirusis: „Albinėl, tau į tas lubas veizėt bereiks tris dienas“. Ir pranyko. Pradėjo rytoj Albinas mirt.

Mirusio sūnaus motinėlė buvo likus viena, tai labai jo gailėjo: „Oi jetau, jetau, mirė mano sūnelis, kur aš besidėsiu likus prie marčios...“ Nu gerai. Naktį sapne ir ateis tas sūnus. Sako: „Mamūn, kokiu vežimu mėšlus mėšiu – ar dideliu, ar mažu?“ Sakiusi: „Vežk, Vladeli, dideliu...“ Ir tuoj pamirė. Išvežė sūnus pas save dideliu vežimu.

Mirė mano brolis, kuris Kartenoj gyveno, palaidojo. Parvažiavom į pagrabą. Mes sėdėjom tam kambarėly, kur jis buvo pašarvotas. Pavalgėm, ir aš pavargus atguliau. Neužmigau, tik guliu, kad matau per langą – atein palaidotas mano brolis ir mirusi mama iš paskos. Už sklenderės nustvėrus sako: „Edmundi, kur tu muni įvedei? Ar Gedvisia čia gyvena?“ Čia. Brolis sako: „Gedvisia serga, aš noriu aplankyt...“ Nemiegtu, viskun matau, viskun girdžiu... Nieko aš nesakau. Vaikščio mirę. Mama

Jadvyga Miklovienė-Ragauskaitė. *Ritos Balkutės nuotraukos.*

sako: „Tun liob čia ateitė?“ Liob, sako. Ji dideliai manęs gailėjos. Dar brolis mamai sako: „Kai reikės ateit jos pasimt, tai anos čia nebus, ana toli bus išvežta...“ Aš noriu, kad mane į prieglaudą įtaisytų, tai, kai mirsiu, tikrai mama ir brolis manęs čia nesuras...

Žvirbliai lakina Salantų kleboną į Rymą

Mirę pareina, ir velniai bastosi po svietą. Mano šuva keturakis, tai jis dūšias ir piktas dvasias mato. Piktos dvasios pasiverčia žvirbliais.

Žvirbliai linksminasi prie šulinio, ir tas šuo labai loja. Sakau, gal kas pakasta prie to šulinio, kodėl kiti šunys ant žvirblių neloja, o anas keturakis ir piktas dūšias mato. Mato ir smertį, velnius... Kalbėjo, kad vieną vakarą Salantų klebonas pavalgęs išėjo į šventorių. Žvirbliai čiulba čiulba... Klebonas ir užkeikė tuos žvirblius: „Ko jūs, velniai, taip linksminatės?“ Kai jis juos užkeikė, tai jie prakalbėjo ir pasakė, kad šiąnakt vyriausias Rymo klebons prapuls. Klebonui įdomu pasidarė. Anas išėmęs bažnyčios duris padėjo, atsisėdo ir sakęs žvirbliams: „Nuneškit mane į Rymą“. Tas klebonas atsisėdęs, ir nešė aną su tom durimis. Ir gaspadinė slapčia prisėdo. Nukrito kunigo skrybėlė, tai jis sakęs žvirbliams: „Apsisukit, mano skrybėlė nukrito.“ Anie saką: „Tavo skrybėlė paliko devintoj karalystėj, mes negalim sustot“. Ir nunešė aną į Rymą. Nusileido, ir jis pamatė tą gaspadinę ir užkeikė – ji pavirto druskos bačka, išvertė tą druskos bačką lauk... Grįžtant jis iškabino iš Rymo bažnyčios duris, o užkabino tas, kur jį atnešė. Sako, Salantų bažnyčios durys iš Rymo parneštos. Ten buvo velniai pasivertę žvirbliais.

Vaikščiojančios žvakelės

Ir žvakelės vaikščiojančios. Žvakelės liob eitė. Kiti niekins, kad tai rūdys žemėj dega, kiti tikėjo... Atėjo viena žvakelė į obelį. Šuo loja į tą žvakelę, gaspadorius langą atidarė ir sako šuniui: „Kibk, kibk tą žvakelę!“ Šuniui liepė kibt, o iš tos pusės, kur obelis, atsiliepė: „O į kon mon kibtė, ar į tave, ar į šunį?“ Bespėjo pasakyt, kad į šunį. Tik pasakė, ir tas šuo paliko sudraskytas į gabalus. Pikta dvasia.

Vienos ugnelės šviesios, kitos raudonos. Sako, tos raudonos – piktos dvasios. Aš dvejus metus ganiau kolchozo karves. Ryto metą prie tų karvių atėjau. Gaspadore, sako, pavėlavai ateit, būtum pamačius stebuklą. Ten buvo nugriauti seni pastatai, ir toj vietoj toks ratelis –žvakelė prie žvakelės – degė. Kur iš krašto degė, buvo šviesios, o vidury – raudonos. Ilgai degė. Ten buvo kas nors pakasta, liob pinigus kastė į žemę – kavos. Toje vietoje dega.

Dvylika gaidžio galvų

Neiškasi paslėptų pinigų – prižadą prideda. Kalbės, vaikį liob samdytė gaspadorius. Kamaroj gulėj vaikis ir netoli tėvelis senas. Senelis turėjo daug pinigų ir nenorėjo palikt sūnui. Anas vis galvojo, kur juos pakast. Nu, gerai. Jis pusbalsiu šnekėjo, o tas vaikis klausės. Sako, kur aš padėsiu, kur aš padėsiu... Ogi išnešiu į pirtį ir pakasiu. Ir nuėjo dvyliktą valandą pakast. O tas vaikis pasilipo ant pirties ir klausosi, kun jis pridės prižadą. Nu, gerai. Iškasė duobę, įdėjo pinigus. Su lopeta meta žemių ant tų pinigų, meta ir sako prižadą: „Kas dvylika

galvų nužudys, tas tuos pinigus atsikas“. O tas vaikis, sėdėdams ant pirties, atsiliep: „Ponali, ar gaidžio?“ Ne, ne, sako ponelis, žmogaus. Vėl mes ir vėl sakė: „Kas dvylika galvų nužudys, tas pinigus atsikas“. „Ponali, ar gaidžio?“ Dvylika kartų sakė prižadą ir dvylika kartų atsakė, kad žmogaus. Paskutinį kartą paklausė vaikis: „Ar gaidžio?“ Senelis atsakė: „Nu tebūn, ponali, gaidžio“. Vaikis dvylika gaidžių nusipirko, galvas nukapojo, pakasė, mėsą suvalgė ir atsikasė pinigus.

Angliai kvartūge – auksas

Senam laikė įkas pinigus, tai tuoj pristos kipšelis. Viena moteris našlė, palikusi su vaikais, ryto metą ėjo prie karvės – už Minijos, tokiam kalne buvo prisirišusi karvę. Sako, toks ponelis anglius iš vienos kupetėlės į kitą pila... Našlelė ėjo verkdama. Sako ponelis: „Ko tu verki?“ „Vyras yra miręs, esu biedna, neturiu ko valgyti, neturiu pinigų...“ Kitą kartą liob turėtė kvartūgus prisinėrusios... Kipšelis tuo šūpeliu įmetė kvartūgan anglių. Sako: „Kol pareisi namo, nesiveizėk. Pareisi namo – tuokart pasiveizėk.“ A buvo kvartūge kišenės ir, matyt, tų anglių į kišenes įkrito. Nu ein, ein ir pagalvojo: „Nu, man anglių įpylė ir kam aš juos nešiuos namo?“ Ir pakratė tuos anglius lauk iš kvartūgo. Parėjo namo, jaučia – kišenės pilnos. Veizi – auksas. Ein veizėtė, kur ji pakratė. Kon tu berasi?

Papasakojo Jadvyga MIKLOVIENĖ-RAGAUSKAITĖ, gimusi 1912 m. Balciškių kaime, Kartenos valsčiuje, Kretingos apskrityje, gyvena Kartenos miestelyje, Kretingos rajone.

Parengė Nijolė MARCINKEVIČIENĖ

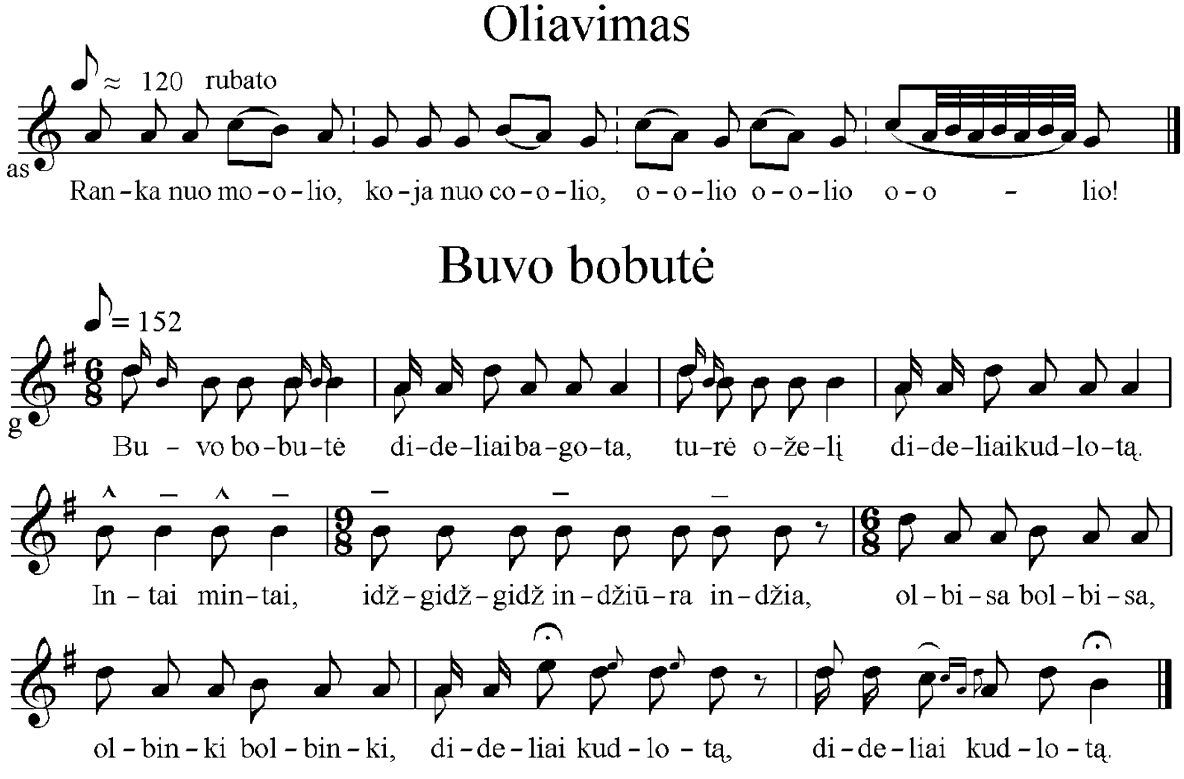
PEOPLE TELL

The Earth is Poepled with the Saints, the Dead and the Devils

Nijolė Marcinkevičienė shares stories provided by Jadvyga Miklovienė-Ragauskaitė born in 1912 in Balciškiai Village (Kartena), Kretinga District on how the other or afterworld manifests itself in the real life. The stories tell about the aparitions of the Virgin Mary, about how the dead come back home and how to avoid those visits, about burying money and how to find out the incantation that would allow to dig it back out.

„Liaudies kultūros“ 2009 m. Nr.4 Laimos Burkšaitienės straipsnyje „Dainos nuo Paprūsės” dėl techninių kliūčių nebuvo atspausdinti muzikiniai pavyzdžiai, kurie straipsnyje pristatomi ir komentuojami.

Apeiginis oliavimas „Ranka nuo molio” ir vaikų daina „Buvo bobutė” aprašomai vietovei yra unikalūs ir tautosakos mokslui svarbūs.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2009 Nr. 5 (128)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės 8, LT-01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Vyriausioji redaktorė
Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@llkc.lt

Skyrių redaktoriai:
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija,
tel. 261 31 61
Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka,
tel. 261 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61
Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilistė
Kompiuteriu rinko Enrika STANEVIČIENĖ
Maketas Martyno POCIAUS
Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ

Redakcinė kolegija:
Prof. habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, LT2055 Vilnius
Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
Doc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius
Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Regionų skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius
Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės 13, LT 91251 Klaipėda, el. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2009 10 26
Tiražas 770 egz.
Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 11 sp. l.
Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
http://www.llkc.lt
Spausdino UAB „Grafija“, Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Baltų meno tūkstantmečiai. Juozo ŠORIO pokalbis su parodos „Baltų menas“ iniciatoriumi ir kuratoriumi prof. dr. Adomu BUTRIMU ..... 1 •

MOKSLO DARBAI

Jonas VAIŠKŪNAS. Žinios apie dangaus šviesulius Griškabūdžio apylinkėse ..... 13 •

Rūta GUZEVIČIŪTĖ. Žydų kostiumo kelionės ..... 30 •

SKAITYMAI

Arnold van GENNEP. Rites de passage. 8. Laidotuvės ..... 44 •

LEIDINIAI

Vilniaus mieste gražus daržas. Apie kompaktinės plokštelės „Vilniaus mieste gražus daržas“ kūrimą ir jos dainų prasmes su Daiva STEPONAVIČIENE kalbasi Beatričė RASTENYTĖ ..... 52 •

ATGARSIAI

Kaip mes šventėme Tūkstantmečio dainų šventę…

Liudvikas GIEDRAITIS. Žodžiai nuo Dainų šventės… ..... 55 •

Anatolijus LAPINSKAS. Tautiškos dvasios skambesiai šv. Jonų bažnyčioje ..... 65 •

Algytė MERKELIENĖ. Ansamblių vakaro „įteisinimas ir pateisinimas“ Dainų šventės programoje ..... 68 •

Almutė GRAŽULIENĖ. Kaip mes šokome Laiką… ..... 71 •

Lina DUMBLIAUSKAITĖ-JUKONIENĖ. Tūkstantmečio chorų dainos ..... 76 •

Dainų šventė nėra tik dainų šventė… Liudviko GIEDRAIČIO interviu su Gintaru BALČIŪNU ..... 82 •

IN MEMORIAM

Alė POČIULPAITĖ. Žydinčio gyvenimo pėdsakai ..... 84 •

ŽMONĖS PASAKOJA

Po žemę vaikšto šventieji, mirusieji ir nelabieji. Jadvygos MIKLOVIENĖS-RAGAUSKAITĖS pasakojimai. Parengė Nijolė MARCINKEVIČIENĖ ..... 85 •

VIRŠELIUOSE: Žalvarinės lankinės zoomorfinės segės iš Jauneikių kapinyno fragmentas. *VI–VII a. LNM*

Apyrankės iš Šančių lobio fragmentas – lygiašonio trikampio formos gausiai ornamentuotas apyrankės galas. *Sidabras. NČDM*

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.